

**A RÁDAY GYŰJTEMÉNY
ÉVKÖNYVE**

1955

Budapest

1956Előszó

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye – úgy érezzük – tudományos kötelességet teljesít akkor, amikor ezt az évkönyvet a szakkörök részére közrebocsátja.

Az évkönyv több év munkásságáról ad összesűrítve számot. 1949-ben vettem át a Ráday Könyvtár vezetését. Az első időszakban a háború nyomait kellett eltüntetnünk, csak ezután kerülhetett sor a könyvtár fejlesztésére és a könyvtári feldolgozómunkára, ezen belül tudományos kutatásokra. Munkánkra egyre fokozódó mértékben figyelt fel a Református Egyház vezetősége, majd az Állami Egyházügyi Hivatal. Az egyház vezetősége gondoskodott arról, hogy a könyvtár megfelelő munkatársakat kapjon, az Állami Egyházügyi Hivatal pedig tekintélyes államsegélyt biztosított. Ez a fejlődés juttatta el azután a Ráday Könyvtárat oda, hogy 1955 január 1-jével szervezetileg egyesült a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltárával s azóta mint Ráday Gyűjtemény, folytatja tovább életét.

A rokonintézmények vezetői és dolgozói részéről az elmúlt évek folyamán sok jó tanácsot és segítséget kaptunk. Mindezért nagyon hálásak vagyunk. Legyen ez az évkönyv hálánk kifejezője is. Reméljük, hogy mind ők, mind felettes hatóságaink kedvesen fogják fogadni.

Budapest, 1956. március 27.

Pap László
főigazgató

Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598 – 1622

A Ráday könyvtárban, Ráday Gedeon, a költő könyvei között őrzik Candidus Pantaleon zweibrückeni lelkész Augsburgban 1597-ben megjelent munkáját: *Tabulae chronologicae, continentes seriem annorum mvndi et brevem annotationem, tanevam indicem praecipvarum personarum et rerum memorabilium, ab initio mundi vsuve ad praesentem annum 1596 Christi concinnatae*¹. A pergamenbe kötött, nyolcadrét alakú könyv, a címlapján olvasható bejegyzés szerint Derecskei Ambrus váradi prédikátoré volt. Derecskei, tudjuk, 1603-ban halt meg (Zoványi Jenő által írt életrajza: *Protestáns Szemle* V. 1893. 197–211.l.), nem sokkal azután, hogy egykori tanítványa, Alvinczi Péter (1570?–1634), a későbbi híres „kassai magyar pap”, Pázmány hitvitázó ellenfele, Bocskai és Bethlen politikai bizalmasa, befejezve külföldi tanulmányait, Váradra került és ott pappá szentelték². Derecskei hagyatékából, akinek különben a szószerken közvetlen utóda volt, Alvinczihez került a könyv³, s ebbe, a nyomtatott rész után belekötött üres lapokra írta azután történeti vonatkozású és más följegyzéseit.

Alvinczi végrendeletében Kassa városára hagyta könyveit, – ez a munka azonban valahogy özvegyénél, Mutnoky (Muznoky?) Annánál maradt. Ennek halálakor, 1645-ben, amikor hagyatékát a város leltározta, került az örökösök ajándékaént Liptai Rotari (?) Márton tulajdonába⁴. A könyv korábbi sorsát nem ismerjük, s azt sem tudjuk, mikor és hogyan került Ráday Gedeon péceli könyvtárába.

Mivel a történeti följegyzések szervesen összefüggnek a könyv nyomtatott szövegével, előzetesen arról is kell szólnunk röviden.

Pantaleon, miután előljáróban táblázatokban ismerteti a fontosabb országok uralkodóinak uralkodási éveit, a római pápák és egyházatyák névsorát, a zsinatok sorrendjét stb., 137 lapon a világ történetét tárja az olvasó elé, a föld teremtésétől 1596 október végéig. Az eseményekre, uralkodókra vonatkozó adatokat időrendben közli, de országokint külön táblázatokban. Ezek a táblázatok azonban nem egymás után, hanem

---

1 A könyv könyvtári jelzete: 0-2920. – Apponyi Sándor: *Hungarica* gyűjteményében nincs meg.

2 Alvinczi életrajzi adatait és irodalmi munkásságát részletesen ismerteti Imre Sándor, *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete* (Hódmezővásárhely, 1898) c. munkája. Az azóta megjelent adatközlések, így mindenekelőtt Kemény Lajos kivonatai Kassa város levéltárából az *Irodalomtörténeti Közlemények* XIV. (1904) és XVII. (1907) évfolyamában Alvinczire vonatkozó ismereteinek jelentősen bővítették ugyan, a közleményünkben érintett kort és tárgyat azonban alig érintik. Az irodalom Alvinczi politikai működését értékelő megjegyzéseire még visszatérek a későbbiekben.

3 Alvinczi nem írta be nevét a könyvbe. Viszont a címlap margójára két gyermeke születését is bejegyezte: „Anno 1624.6.Julii, ugyanazon szerelmes házas társom három órákor regel szwlte Andorko fiamat.” – „Anno 1627.9.Julii, ugyan azon szerelmes társom szwlte Katuskát, ki ottan hamar ez világból ki mult.”

4 A könyv címlapján olvasható bejegyzés szerint: „Ex bibliotheca reverendi cuondam Petri Alvintzi, tempore diuisionis boborum Alvintzianorum anno 1645 in Februarii et Martii Cassouiae peractae, a dominis successorum et diuisorum est donatus hic liber mihi, Martino Rotari (?) Liptai.” – Az Alvinczi-hagyaték könyvrajstromát közölte Kemény Lajos: *Irodalomtörténeti Közlemények* XVII, (1907), 247-248.l. Az ebben felsorolt: „Egy históriás könyv” minden valószínűség szerint azonos ezzel a könyvvel. Hogy a könyv címlapjára nagybetűkkel beírt „Nro 107” jelzés Alvinczi könyvtárának sorszáma-e, vagy valamelyik későbbi tulajdonosé, nem tudjuk. (i.m. 247.l. és Gulyás József: *Magyar írók élete és munkái*, I. 474.h.) hogy Alvinczi könyvtárából csak egy (1907-ben a kassai jogakadémia könyvtárában lévő) könyv maradt ránk, immár nem állja meg a helyét. De módosításra szorul magának Alvinczinek 1610. március 4-én Belényesi Zsigmondhoz írt levele is: „Mivelhogy az elmúlt változásban minden könyveim Váradon veszének...” (Közli H. Kiss Kálmán: *Protestáns egyházi és iskolai lap*. 1893, 171.l.) Ha több nem is, ez az egy megmaradt, – bizonyára azért, mert Alvinczi állandóan magával hordozta.

ugyanazon a lapon egymás mellett futnak függőleges oszlopokban, egymástól egy vonallal elválasztva, beosztásuk a történelemben előtérbe lépő népek szerint időről időre változik. Legállandóbb rovat a pápákról szóló, mely időszámításunk kezdetétől végigfut könyvön; ez egyébként is egyik legbővebben ismertett része a történelemnek. Mellette Nagy Károlytól kezdve állandó a „caesares Germanise”, majd a reformációtól a „res religionariae” rovat. Magyarország a 15. század végétől közös rubrikát kap Csehországgal, a 16. század nyolcvanas éveitől kezdve azonban ez is megszűnik s a magyar történet eseményeiről többnyire a „Turcica” címszó alatt értesülünk.

Alvinczi sokat forgathatta a történelmi táblázatokat, szinte minden lapon ott látjuk aláhúzásait, széljegyzeteit. Már Derecskei Ambrus is beleírogatott itt-ott a könyvbe. Őt elsősorban a magyar história érdekelte, s ebből is saját korának története. Kiegészítette a könyv gyér adatait: a megfelelő évhez bejegyezte a fontosabb várak, Temesvár, Gyula, Sziget stb. elestének évét, Bekes Gáspár és Báthory István küzdelmének dátumait, Borbély György törökelleni hadjáratainak eredményeit. Amikor pedig a mezőkeresztesi csata elvesztését a könyv szerzője azzal magyarázta, hogy a „keresztények” ahelyett, hogy az első sikerek után a „pogány” teljes megsemmisítésére törekedtek volna, a török tábor kirablásához fogtak, Derecskei mérgesen írta a lap szélére: „A historikusok sokat összehúzódoznak. Mert én D.A. is ott voltam ezen a harcon, és magam szemével láttam, hogy éppen másképp volt.”

A törökkel való élet-halálharc a végvári prédikátor, Derecskei főproblémája. Ez járt eszébe, míg a könyvet forgatta, s nyilván a maga korának ádáz villongásaira gondolt, amikor az I. kereszties hadjárat történeténél a zweibrücken pap a keresztiesek közti egyenetlenség káros következményiről beszélt. Többszörösen aláhúzta ezt a részt, s feltűnő nagy betűkkel mellé írta: Discordia.

Derecskei sűrű fekete tintával írt megjegyzéseitől élesen elválnak Alvinczi halványabb beírásai. Őt láthatólag legjobban a római pápák története érdekelte, s alaposan megjegyzetelte a róluk szóló szűkszavú adatokat. Nagyszámú bejegyzésének legtöbbje csak kiegészítés. A pápák neve mellé odairja életük főbb eseményeit, fontosabb rendelkezéseiket. Megjegyzései rövidek, nem egyszer csak bökszavak, önmaga számára írt emlékeztetők. Itt-ott azonban részletesebb glosszákat is találunk. 226-ban Orbán pápa neve mellé odairja: „a katolikus egyház az ő idejében kezdett ékszereket használni, addig apostoli egyszerűségben élt.” Zozimus pápánál, 418-ban megjegyzi: „Ennek az volt a véleménye, hogy olyat, ami isten ígéjével nem egyezik, nem parancsolhat az apostoli szék.” Az Augustínusról szóló soroknál odairja: „Vajon van-e az ő életénél nagyobb bizonyosság a predestinációra?” – Hangja néha gúnyos. I. Gergely pápánál (590) megjegyzi: „Gergely találta ki a purgatóriumi tüzet, meg azt, hogy mise mondatással, a szentek segítségül hívásával elnyerhető a bűnbocsánat. Megtiltotta, hogy szigorú böjtben tejet, sajtot, húst vagy tojást egyenek.” Ahogy közeledik a reformáció korához, megjegyzései egyre élestednek. Gondosan regisztrálja, melyik pápa kit, hogyan mérgezett meg, beírja a renaissance pápák családi botrányait, VI. Sándornál pedig a prédikátor fensőbbiségével veti oda: „Ez még az oltári szentségeket is eladta.” Ezek a bejegyzések, minden jel arra mutat, még Váradon, 1604 előtt íródtak. Alvinczi ekkor készült fel a későbbi hitvitákra, s a bejegyzések egyik-másika már ebben a szellemben íródott.

A történelmi adatsor, ahogy már említettem, 1596-tal végződik, időrendben az utolsó esemény, melyet Pantaleon megemlít, az 1596. október 16-i mezőkeresztesi csata. A szerző vagy kiadó nyilván azért kötetett tiszta papírt a könyv végére, hogy a krónikaszerű följegyzések folytatására lehetőséget adjon. Alvinczi meg is teszi ezt, még hozzá úgy, hogy átveszi a nyomtatott rész rubrikás beosztását. Azonban, ha az előzőkben azt láttuk, hogy érdeklődését jóformán csak az egyetemes egyháztörténet köti

le, – most tanúi lehetünk az ellenkezőnek: krónikás följegyzései, melyek csak a magyar történelmet érintik, s melyekben nemcsak egyházi, de személyes vonatkozást sem találunk, csak politikai jellegűek.

Mindez összefügg Alvinczi életének nagy fordulójával, a Bocskai-szabadságharc megindulásával, 1604 októberében. Hogy Bocskai ismerte-e személyesen is a már ekkor jó nevű váradi prédikátort, egyben az ő birtokait is magában foglaló bihari egyházmegye esperesét, nem tudjuk. De alig pár héttel a szabadságharc megindulása után meghívja birtokai központjába, Kerekibe lelkésznek, tehát maga mellé veszi udvari papnak. Alvinczi ezzel bekerül a magyar történet eseményeinek sodrába, s ekkor kezdi meg történeti följegyzéseinek írását.

Az üres lapokat a Pantaleon módszere szerint függőleges rovatokba tagolja. Három rovatot nyit, ezek: Germanica, Turcica, Ungarica. Az évszámozást ott folytatja, ahol a nyomtatott szöveg elhagyta: 1597-nél, bár följegyzései csak 1598-cal kezdődnek. 1597-től 1603-ig minden évnek egy oldalnyi helyet hagy üresen, – ide utólagosan bejegyez aztán egy-két dolgot – 1604 októbertől kezdve azonban egyszerre havonként két oldalt szentel az események leírásának. Ez a havonkénti beosztás tart 1607 júniusáig, amikor is megszűnnek a rovatok; följegyzéseit is csak 15 év múlva folytatja, de már minden beosztás nélkül, teljes sorokban keresztül írva a papírost.

Ahogy az elmondottakból is látszik, Alvinczi nem naplót írt – történeti följegyzéseket vezetett. Önmagáról egy szót sem találunk, s az 1606 végéig terjedő részben stílusban is arra igyekezett, hogy példaképe Pantaleon száraz, krónikás modorában örökítse meg a dolgokat. Ezért is írt latinul. – holott egyéb ránk maradt írásai, levelezése szinte kizárólagosan magyar nyelvű. Följegyzésein csak ritkán tör át a személyes élmény hangja, az átélés líraisága, – az esetek többségében talán nem is azonnal, hanem nagyobb időközönként, egy-egy időszak eseményeit egyszerre írta le. Erre vall néhány keltezésbeli tévedés, s főleg a megvonalazott, de üresen maradt lapok, melyekre csak az évet és a hónapot írta fel.

Éppen, mert csak az országos vonatkozású dolgoknak engedett helyet, Alvinczi följegyzései a magyar történet egészére eddigi ismereteinkhez képest aránylag kevés újat hoznak. Annál többet árul el azonban a krónikás, akaratlanul is, önmagáról, saját helyzetéről és politikai nézeteiről. Azt eddig is tudták életrajzírói, hogy Bocskai bizalmas emberei közé tartozott, hiszen végrendelete végrehajtói közt is elsőnek jelölte őt a fejedelem a három testamentárius úr közt. De bizalmas viszonyukat csak 1606 elejétől számították, amikor Bocskai megült Kassán, ahová időközben Alvinczit meghívta a lutheránus eklézsia. (Ld. Imre Sándor, i.m. 19. s köv. l.) Az alább közölt följegyzésekből azonban megtudjuk, hogy legkésőbb 1605 márciusától kezdve egész 1606 végéig, a fejedelem haláláig, állandóan Bocskai mellett, annak közvetlen környezetében volt. Követte őt táborról táborra, faluról falura, le a medgyesi országgyűlésre, Erdélybe, csakúgy, mint a Rákos mezejére, a nagyvezérrel való találkozásra.

Már ebből is bátran következtethetjük, hogy Bocskai ragaszkodott udvari prédikátorához; a följegyzések jól értesültségéről pedig azt is megállapíthatjuk, hogy a fejedelem az országos ügyek bizalmas tárgyalásaiba bevonta őt is. „A haza szabadságának felállításában az mi kegyelmes üdvözült urunk mellett való jelenlétünkkel mi szolgáltunk legtöbbet”, – írta Alvinczi, a fejedelem halála után, a másik két testamentárius nevében is 1607. február 12-én, (Magyar Történelmi Tár, 1867, 110.l.), s hogy ez nem volt hiu kérdés csupán, bizonyítja Bocskai levele, ki udvari prédikátorát meghitt tanítójának mondja. Vajon milyen irányban érvényesítette helyzeténél fogva is komoly befolyását? Adnak-e ezek a följegyzések erre választ?

Adnak, s ez a válasz félreérthetetlen. Alvinczi tudatos híve és következetes harcosa volt

a független nemzeti királyság eszméének. Ezért jegyzi fel szó szerint Bocskai kijelentését arról, hogy nemzete ügyétől el nem áll, ezért figyelő belső örömmel a szerencsi fejedelmválasztáskor örömkönnyeget ejtő rendeket, akik vele együtt örvendeznek az annyi évtized után újra magyar uralkodónak, „miként a fiak szoktak örülni, ha rég eltávozott apjuk visszatér.” A nagyvezér hosszú beszédéből csak azt jegyzi meg, hogy a török nem ellenzi, sőt szívesen látja Bocskai királyságát, s amilyen megfogalmazásban a hajdúknak adott nagy kiváltságlevelet ismerteti, abból biztosan következtethetjük, hogy 1605 végén még bízott benne, törekvései testet ölthetnek.

Pázmány A kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél (1609) c. munkájában rosszállóan írja (4. levél 3. kérdés): „Alvinczi Péter... vezére volt életében Bocskai Istvánnak”, s később is megrója őt, mondván. „Az királykenéshez (tudod-e?) és az fejedelmek testamentomosságához nagyobb kedved vagyon, hogyszem az hitnek igazgatásához és az bölcs írásokhoz.” (Az calvinista prédikátorok ingyenes erkölcsü tökéletességének tüköre. Bécs, 1614. Pázmány összes művei V. 31.1.) Később is fejéhez veri: „Most is azt itélem, hogy kedveden nem mulnék,” – ti. a nemzeti király fölkenése. (Az igazságnak győzedelme. Pozsony, 1614. uo. V. 58.1.) Pár év múlva Balásfi Tamás bosznai püspök is felemlgette egyik röpiratában, hogy hamis próféták szokásaként, csak arra volt gondja, hogy fejedelme szarvát megnövelessze. (Balásfi, Repetitio csatigationis. 1620, 35.1.) Az eddigi irodalom mindezt rosszakaratú „mendemondának”, „kitalált mesének” minősítette (ld. pl. B. Major János, Alvinczi Péter, a protestáns unió úttörője. Bp. 1917. Emlékkönyv a reformáció négyszázados évfordulójára. 34.1. vagy Incze Gábor, Alvinczi Péter. Bp. 1934. 8.1.) s igyekezett „tisztázni” Alvinczit a „vád” alól. Följegyzései azonban Pázmányt igazolják: Valóban mindent elkövetett, hogy Bocskai, vagy később Bethlen személyében nemzeti király kerüljön az ország élére. Pázmány reálsan tapintott rá a kettejük felfogása közti nagy különbségre, mely csak egyik részében volt vallási, másik részében (persze az előbbivel szoros összefüggésben) politikai volt: Alvinczi a független nemzeti államért harcolt, Pázmány kiszolgálta az idegen uralkodóház nemzetellenes törekvéseit. Az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása nem engedte meg, hogy Alvinczi terveit siker koronázza, de ez még nem jelenti azt, hogy Pázmány képviselte a helyes álláspontot.

Pázmány egy helyen gúnyosan azt írja Alvincziről, hogy az udvari papság, az előkelő környezet rossz hatással volt rá, „az füst alatt beférkezék a széplaki uraságba.” (Öt szép levél, i.h.) Mások Bocskai alatt gyűjtött vagyonáról suttogtak. (Ld. Alvinczi végrendeletét: Révész Kálmán, Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Bp. 1894. 87.1.) Hogy mindebből mi igaz, nem tudjuk, de följegyzéseiben nagy tisztelettel ír az urakról, az országgyűlési rendekről, s ugyanakkor – és ez a feltűnő – lebecsülő kifejezéseket használ a népre. Ahogy a hajdúkról (1605. december 20.) vagy a várai köznépről (1604. november 4.) ír, az teljesen beleillik kora nemesi megnyilatkozásaiba. Messzemenő következtetéseket persze nem fűzhetünk ehhez a két megjegyzéshez, de annyi bizonyosnak látszik, hogy Alvinczi nem tartozott a kálvinista prédikátorok Foktői Máté által képviselt csoportjába, akik a hajdúk és a jobbágyok közt élve, azonosították magukat velük s velük együtt álltak szemben a nemesi vármegyékkel.

Az alábbiakban közlöm Alvinczi följegyzéseit⁵. Mivel rövid, krónikás modorú

---

5 Megemlítem, hogy a könyvben a történeti följegyzéseken kívül még más bejegyzések is vannak. Pár lappal a történeti följegyzések után egy hosszabb tanulmány másolatát találjuk: *Commentarius in miraculum et portentorum pise latinis characteribus, signis zodiacis, septem planetis coelestibus ex anno currente 1609 insignitum, in Silesia captum.* (15 lapnyi terjedelmű, első fele Alvinczi kezeirása.) – Ezután 5 lapon át a fontosabb magyar közéleti szereplők címeit sorolja fel. Kezdi 1607-ben (Rákóczi Zsigmondot Erdély fejedelmeként említi) s I. Rákóczi György korában jegyzi be az utolsót, Zólyomi Dávidot. – Ezután következnek: *Praecatio magnifici domini Illieshazy in Polonia profugi ab ipsomat ex sacris collecta.* (3 latin nyelvű imádság,

mondatainak latin stílusa irodalmi jellegzetességet nem hord magán, magyar fordításban adom s csak a legszükségesebb helyeken idézem jegyzetben az eredeti szöveget. Úgyszintén nem láttam értelmét annak, hogy az eredeti hármás rovatfelosztást megtartsam: a följegyzéseket időrendbe illesztve, egymásután, folyamatosan közlöm. Jegyzeteimben viszont igyekeztem a följegyzésekben foglaltakat az egykorú forrásanyag alapján ellenőrizni, hogy ezzel a kritikai vizsgálattal Alvinczi adatainak és egész krónikájának szavahihetőségét és értékét felmérjem⁶.

* * * * *

1598. április 4. Jósika, Zsigmond kancellárja, Gyulafejérvárott lóra ült, mintha csak szórakozásból akarna kilovagolni, de lova felbukott; még ugyanaznap szerencsésen elfogták és Szakmáron lefejezték⁷.

Április 16. Zsigmond Opuliába távozott, de augusztus hónapban ismét visszatért Erdélybe⁸.

Szeptember 27. Nagy török és tatár sereg (mintegy 160 000 ember) megostromolva Várad városát. Öt mérföldnyi körzetben beszáguldozták a környéket, tűzzel-vassal pusztítottak, sok népet rabságba hurcoltak. A várat azonban Nyári Pál, Király György és Szelestei János vezetésével a magyar, valamint a német őrség (különösen Rheder Menyhért vezetésével), olyan vitézül védte, hogy öt hét után a török, sok halottat veszítve, elvonult és így a vár az ostrom alól felszabadult. Ezt a hadjáratot Zatarcsi Mehmet pasa vezette⁹.

1599. Zsigmond az erdélyi fejedelemséget Báthory András kardinálisnak adta át. Bocskai Istvánt és Nabradi püspököt¹⁰ Prágába küldötte követségbe.

1600. Mihály havasalföldi vajda zsarnok módjára viselkedett Erdélyben, ezért a nemesség elűzte és Csáky István vezérlete alatt Miriszlónál 35 ezernyi hadát szétszórta. Maga Mihály vajda csak kevesed magával menekült meg; a német császárhoz futott, akinek segítségével ismét visszahelyeztetett.

1601. Zsigmond újra meg akarta szerezni magának az országot, ezért Lengyelországból visszatért, de Mihály és Básta György a császár parancsára megakadályozták ebben. Végül átkelve a szilágyi hegyeken szembement velük, de Goroszló falunál seregeit megfutamtították;

Alvinczi kezével beírva.) Segesváry Viktor fordításában és tanulmányával megjelent: Református Élet, 1953. Illésházy István imádságai lengyel bujdosásában. – Legvégül Alvinczinek egy levélmásolata: Norinbergam, ad dominum Georgium Remum, 1612 juli 2.

6 Hivatkozásaimban az alábbi rövidítéseket használom: Bethlen Farkas: Wolfgangi de Bethlen... Historia de rebus Transsylvanicis. VI. Nagyszében, 1793. (Benkő József kiadása.) – E.O.E.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Szerk. Szilágyi Sándor.) – Gyulafi: Gyulafi Lestár följegyzései. (A Magyar történelmi évkönyvek és naplók a 15–18. századokból, I. Bp. 1884. II. 1894. kötetekben. Monumenta Hung. Hist. II/XXXI és XXXIII. Közli Szabó Károly és Szilágyi Sándor.) – Homonnai: Homonnai Drugeth Bálint naplója. (Tudománytár, 1839. – Közreadta: Naményi István.) – M.O.E.: Magyar Országgyűlési Emlékek. (Szerk. Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád.) – Szamosközi: Szamosközi István történelmi maradványai. I–VI. Bp. 1876–1880. (Monumenta Hung. Hist. II/XXI., XXVIII–XXX. Kiadta: Szilágyi Sándor.

7 Jósika István kancellár ellenezte, hogy Báthory Zsigmond Rudolf császárnak adja át Erdélyt, – fejedelme ezért végeztette ki. Kilovaglása, elfogatása, majd 1598. szeptember 2-án végbement kivégzése történetét Alvinczivel megegyezően, de részletesen elmondja Szamosközi (Kiadta Kultsár István: Krónika a mohátsi veszedelemtől a bétsi békülésig. Pest, 1805. 87–88.1.) – Baranyai Decsi azonban nem tud a szökési kísérletről. (Baranyai Decsi János Magyar Historiája. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1866. Monumenta Hungariae Historica II/XVII. 299.1.)

8 Báthory Zsigmond első lemondására, majd váratlan visszatérésére utal. A lemondás különben április 10-én történt, igaz viszont, hogy Zsigmond 16-án indult el újtárra Kisfaludról Kolozsvárnak. (E.O.E. IV. 47.1.)

9 Várad 1598-as török ostromára és az Alvinczitől említett személyekre ld. Szamosközi, II. 169. s köv. é. és IV. 85.1.)

10 Náprágyi Demeter

sokan estek el. Zsigmond Csáky Istvánnal Brassóhoz vonta csapatait, de a szebeniek Zsigmond oldaláról a németek mellé álltak. A törökök és tatárok Zsigmond segítségére jöttek, Básta erre seregével visszavonult. Zsigmond a törökökkel megostromolta Kolozsvárt, de aztán szanalomból abba hagyta az ostromot. A törököket kiküldte az országból, ő maga pedig rászédetve a németektől, végkép elhagyta Erdélyt¹¹.

Ebben az évben több csodás jel volt látható. Így Szebenben ez az egy szó volt olvasható: (négy betűalakból álló felirat, mely nem volt megfejthető.)

1602. Székely Mózes sokadmagával nem fogadván el a Zsigmond által létrehozott békességet, szembeszállt Bástával.

Ebben az évben hallatlan éhínség kínozta egész Erdélyt; az anyák felfalták fiaikat és leányaikat, s a kivégzetteket az akasztófáról levágva, sokan azok húsát ették^a. Ebben az időben egy köből búzát Kolozsvárott 50 forintért adtak¹².

1603. Ennek az évnek május havában olyan erős földrengés volt, amelyhez hasonlót egy kor sem ismert. Így Váradon István Úr templomának két tornya összehajolni látszott, egyik torony széle le is töredezett. Síkföldön álló kocsik helyükből elmozdultak, anélkül, hogy bárki hozzájuk ért volna, köből rakott épületek összeomlottak, a bolthajtások megrepedeztek, úgyannyira, hogy az emberek azt hitték, eljött az utolsó óra¹³.

1604. október. Básta György segítségére megy a töröktől ostromolt Esztergomnak és az ostrom alól felmenti.

Október 3. Concin Cyprian váradi vicekapitány körülzárta s megostromolta Kereki várát, de október 5-én veszteséggel és szégyennel elvonult alóla, megfélemlítve a hajdúktól¹⁴.

Nem sokkal ezután a hajdúk megegyeztek nagyságos Bocskai István úrral és Pecz Jánost, aki ágyúkkal vonult oda a kereszténység megsemmisítésére^b, Álmosdnál, kemény küzdelemben megverték, őt magát néhány kapitánnyal élve elfogták és fogolyként Zsáka várában őrizték. A németekből mintegy ötszázan estek el, a mieinkből alig tízen. Ezt mint biztos adatot jegyeztem fel, sem gyűlölség, sem hízelkedés nem vezetett¹⁵.

---

11 Szamosközi korántsincs ilyen elnéző véleménnyel Báthory Zsigmondról, mintha maga is megsajnálta volna a török-tatár segélyhadaktól pusztuló Erdélyt és Kolozsvárt. (Ld. Szamosközi, IV. 138–139. és 158.1.)

a Az eredetiben: Isto anno inaudita famas totam Transylvaniae vexavit, matres filios et filias deuoravit, homines supplicio affectos de patibulo demptos multi pro cibo habuerunt.

12 Az itt mondottak megegyezik Szamosközi leírása: III. 68–69.1. és (az emberhús-evésre:) V. 177.1. – Egy brassói polgár naplójában olvassu: „Es ist solch grosser Hunger gewesen, dass zu Clausenburg und anderen Oertern mehr die Leut Katzen, Hund und die Toten von Galgen gefressen haben. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, IV. 160.1. Ld. még u.i. 13., 44. és 66.1.) – Krauss György segesvári jegyző naplója az emberhús-evésen kívül szintén följegyzí a gabonaárakat. Eszerint a búza köble Segesvárott 24, Kolozsvárt 40 ft volt. (Krauss, Tractatus rerum... in Transylvania interventarum. Kiadta: Kemény, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I. Kolozsvár, 1839. 193.1.)

13 Az 1603-as erdélyi földrengésről Szamosközi is megemlékezett: III. 290.1. – István Úr temploma: az István királyról elnevezett apátsági templom a városban.

14 Ez már a Bocskai István elleni katonai intézkedések legelsője volt. Kereki (Bihar m.) Bocskai birtok volt. – A győzelmet valóban a köleséri hajdúk vívták ki. (Ld. Szamosközi, IV. 246.1.)

b Az eredetiben: Johannem Peccz cum turmentis bellicis ad delendam christianitatem adventantem...

15 Alvinczi adatai megbízhatóknak látszanak. Pecz ezredes csapatát (mely sziláziai lovasságból, német és magyar gyalogságból és némi, szintén idegen tüzérségből állt) a források alapján mintegy 3500 főre számíthatjuk. (Hadtörténelmi Közlemények, VI. 1893. 582.1.) Ebből a magyar hajdúk ütközet közben áálltak Bocskaihoz. A császáriak vesztesége halottakban igen nagy volt, főleg futás közben vágtak le sokat közülük. Szamosközi az elesettek számát 1383 főre mondja. (IV. 253.1.) Gyulafi csak annyit mond: „iszonyúképpen vágták őket, harmad része sem ment el. (I.32.1.) Egykorú német híradás szerint a sziláziai lovasokból csak 40, a hat zászlóalj muskétásból alig 30, a kassai lövészekből pedig csak 2 ember menekült meg. (Hadtörténelmi

Ugyanebben az október hónapban a magyarok Kállót, Ónódot, Diósgyőrt, Szendrőt, Kassát a többi szabad várossal együtt Bocskai István választott fejedelem számára elfoglalták, (Utólagos betoldás a margón: Januárban a kassai templomokat átadták az evangélikusoknak.)¹⁶

Ugyanebben a hónapban a törökhöz menekült erdélyiek, Bethlen Gábor, Rédei Ferenc, Somogyi Bertalan és több más velük lévő nemes, csatlakoztak a magyarokhoz, és biztos reményt hoztak, hogy a török segítséget fog küldeni, amit kevéssel később a vezér pasa levele is megerősített.

Nagyjából ebben az időben Petneházi István, a borosjenei magyar katonaság kapitánya, a németek kapitányát több más főtisztjükkal együtt vadászatra hívta, ugyanakkor más magyarok más németeket vendégségbe vittek. Ezalatt néhány alantas tiszt elfoglalta a várat; a németek egyrészét levágták, másrészét bilincsbe verték¹⁷.

November 4. Amikor a váradi nemesség és a polgárok megtudták, hogy a németek ki akarják rabolni őket és családjukat, éjjel összeesküdtek és segítségül hívták Varkucs Tamást a katonáival; hajnalban kürttel és dobbal tudtuladták, hogy elállnak a németek mellől, s a váron kívül elkapott vallonokat és németeket kegyetlenül levágták, bebörtönözték. Kevés idő múlva a németek mindenféle furfanggal a város főbb házait felgyújtották, egyszersmind harcba indultak, de visszaverték őket, úgy hogy visszahúzódtak a várba. Négy napon át többször is megharcoltak egymással. Végül is azonban a nép ingatag állhatatossága arra kényszerítette a nemességet és a legelőkelőbb polgárokat, hogy elvonuljanak onnan¹⁸.

1605. március. E hónap 17-én valaki azt javasolta öfelségének, István fejedelemnek, hogy ne ingerelje tovább a németeket^d, mire ezt válaszolta^e: Inkab akarok véremmel valameli bokrot megh festeni, auagi amaz zöld pásziton el niuztótatni, hognem mint nemzetségem vezedelmével ez igemben hátra állanj.

Április. Ezen hónap 8-án Diósgyőr felett egy égő gerendához hasonló valami láttatott az égen, ahogy nagy hangosan röpült, s amikor szétesett, ágyudőrejhez hasonló nagy durranást hallatott, melynek hangja 5 magyar mérföldnyi körben hallható volt. Básta ugyanezen a napon hagyta el Eperjest.

Ugyanezen hónap 19-én az országgyűlésen tekintetes és nagyságos Bocskai Istvánt az egybegyűlt rendek egyhangú szavazattal Magyar és Erdélyország fejedelemségével tisztelték meg, ünnepélyes esküvel az ország vezetésére elkötelezték és új címmel ajándékozták meg: István, isten kegyelméből Magyarország és Erdély felséges

---

Közlemények. IV. 1891. 710.1.) – Mindezekhez a túlzott számokhoz képest Alvinczy adatai a realitás határain belül vannak. – Szamosközi szerint Peczet Zsáka várába (A Berettyó partján) már Bocskai vitette később. (IV. 308.1.) Gyulafi Alvinczivel megegyezően mondja: „Az rabokat Peczczel együtt Sákában vitték be.” (I.32.1.)

16 Kassa csak november legelső napjaiban nyitotta meg kapuit a hajdúk előtt, Bocskai november 12-én vonult be Felső-magyarország fővárosába. – Evangélikuson az egykorú magyar és latin szóhasználat nem a lutheránusokat, hanem mindkét protestáns felekezetet értette.

17 Szamosközi hasonlóan mondja el a jenei magyarok cselét, de szerinte Bocskai is küldött katonaságot Jenő alá, „kik Petneházy Istvánnal, az városbéli magyar kapitánnal egyetértettek” (IV. 257–258.1.) Alvinczi előadása a valószínűbb, minden szempontból.

c Az eredetiben: Sed tandem uulgi instabilis inconstantia coegit nobilitatem et cives praecipuos, út 1000 cedant.

18 Minderről Szamosközi (IV.242.1.) és Bethlen Farkas (VI. 163. és 664.1.) is szólnak, de csak általánosságban. Alvinczi ekkor még Váradon tartózkodott, amit tehát írt, szemtanúként írja. – Váradot Alvinczi 1605 elején hagyhatta el. Márciusban, ahogy ezek a főljegyzések is mutatják, már Bocskai környezetében kellett lennie. Nem tartom tehát valószínűnek Imre Sándor megállapítását, hogy 1605. februártól kezdve Kerek várában tartózkodott. (I.m. 18.1.) Bocskai meghívhatta Kerekibe prédikátornak, ez azonban gyakorlatilag az udvari pap tisztségét jelentette. Ahogy ezekből a főljegyzésekből látjuk, Alvinczi ettől kezdve állandóan Bocskai közvetlen környezetében maradt.

d Az eredetiben: ... quod ulterius laccessire Germanos desinat.

e Innen az eredetiben is magyarul.

fejedelme, a székelyek grófja¹⁹.

Ezután ünneplés következett, amelyen tiszta szívből énekelte mindenki az egyház szolgáinak imája után: Téged isten dicsérünk. Ahány embert csak láttam, ebben a nagy gyülekezetben nem volt senki, aki vissza tudta volna tartani örömkönnyeit, miként a fiak szoktak örülni, ha rég eltávozott apjuk visszatér^f.

Básta György nem sokkal ezelőtt Eperjesből kijött, s csak keveseket hagyva hátra benne, elvonult. A magyarok a tatárokkal együtt egész a Pozsony melletti Szentgyörgyig üldözték, mindenütt győzedelmeskedve.

Ugyanezen hónap szent György napján²⁰ a már megválasztott és beiktatott fejedelem Kassára jött, ahol az egész város nagy örömmel üdvözölte.

Május. Ebben a hónapban Bedneszo (Medgyaszó?) faluban egy disznó olyan malacot fialt, amelyiknek a hátán két szárnya volt. Ugyanitt, nagyjából ugyanebbe az időben, egy tyúk több más között egy olyan csirkét költött ki, melynek 4 lába volt és húsos farka, mint az egérnek²¹.

A hónap első napján Kálló közelében a levegő-égből nagy zengés, lárma és ágyúdörgés hallatszott, mint amikor két sereg egymásnak ront. Kis idő múlva tűz bocsátkozott le és Apagy²² mellett az erdő egy részét elhamvasztotta. Amikor Báthory István²³ ennek megtekintésére odament volna, szolgáját az ördögök elragadták, ide-oda hurcolták, majd bántatlanul elbocsátották. Ez aztán sok minden csodálatosat mesélt.

Ebben a hónapban a tatárok és a hajdúk Ausztria nagy részét tűzzel-vassal dúlták. Mintegy 4 ezer rabot is elhajtottak innen Nándorfejevárra.

A hónap 14. napján Báthory István gróf követe érkezett a Felsőleges Fejedelemehez, hozván a német császár levelét és pecsétjét, azzal, hogy visszaküldi azt a császárnak, mert többé nem ismeri el őt urának.

Ugyanebben a hónapban Betkes pasa kevesed magával Budáról Egerbe igyekezett, de az ellenség hajdúi megölték. A mieink sajnálják, mert javára volt a magyar nemzetnek²⁴.

Június. A hónap 9. napján a váradi németek a magyarok cselvetésére kijöttek a várból s a magyarok alaposan megverték őket. Ezen az egy harcon 150 (mások szerint 100) német esett el, a magyarok közül pedig senki.

Június 15-én Szilvási Boldizsárt lázadásért, mivelhogy a törvényeknek és a felsőleges Fejedeleme parancsának engedelmeskedni nem volt hajlandó, sőt a felsőleges Fejedelmet gyalázkodó szavakkal illette, Kassán bilincsbe verték²⁵.

Július 8-án két (zsákmányolt) zászlót és 14 (foglyul ejtett) morvát hoztak a táborból.

Július 17-én ünnepélyesen és nagy alázatossággal hálát adtunk istennek, hogy

---

19 Eddig a szakirodalom Gyulafi Lestár följegyzései alapján (II.42.1.) a fejedelemmé választás és az eskütétel napjául április 20-át tekintette. Igaz, hogy Szepesi Laczkó Máté meg azt írja, 17-én volt. Ő viszont nem volt jelen. (Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok. III. Kolozsvár, 1858. 57.1.) – Az üdvözlő beszédek s az eskü szövege: M.O.E. XI. 152. s köv.l.

f Az eredetiben: Nullus potuit sibi temperare, quod in tanta frequentia observare potui, qui non lacrymarentur prae gaudio, non secus ac filii parenti diu absenti út congratulari solent.

20 Április 24.

21 Ehhez hasonló „prodigium”-okat Szamosközi is bőven említ. (Ld. IV. 84. és 324.1.)

22 Falu Nagykállótól északra.

23 Ecsedi Báthory István országbíró. – A „csodáról” különben Szepesi Laczkó Máté is megemlékezik. (Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok. III. 64.1.)

24 Bektás ekkor budai pasa volt. Temesvári pasa korában fegyverrel segítette Székely Mózeset Básta ellen, s Bethlen vezetésével az erdélyi bujdosók is az ő pártfogása alá húzódtak. Szamosközi is elismeréssel írt róla: III. 289.1. – Halálát Alvinczivel megegyezően adja elő Gyulafi (II.67.1.) és Bethlen Farkas is. (VI.392.1.)

25 Szilvási Boldizsár hajdú vezér magatartásáról, további sorsáról ennél többet nem tudunk.

Havasalföld és Erdély meghódoltak²⁶.

Ugyanezen hónap 25-én meghalt tekintetes és nagyságos Báthory István gróf²⁷. Augusztus 12-én a felséges Fejedelem nagy pompával és ünnepélyességgel bevonult Kolozsvárra.

18-án a Szebenben székelő császári biztosok Kolozsvárt a felséges Fejedelem elé járultak és tőle kegyelmet nyervén, egyikőjük, Hoffmann György csatlakozott a fejedelemhez, másikójuk In Hoff N. oltalomlevéllel elbocsájtott²⁸.

27-én bevonultunk Medgyesre, ahová országgyűlés volt hirdetve²⁹.

Ebben a hónapban Ali pasa 32, Simon moldvai vajda pedig 43 zászlóval jött az erdélyiek segítségére a császáriak ellen, akik megszállva Segesvárt, magukat és az erdélyi szászokat is védték³⁰. Majd miután a várat feladták, Medgyesen tisztelegtek a felséges Fejedelem előtt³¹, miután pedig itt királyi módon megvendégelték és ellátták őket, elvonultak. Ali pasa pedig Erdélyből kivonulva, csatlakozott az alsómagyarországi csapatokhoz, melyek Érsekújvárt ostromolták, majd miután ezt a várat feladták, Budára helyezték³².

Szeptember. A hónap első napján Fogaras várának 80 főnyi német őrsége, kapitányát megölve, a várat megadta a magyaroknak. Majd Medgyesre vonultak a felséges Fejedelemhez és csatlakoztak hozzá, amiért illő jutalmat kaptak.

A hónap 2. napján Rác György főkapitányát, bizonyos Terephuz nevűt, mivel a felséges Fejedelemnek adott esküjében állhatatlan volt, a többi rác halállal sújtotta Segesvárott.

9-én Segesvára megadta magát.

11-én volt Rác György 2000 katonájának a szemléje; mindnyáját elszántnak és harcrakésznek találták.

14-én az országgyűlésen a bárók, mágnások, nemesek és az egybegyűlt karok és rendek többi tagjai Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé választották, majd kölcsönös esküvessel megpecsételték a fejedelem és az országlakosok közti szét törhetetlen szövetséget.

23-án tekintetes és nagyságos Csáky István, a felséges fejedelem hadainak főtábornoka, fejedelmi titkos tanácsos, az életet a halállal cserélte föl.

Október 12-én, amikor Nyíregyháza mellett voltunk táborban, behoztak 6, a vallonoktól zsákmányolt zászlót. Ezekből a vallonokból Németi Gergely 12.000-et vágatott le.

12-én megbízható tanutól hallottuk, hogy a török elfoglalta Esztergomot³³.

14-én Huszt várából kivonultak a németek.

Ebben a hónapban a magyarok visszafoglalták a németektől Nógrádot.

---

26 Gyulafi László, Bocskai erdélyi megbízottja, 1605. július 4-én megegyezett az erdélyi szászokkal, hogy leteszik Boeskainak a hűségesküt, hazaküldik a havasalföldi hadakat és a császári biztosokat. Ugyanezen a napon az erdélyi császári katonaság főkapitánya, Rác György is hitlevelet adott. (Gyulafi, II. 53.l.)

27 Ezt a napot említi Báthory sírírata is. (Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel. I. Pest, 1857. 232.l.) Téves tehát Bethlen Farkas adata, hogy július 27-én halt meg. (VI.317.l.)

28 Szeben (és a császári csapatok által védett Segesvár) ugyanis nem fogadta el a július 4-i megállapodást, hanem a császári biztosok, (Hoffmann György és Imhoff Károly) unszolására tovább harcolt Bocskai ellen. – Alvinczinek az a kijelentése azonban, hogy Imhoff elbocsájtott, nem egészen pontos, ugyanis Kolozsvárról Bocskai megbízottaival Segesvárra ment, hogy a várőrséget rábeszélje a meghódolásra. (Ld. Bethlen Farkas. VI. 325.l. – Tudjuk, hogy Bethlen Farkas feldolgozásában elsősorban Szamosközi azóta elveszett munkájára támaszkodik, tehát amit ír, az egykorú forrásokkal egyenértékű.)

29 Bethlen Farkas a bevonulás napját 28-ára mondja. (VI. 327.l.)

30 Bethlen Farkas szerint Ali pasa 8000, Simon vajda pedig 4000 emberrel jött segítségül. (VI. 318.l.)

31 A latin szövegből sem derül ki pontosan, Ali pasa, Simon vajda, vagy a császári katonaság tisztelegtek-e Bocskai előtt. Bethlen Farkas szerint mindhárman felvonultak Medgyesre. (VI. 334.l.)

32 Ti. budai pasának.

33 Esztergom várát a török még augusztus 29-én megszállotta. (Homonnai, 256.l.)

November. A hónap 9. napján Vácra érkeztünk. A felséges fejedelem üdvözlésére ide elénkbe jött Ali budai pasa 2 zászlóval.

A hónap 10. napján tábornokt vertünk a Rákos mezején, az ugyanazon nevű patak mellett.

A hónap 11-én, egy pénteki napon, melyen Márton úrról történik emlékezés, Mehmet pasa, a török császár nagyvezére, a pesti mezőn, elmondhatatlan ünnepélyességek közt (olyat írok, amit magam láttam) megkoronázta a felséges Fejedelmet, ezekkel a szavakkal: Ezzel a koronával a buszurmány nemzet győzhetetlen császára Felségednek ajándékozta az egész és teljes Magyarországot, ősi szabadságával. Segítsen bennünket – úgy mond – a mindenható isten, és tegye tartóssá ezt a szövetséget a magyar és buszurmány nemzet közt az utolsó ítélet napjáig^g. Beszédét befejezve, megajándékozta a Fejedelmet arannyal és drágakövekkel díszített karddal és dárdával, egy olyan gazdagon ékesített lóval, hogy alig hiszem, hogy ennél szebben lehessen lovat feldíszíteni, majd sok előkelő török kíséretében visszabocsátotta sátorába, melyet szintén neki ajándékozott. Ezután a felséges Fejedelelem (miután ő maga is gazdag ajándékokkal tisztelte meg a vezért és a jancsáragát), szépen rendezett hadaival úgy, ahogy jött, visszavonult táborába³⁴.

A hónap 12. napján a felséges Fejedelelem Vácra érkezett. Itt keresték fel az erdélyi Szeben követei, akik egy igen régi, drága, s nagyon szép koronát ajánlottak föl neki, melyről úgy tudják, valamelyik despotáé volt³⁵.

Én pedig a Rákos mezejéről Budára mentem a vezérrel és csak éjjel követtem a felséges fejedelmet. Meg akartam nézni a könyvtárat, de mivel a pasa nem volt ott, nem láthattam³⁶.

December 19-én a császári követ, Forgách Zsigmond őnagysága bevonult Korponára, ahova az országgyűlést is egybehívták³⁷.

A hónap 20. napján bejöttek Korponára a hajdúk kapitányai és válogatott hadnagyai, a táborban hagyott csöcseléknek azzal a megbízatásával, hogy véres munkájukért méltó bért követeljenek. Kielégítésük így történt: szabadságot ajándékoztak nekik, örököseinek és utódaiknak, azaz mindnyájukat megnevesítették, azon a módon, ahogy egykor a székelyeket Erdélyben. Kálló várát a környező falvakkal és területekkel nekik adományozták, hogy azon a németek elleni háború végeztével, vagy ha a béke megszületik, letelepedjenek és mindenben kiváltságot élvezzenek, továbbá, hogy ha a

---

g A nagyvezér szavai az eredetiben: Cum hac corona totam et integram Hungariam cum avita libertate invictissimus gentis Buzurmanicae imperator Vestrae Serenitati donat. Annuat, inquit, Deus omnipotens et hoc foedus gentem Hungaricam et Buzurmanam ad diem ultimum iudicii durare faciat.

34 A Lalla Mohamed nagyvezérrel való találkozásról ezenkívül csak egy szemtanú leírása maradt ránk: Bocatius János kassai bírósé (Kiadta Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Pozsony, 1735. 323. s. köv. 1.) Bocatius a nagyvezér beszédét hosszan ismerteti, de az Alvinczitol idézett részek ilyen éles formában nincsenek benne, aminek oka az lehet, hogy Bocatius nem ismervén jól a magyarországi politikai problémákat, (sziléziai volt), nem fogta fel a vonatkozó tolmácsolt beszéd lényegét. Különben is maga mondja, hogy a félórás beszéd egy részét hallotta, más részét nem. (I.h. 329.1.) – Érdekes és jellemző, azonban, hogy a hosszú üdvözlésből Alvinczi éppen ezt a részt jegyezte fel, amely szerint tehát a török politikának nincs kifogása a nemzeti királyság létrehozása ellen, – s ugyanakkor egy szót sem szól Bocskai válaszárol, melyben a királyságot visszautasítja. – A másik naplóíró, Bocskai fővezére Homonnai Drugeth Bálint a találkozáson nem volt ott, a rákosi táborban várt a sereg élén, teljes készségben. Az ajándékokat azonban ő is följegyezte, s tőle tudjuk, hogy az Alvinczi által említett díszesen fölzserszámozott lovon kívül még 11 lovat kapott Bocskai. (*Homonnai*, 371. s. köv. 1.)

35 Ezek nem a szebeniek, hanem az erdélyi szászok követei voltak; egyébként Homonnai is megemlékezik erről az eseményről, (372–373.1.) Bethlen Farkas pedig már azt is tudja, hogy a korona Brankovics Györgyé volt. (VI. 348.1.)

36 Ezen a budai kiránduláson (bár nem jártak végig együtt) Bocatius is résztvett, s részletesen le is írta Buda vára állapotát, de Mátyás király könyvtárárol nem emlékezik meg. (I.h. 332. s. köv. 1.)

37 Forgách bevonulásának idejét ugyanerre a napra mondja a löcsei követek jelentése is: *M.O.E.* XI. 219.1.

szükség úgy kívánja, Magyarország ellenségei ellen mindnyájan fejenkint fegyvert fogjanak^{h38}.

A hónap 22. napján beveződött Alsó és Felső Magyarország báróinak, mágnásainak, nemeseinek, karainak és rendeinek országgyűlése³⁹. Ezen a gyűlésen a taksa és a németekkel kötendő béke ügyen kívül másról nem volt szó.

1606. június. Ebben a hónapban Rácz György, urának elárulója, és a nyugalom megzavarója bűntársaival arra ösztönözte a havasalföldi vajdát, hogy szakadjon el Magyarország fejedelmétől. Azt kívánta, hogy 6000 embert küldjön mellé Erdélybe, s ezzel meg a maga ezer rác katonájával Várad segítségére akart menni. De az Úr megakadályozta tervének megvalósulását: árulása kiderült és Rákóczi Zsigmond önnagysága, Kamuti Farkassal együtt vasra verette, mindkettőjüket Szamosújvár várába vitette és a vár kapitányának, Nagy Albertnek őrizetére bízta⁴⁰.

1622. január 3.⁴¹ Az 1622. évben Gábor király Jägerdorffer márkival folytatott magánbeszélgetésében így sorolta fel azokat az okokat, amelyek arra kényszerítették, hogy három évi szerencsével viselt háború után békét kössön Ferdinánd császárral.

Hogy a császárral akaratom ellenére béketárgyalásokat kellett kezdenem – mondotta a királyi felség – annak ezek az okai: 1. Mivel csaknem minden rendű és rangú magyarjaim azon gondolkoztak, hogy elszakadjanak tőlem, feledve az ősi virtust és vitézséget, s példájukra már a zsoldosok, sőt az udvari csapatok is megtántorodtak, csak a béketárgyalások reménységével tudtam őket kötelességük teljesítésére szorítani. Elvakított, meggondolatlan magyarjaim – folytatta a király – hajlandók lettek volna méltánytalan feltételek árán is békét kötni, és ahogy egy évvel ezelőtt, amikor az ellenség Alsómagyarországba, az ország szívébe hatolt, valamennyi vármegye és

---

h Az eredetiben: 21. die hujus mensis ingressi sunt Corponam capitanei et duces selecti Hajdukonum, a reliqua colluvie sic instructi, ut condignam laboris cruenti mercedem a Serenissimo Principe et a magnatibus ac universa nobilitate reposcere, quos sic contentarunt: donata ipsis et haeredibus atque posteritati libertas, seu omnes nobilitati sunt e sua olim Siculiin Transylvania modo. Arx Callo cum adiacentibus pagis et territoriis eisdem collata, ut illic finito bello Germanico vel pace parta, sedem figant et in omnibus immunitate fruuntur, praeterquam vuod postulante necessitate capitatum omnes hostibus Ungariae se se opponere teneantur.

38 A hajdúvezérek korponai bevonulásának napját más források 8-ára mondják, (M.O.E. XI. 224.l.), s ez is a helyes, mert 12-én már szabadságlevelüket is aláírta Bocskai. Különben a szabadságlevelnek az a pontja, hogy letelepedésük akkor következik be, ha a németek elleni háború véget ér, vagy ha a béke megszületik, azaz más szóval, amikor megszilárdul a nemzeti királyság, vagy amikor a császárral megbékülnek, ilyen formán nincs benne az adománylevelben. (Az irat teljes magyar fordítása: Benda K., A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 124. s köv. l.) Viszont rendkívül jellemző ez a mondás is Alvinczi nézeteire.

39 A korponai országgyűlést érti.

40 Rácz György elfogatása június 7-én történt. (E.O.E. V. 416.l.) Később Bocskai lefejeztette. Árulásának Alvinczi által említett részleteit más forrás nem ismerteti. (V.ö. Bethlen Farkas, VI. 404.l.) – Várad vára ekkor még császári kézen volt.

41 Ezt a beszélgetést három nappal a nikolsburgi béke aláírása előtt jegyezte fel Alvinczi. Bethlen ekkor a morvaországi határon, Magyar-Bródon volt. Alvinczit meg 1621. november 26-án hívatta magához Kassáról, mivel, ahogy írta neki, nem akar a karácsonyi ünnepekre pap nélkül maradni. (Levelét közli Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a kassai pap. Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Bp. 1880. 10–11.l.) Itt a magyar-bródi táborban mondhatta el azután neki a fejedelem akkor még választott magyar király, alábbi beszélgetését. (Azt, hogy Alvinczi nem volt jelen személyesen a beszélgetésen, a följegyzés stílusából, különösen annak utolsó mondatából következtethetjük.) – A beszélgetésben különben János György jägerndörfi márkinak magyarázta meg Bethlen, hogy miért kezdett béketárgyalásokat a császárral. A márkai a csehek szabadságharcában Frigyes pfalzi választó, cseh király oldalán küzdött csapataival, s a fehérhegyi csata után is folytatta a harcot; amikor azután a császár fegyveres erejének már nem tudott ellenállni, több ezernyi csapatával, 1621 augusztusában Magyarországra jött és Bethlenhez csatlakozott, abban a reményben, hogy a magyar hadak sikerei számára, a szövetséges számára is meghozzák a kívánt eredményt. (Később végleg Bethlen szolgálatába állt) Bethlen, miután egyedül maradt, a küzdőtéren, kénytelen volt külön békét kötni, s ebben a beszélgetésben azért túlozza az okokat, amelyek őt erre kényszerítették, hogy a márkai és szövetségesei előtt is tisztázza magát.

zászlósúr, az uniós szerződés ellenére cserbenhagyott az egész országnak bizonyos veszedelmére, most is ugyanettől kellett tartanom. 2. Láttam, hogy a velem szövetséges (külföldi) urak nemcsak, hogy elhagytak, hanem még ellenséges érzülettel zavartak és gátoltak is. 3. Sürgetett a török porta állhatatlansága és semlegessége is, mely fényes ígéretekkel kápráztatott ugyan, de valójában semmit érdekemben nem tett, sőt a budai pasa azt írta a minap Ferdinándnak saját pecsétje alatt levélben, melyet a császári követ által küldött, de amelyet elfogtunk, hogy mi (azaz Gábor király öfelsége) a török császár jóváhagyása nélkül viseltük és viseljük ezt a háborút. 4. Megtudtam azt is, hogy a lengyel király Ferdinánd császár kérésére pár ezer kozákot meg lándzsást küldött egybe, hogy ezek betörjenek Felsőmagyarországba. Jelentékeny részük már is Magyarország határain, a Makovica körüli falvakban telel. Ha ez megtörténik, táborunk a németek vagy a császáriak minden beavatkozása nélkül szétszóródott volna, mindenki sietett volna haza otthona és családjá védelmére, s engem otthagytak volna egyedül az ellenség torkában. 5. Ezenfelül azt is említenem kell, hogy közben a török császárt Drinápolyban elérte végzete (amit egyelőre titokban kívánok tartani), s erre Konstantinápolyban nagy zendülés támadt. A város és a vár kapui 5 vagy 6 napon át tárva-nyitva állottak, a városban benn pedig fosztogatás és gyilkolás tombolt. Még most sem ültek el a zavargások a trónörökös miatt. A megholt császárnak ugyanis két testvére maradt, egyikük 10 éves, a másik meg bolond, eszelős⁴². Akármelyiket választják császárrá, egyik sem alkalmas rá, hogy a porta tekintélyét és hatalmát megoltalmazza. – Ezek a dolgok kényszerítettek a béketárgyalásra, nem csekély gyaláztatásra és megaláztatásomra.

Mindezekre a márki nagyon elcsodálkozott, hogy így bántak velem és a hozzám tartozó főrendű fegyvertársaimmal, akik istenünkért, családi tűzhelyeinkért, Frigyes király iránti hűségből mindent megkíséreltünk.

Erre a király így szólt: Istenem a tanúm – úgymond – és tiszta lelkiismeretem, hogy érettetek ugyanazzal a buzgósággal és szorgalmatossággal fáradoztam, amit a magam személyéért, de bizony végül sem érhettem el mást, mint hogy ha illő módon ti magatok kegyelemért folyamodtok a császárhoz, közbenjárásomra kegyelmet ad néktek. Közben, míg a menedéklevelet megkapjátok, míg a feltételeket mindkét oldalról meghányják-vetik, mivel másutt ilyen oltalomra úgysem találtok, kész vagyok te fenségedet s azokat a főrendeket, akiket fenséged magához vesz, befogadni és a császár ellen nemcsak megoltalmazni, hanem fejedelmi erőmmel megsegíteni. Ha fenséged úgy látja jónak, küldje el egy meghitt emberét közben Frigyes királyhoz, az én költségemen. És ha ez azt a hírt hozná, hogy a keresztény fejedelmek, királyok, birodalmi városok jól felkészültek Ferdinánd elleni jövődi hadjáratra, segítségére leszek, hogy Velencén vagy Poroszországon keresztül szerencsésen Frigyes királyhoz juthasson. De ha ez a reménye nem válnék valóra, akkor is mindenben arra kell törekedni, hogy ha már nem tudjuk azt elérni, amit szeretnénk, legalább azt nyerjük el, amit lehet. Ami ugyanis nem szereshető meg vitézséggel, azt másként kell elérni. Nem szégyen ez, ugyanazt az utat járták már előttek is az anhalti és neuburgi hercegek⁴³.

Mindezekre a herceg – hirtelen elgondolkozva – azt válaszolta, hogy előbb tanácsosaival megfontolja a dolgokat.

Másnap Verbistorg nevű nemes, feddhetetlen és hadakozásban jártas úr által megtudakoltatta a herceg, hogy abban az esetben, ha sora úgy hozná, hogy öfelségéhez, Gábor királyhoz csatlakoznék, milyen fizetést remélhetne. Ameddig mellettem van,

---

42 Az alig 17 éves II. Ozmán szultánt az 1623-as janicsár lázadás alkalmával megfojtották. Halála után családjának csak két férfitagja volt életben, a félkegyelmű Mustafa és a 12 éves Murad, ki aztán a trónon követte őt.

43 Christian anhalti hg., Frigyes cseh király, pfälzi választó főtanácsosa.

felelt a király, – még ha úgy esnék is, amitől isten óvjon – hogy egész haláláig tartana, hogy lássa őszinte barátságomat, melyet már néhányszor testvériesen felajánlottam neki, évenként 10 ezer magyar forint készpénzt, azonfelül búzát, bort, zabot, szénát, fát ígérek neki, úgyhogy 50 személyt fejedelmi módon jól tarthat. Ezzel befejezte és másra tért át.

Egy magánkönyvtár a 18. században*
(Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában.)

A 18. század a magyar könyvtártörténet leglendületesebb korszaka. Első évtizedeiben még az előző században alapított és azóta is növekvő barokk főúri és főpapi könyvtárak uralkodtak a maguk fehér és arany termeivel, dekoratív jellegükkel. Céljuk elsősorban a könyvtártulajdonos feudális nagyúr palotájának fényét emelni. – Az 50-es, 60-as években következett be aztán a fordulat a gazdasági erők változásának és a felvilágosodás áramlatának hatásaképpen. Megindult az előzőkkel szemben egy sokkal szélesebb skálájú fejlődés: a gyűjtők már nemcsak a társadalom felső osztályaiból kerültek ki, s a gyűjtés maga is személyes ügyükké vált, gyűjtőkörük kiszélesedett, s határozott szempontokat követtek az anyag összeszedésében. Nem mondható, hogy a külső, dekoratív jelleget teljesen figyelmen kívül hagyták volna, hiszen továbbra is áldoztak a szép kötésekre, de elsődleges fontosságúnak a könyv szellemi tartalmát tekintették. Ugyanakkor hatalmas módon megnőtt a könyvtárak állománya is. – Mindennek alapjául szolgált a könyvtermelés óriási fellendülése, mely olcsóbbá tette a könyveket, mozgató ereje azonban az volt, hogy az önmagára talált ész, fejlődő természettudomány, új hangon új problémákat felvető irodalom, egy ébredező, új szellemiség eszményeit és eredményeit minél szélesebb körökhöz eljuttassák. A további fejlődésnek, a közkönyvtárak kialakulásának kezdeti periódusa ez, midőn tudatossá vált egyes könyvgyűjtőkben, hogy gyűjteményükkel a nemzeti kultúrát kell szolgálniuk. – A Rádayak könyvgyűjtése, a maga jellegzetességeivel, a század második felének, a felvilágosodásnak könyvtártípusához tartozik, s ennek vonásait mutatja fel, (bár nem oly kialakultan, mint később) a barokk évtizedeiben is. Történetének kutatása számunkra nemcsak azért érdekes, mert fejlődése szinte kizárólag református emberek, hivatalos egyházi szolgák működéséhez kapcsolódik, s mert profiljának elsőrendű meghatározói mind református lelkeségből és szellemiségből fakadnak, hanem azért is, mert ugyanakkor a század magyar irodalom- és kultúrtörténetének szempontjából is fontos: leghaladóbb nemzeti törekvéseinkhez és hagyományainkhoz kapcsolódik.

Egy könyvtár mindig annak a személyiségnek vonásait hordozza magán, aki gyűjtötte, gondozta, áldozatot hozott érte. A gyűjtő személyiségén keresztül érvényesülnek fejlődésében a kor nagy erői és áramlatai. Így jogos, hogy a Ráday Könyvtár 18. századi történetével kapcsolatban páli, – század elejétől 1733-ig, – és gedeoni, – 1733–1792-ig, – korszakról beszéljünk, s előállítását és életét kutatva, elsősorban Ráday Pállal és Gedeonnal foglalkozzunk.

Ráday Pál, Rákóczi titkos kancellárjának direktora, s a szabadságharc alatt a fejedelem egyik legbensőbb munkatársa; – Ráday Gedeon, a magyar irodalmi élet első szervezője és inspirátora, aki haláláig éppúgy vezéralakja volt ennek a nekilendülő életnek, mint később Kazinczy; – apa és fiú, kiknek jellemében nagyon sok közös vonás jelentkezik, s ez természetes is. Bár a sors más feladatok elé állította őket, a befeléforduló hajlam, a kultúra szeretete és szolgálata közös volt mindkettőjükben. Fejlődésükkel, jellemzésükkel hosszabban nem foglalkozhatom, annyit azonban szükségesnek tartok megállapítani, hogy a kor legmagasabb színvonalán álló magyar nemesi műveltséget képviselték. Ez náluk erősen református színezetű volt, ami a magyar puritanizmus nemes örökségeként tovább élő kegyességet, valamint az erős teológiai érdeklődést jelentette. – Emellett, egyrészt történelmi-politikai irányú érdeklődésük, mely a

---

* Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. február 26-án.

felvidéki nemesség függetlenségi hagyományából eredt, és amelyet szükségessé tett koruknak a Habsburg elnyomással szemben tanúsított aktív, majd passzív rezisztenciája, – másrészt, különösen Gedeonnál, az irodalom iránti szeretetük a legerősebb. A klasszikus irodalom szeretete nem egyéni sajátosságuk, hanem általános a kor műveltségében; külön és szinte egyedülálló értéket jelent azonban a Rádayoknak a hazai irodalom, a magyar lélek és szellem termékei iránt érzett felelősségteljes szeretete. A magyar művek rendszeres és kihangsúlyozott gyűjtésével kapcsolatban valóban nemzeti kultúránkat szolgálták. – Végül fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy már Ráday Pál határozott érdeklődéssel fordult az újkor ébredező tudományai, így a statisztika felé. – Az egészen természetes, hogy a fejlődő haditudománnyal, mint Rákóczi Nemesi Companiájának auditora, s a Hadi Regulák készítője, foglalkozott; Gedeonnál pedig meg kell állapítanom, hogy érdeklődése szinte univerzális volt, – s ez a műveltség legmagasabb fokát jelenti, – a természettudományoktól az új külföldi szépirodalomig a legváltozatosabb témájú könyveket találhatjuk könyvtárában. Magatartását az új szellemi áramlatokkal szemben, mint teljesen nyitottat jellemezhetjük tehát, így érthető, hogy a felvilágosodás eszméit hirdető francia irodalom, különösen Voltaire, Rousseau és Montesquieu művei mind megvoltak nála. – A Rádayak műveltségének ezektől a csomópontjaitól egyenes vonalak húzhatók könyvgyűjtésükhöz, – de erre majd a későbbiekben térek ki, – előbb foglalkoznunk kell a könyvtár előállításának, gyarapodásának jellemző vonásaival.

Tekintsük át először a gyűjtés területeit. Ezek már a páli korszakban kialakultak, de határozott élességű kontúrokkal csak a gedeoniban emelkednek ki. Kelet felől kiindulva, Erdélyt kell mindjárt megemlítenünk, ahonnan – kisebb megszakításokkal – az egész 18. század folyamán szereztek be a Rádayak könyveket. Sőt, a páli korszakra vonatkozó levéltári anyag szerint 1715 és 1733 között a gyűjtés súlypontja Erdélyre esett. Az itt folyó beszerzés elég sok nehézségbe ütközött, és sokszor csak abból állt, hogy Szathmári Paksi Mihály, Ráday Pál megbízottja leírja, hogy mikor ideje volt, le-lesétált az özvegy prédikátornéhoz, kinek literátus férje szép könyvtárat hagyott maga után, vagy a compactorhoz, a kolozsvári tipográfus fiához, s tőlük próbált megszerezni egyet s mást. – Később, a század közepe felé, Bod Péter működésének idején lendületesebben, rendszeresebben folyt a beszerzés. Erdélyben kizárólag magyar könyveket kerestettek a Rádayak: Heltai és Benczédi Székely krónikáit, Dobai Tsulak Sámuel, Sóvári Soós Kristóf vagy Kereszturi Pál műveit is itt szereztek be. – Ehhez a körhöz kapcsolódnak még azok az elszórt adatok is, melyek 1750 és 60 között a Sárospatakon és környékén folytatott gyűjtésre utalnak. – Nyugatabra haladva, a következő központ Pest, melynek szerepe azonban csak a 70-es és 90-es évek között jelentős. – Pozsony szinte az egész század folyamán fontos területe a gyűjtésnek, s fontosságát még inkább aláhúzza az, hogy a gedeoni korszakban a szállítmányokat és üzeneteket közvetítette Pécel és Bécs, illetve a külföldi között. – Bécs szerepe és jelentősége a könyvtár történetének szempontjából a legkiemelkedőbb, különösen a század második felében, Nagy Sámuel, bécsi ágens működése idején. Hatalmas könyvpiacával, külföldi, főleg német és svájci könyvkereskedőivel, rendszeres aukcióival a császárváros a század utolsó évtizedeiben mindinkább növekvő könyvforgalomnak egyik központja volt. Távlabbi vidékekről is ide hozták meghalt főurak, főpapok, neves gyűjtők könyvtárát elárvereztetni; példaképpen csak egyet említek meg a nagy aukciók közül, melyeken Ráday Gedeon megbízottai is részt vettek: 1760 nyarán Bécsben aukcionálták a májusban elhunyt Zinzerdorf Miklós grófnak, a herrnhuti testvérek gyülekezete alapítójának, a német pietizmus egyik legnagyobb alakjának könyvtárát. Ezeken az aukciókon éles harc dült az értékes gyűjtemények és művek körül, a megbízottak sokszor említik leveleikben Ráday Gedeonnak, hogy a császári bibliotéka, Lichtenstein herceg, gr. Festetich

referendárius vagy éppen a rokon Telekiek embereivel kellett versenyezniök a megszerzendő művekért. Ez a versengés bizony sokszor az ellenfél győzelmével végződött, hiszen a középbirtokos Rádayak nem bírták az iramot a korlátlan anyagi hatalommal rendelkező feudális nagyurakkal, vagy különösen a császári bibliotékával szemben. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy részben az aukciókról, részben a könyvkereskedőktől a Ráday könyvtár anyagának több mint fele Bécsből származik. – Végül említem meg a legnyugatabbra eső gyűjtőkört, a külföldi nagy, protestáns egyetemi városokat, ahol a Rádayak patronáltjai, a református diákok, főleg teológusok tanultak, akik mind beszerzői, könyvfelhajtói is voltak. Ugyanakkor arról is maradtak fenn adatok, hogy Ráday Gedeon egy külföldi ügynökkel is tartott fenn kapcsolatot, – a lipcsei Thielével, – kinek összeköttetései aztán tovább tágították gyűjtésének körét. Ilyenformán, diákok és kereskedők révén, bekapcsolódott a Rádayak gyűjtési körébe Hamburg és Oderafrankfurt, Lipcse és Gotha, Basel, Lausanne és Utrecht, ahonnan hírek és könyvek egyaránt jöttek Pécelre és Ludányba.

A gyűjtési területet áttekintve, térjünk át a beszerzők körére, csak éppen azokat emelve ki közülük, akiknek tevékenysége a könyvtár szempontjából jelentős, vagy pedig, akiknek alakja egyébként is kiemelkedő irodalomtörténetünkben. Nagy Sámuel, a református egyház 3 évtizeden át szolgáló bécsi ágensét kell először megemlítenem, akinek 260 Ráday Gedeonhoz írt és fennmaradt levele bizonyosága annak az elsőrendű fontosságú tevékenységnek, melyet Bécsben folytatott, és értékes dokumentum a könyvpiac egész életére nézve. – Szilágyi Sámuel, Ráday Gedeon oderafrankfurti tanuló társa, 1748-ig ülnöke lett, Erdélyben nézett könyvek után. Működésének első szakasza az, mely értékesebb volt a könyvtár szempontjából. – Erdélyben működött Bod Péter is, ki a Telekiek révén került Ráday Gedeonnal kapcsolatba, s 1750 és 60 között szerzett neki könyveket. Erdéllyel kapcsolatban kell még szólnunk Szathmári Paksi Mihályról, a gyulafehérvári és marosvásárhelyi professzoráról; majd a pataki főiskola rektoráról, aki Ráday Pállal baráti viszonyban állott, s levelei a páli korszakra vonatkozó egyetlen összefüggő anyagot képezik; Cornides Dánielről, a pesti egyetem történelem- és heraldika professzoráról, ki a 70-es években Erdélyben, egy évtizeddel később pedig Bécsben teljesítette barátja megbízásait, és Zilai Sámuel marosvásárhelyi professzoráról, kinek irodalomtörténeti jelentőségét a Ráday könyvtárral kapcsolatos áldozatos működése mellett Zrínyi Adria-tenger Syrenájának kiadása és a Magyar Museum erdélyi terjesztése adja meg. – Pozsonyban Bél Mátyást, kit Ráday Pálhoz szoros baráti szálak fűztek, tekinthetjük az első beszerzőnek, bár erre csak egy—két közvetett utalás a bizonyíték; ellenben Szászky-Tomka János, az evangélikus iskola rektora, 1740 körül már kifejezetten kutat Rádaynak könyvek után, és közvetít Bécs és Pécel között. Legintenzívebb tevékenységet Pozsonyban a Bécsből 1759-ben odakerült Nagy István fejtett ki, aki egyébként mint helytartótanácsi ágens működött ott, – majd pedig névrokona, a literátus pap: Szerentsi Nagy István. – Bár nem jelentős az a könyvmennyiség, melyet Kazinczy Ferenc szerzett a 80-as években Ráday Gedeonnak, mégis meg kell emlékezni róla, mint beszerzőről, aki a „szent öreg”-nek még ebben is kedvét akarta keresni. – A külföldön járó peregrinus diákok közül legjelentősebb a később bécsi ágensként működő Nagy Sámuel baseli tevékenysége, és Blasek Mihálynak, a Türelmi Rendelet után újra szervezkedő cseh reformátusok első püspökének svájci gyűjtése. Ide sorolhatjuk Ráday Gedeonnak Berlinben és Oderafrankfurtban töltött tanulói éve alatt folytatott gyűjtését is.

A beszerzés módjával kapcsolatban elsősorban azt kell megemlítenem, hogy a Rádayak barátaik és megbízottaik révén állandóan tájékozva voltak a hazai és protestáns államokbeli kulturális élet eseményeiről, új eredményeiről és készülő kiadásokról. A könyvpiac híreiről pedig rendszeres tájékoztatást kaptak, különösen Gedeon. Az

ágensek hetente küldték el az aukciók és kereskedők katalógusait, melyekben gazdájuk megjelölte, hogy milyen műveket óhajt. Rendszeresen jártak Ludányba és Pécelre újságok; a páli korszakban elsősorban a *Mercure historique et politique*, a gedeoni korszakban pedig bécsi, regensburgi, lipcsei, sőt göttingai „novellák”. Ugyancsak megrendelte Ráday Gedeon az *Acta eruditorum*-nak és a *Journal des Savants*-nak, – a kor nagy tudományos folyóiratainak évente megjelenő köteteit is. Ezeknek, valamint a folytatólagosan megjelenő könyvkiadásoknak, vagy több kötetes műveknek hiányait mindig pótolták, hónapokig keresve a hiányzó köteteket. A Rádayak általában nem szerették a csonka könyvet, füstös, rongyos vagy szakadt példányt nem is vettek meg számukra megbízottaik, tudván, hogy úgyis visszaküldik. – A gedeoni korszakban, melynek gyűjtéséről sokkal nagyobb arányú képünk van, arról is sok adatot találunk, hogy Ráday Gedeon egyes, már könyvtárában meglévő művek különféle kiadásait is kerestette és megvettette. Így lehetővé vált a korai és későbbi edíciók egybevetése, ami különösen egyes írók új kiadásánál volt az irodalmárok nagy segítségére. Fontosabb műveknél azok legújabb, tehát legjobb kiadását kerestette; ezért szerepel könyvtárában Diderot és d’Alembert nagy enciklopédiájának is a 70-es években megjelent yverduni kiadása. – A század egész folyamán a könyvek kötetése rendszeresen folyt, adatok azonban csak a gedeoni korszakból maradtak fenn. Ekkor a kötetés központja Bécs és Pozsony, dolgoztak azonban a péceli könyvtárnak pesti és beszercebányai mesterek is. Így alakult ki az a könyvanyag, melyet ma a könyvtár muzeális részében, az 1767-ből való, eredeti tékákon láthatunk, s amely mintegy 12 000 kötetből áll.

Ennek az anyagnak jellemzésénél utalnom kell a Rádayak műveltségéről már előzőleg elmondottakra. – A legnagyobb részt az irodalom képviseli, magában foglalva a klasszikusok 18. századig napvilágot látott kiadásainak jórészét, elsősorban azonban a 18. század külföldi és magyar termékeit. Nagy jelentőségű, hogy a magyar felvilágosodás alkotásai, melyek közül sok Ráday Gedeon hatása és irányítása alatt született, szinte kivétel nélkül megvoltak és megmaradtak a Ráday könyvtárban. Nemcsak azok, melyeket ő a szerzőktől tiszteletük és hálájuk jeléül ajándékba kapott, hanem külön is igyekezett beszerezni mindegyikből több példányt. Ezzel kapcsolatban újra rá kell mutatnom arra a féltő és felelősségteljes szeretetterre, mellyel a két Ráday a magyar könyveket kutatta, gyűjtötte. – A teológiai rész szintén jókora helyet foglalt el a könyvtár tékáin, s a nagy reformátorok művein kívül elsősorban a 17. századi ortodoxiát és a 17–18. századi magyar protestáns teológiai és hitépítő irodalmat – a kor jellemző idvességes elmélkedéseit – foglalja magában. Jellemző, hogy a 18. századi pietizmus termékeiből a Rádayak jóformán semmit sem szereztek meg, – a legnagyobbak, Spener és Francke munkái közül található egy-egy kisebb, – míg a pietizmus előfutárjaként jelentkező, de egyébként még a puritanizmusban gyökerező Amesiusnak legtöbb műve meg van gyűjtésükben. Íme, ez is bizonyíték arra, hogy a Rádayak a magyar puritanizmusból eredő, mély református kegyességet képviselték a 18. században, s a pietizmus a maga túlhajtottságával és különlegességeivel távol állt tőlük. – Mint fontos ténytet kell továbbá kiemelnem, hogy Ráday Gedeon meghozatta a francia felvilágosodás termékeinek nagy részét. Már említettem az Enciklopédia 1770 és 80 közötti kiadását, megtalálhatjuk aztán Voltaire, Rousseau és Diderot műveit, csak egy árnyalat hiányzik, – az ateista, – melyet Holbach képviselt. A levéltári anyagban fennmaradt egy bécsi névtelen levele, melyben továbbra is ajánlja szolgálatait Rádaynak s jelenti, hogy Voltaire és Rousseau tiltott, de egyébként értékes műveinek kollekciónját, melyeket ő szállított a péceli könyvtárba, újabbakkal tudná kiegészíteni, gondolván, hogy Ráday örülni fog neki. – Általában az ágensek értesítéseiben és elszámolásaiban sokszor fordulnak elő „prohibitus” könyvek, így pl. Febronius munkái, – külön figyelemmel kísérték ezek aukcióit, s a kereskedőket állandóan noszogatták megszerzésükre.

Mindezek tehát azt mutatják, hogy Ráday Gedeon várakozva fordult a kor új eszméi felé, nem zárta be könyvtárának ajtaját előttük, s ha nem is tette mindenben magáévá az enciklopédisták felfogását, mondanivalójuk, műveiknek eszmei tartalma foglalkoztatta őt.

Végül vessünk egy pillantást arra a területre, ahol valóban le lehet mérni azt a szolgálatot, melyet a Rádayak könyvtárak létrehozásával a magyar kultúrának tettek, s amely mai művelődéstörténet-írásunk szempontjából is elsősorban jelentőssé teszi a könyvtár történetével való foglalkozást: hogyan járult hozzá a tudomány és irodalom fejlődéséhez, a felvilágosodás eszméinek terjesztéséhez, a magyar közműveltség szélesítéséhez a péceli könyvtár. A kölcsönzés természetéből, – mely baráti alapon folyt, – következik, hogy aránylag kevés erre vonatkozó adat maradt fenn, s bár ezek is sok és szinte egyedülálló tényre hívják fel figyelmünket, mégis jogos az a feltételezésünk, hogy a könyvtár kölcsönzései sokkal kiterjedtebbek és nagyobb méretűek lehettek. – Mindenesetre a meglévő anyag alapján nyilvánvaló a könyvtárnak egy, már a kezdeti korszakától kezdve jellemző vonása, hogy érdeklődők, baráti olvasók és kölcsönzők, professzorok, diákok és papok előtt nyitva állt, olvasmányokkal szolgálva nekik. Nagyjelentőségű dokumentuma ennek egy Ráday Pál által saját kezűleg, 1720 körül írt kölcsönzési lista, melyen 10 – nagyrészt teológiai – mű szerepel, s a kölcsönzők között találjuk Kandó Zsigmondot, Rádaynak a szabadságharc alatti titkárát, Szemere Lászlónak, Rákóczy brigadérosának feleségét Ilosvay Klárát; Radvánszky Jánost, egykor a szövetkezett rendek kincstárnokát, vagy Miksolczi Sziogyártó János losonci lelkészt, az 1722–23-i országgyűlés református prédikátorát.

A gedeoni korszakban ez a jelleg még nyilvánvalóbb lett, a kölcsönzések megsaporodtak, s azt mondhatjuk, hogy Ráday Gedeonban tudatossá vált az a törekvés, hogy könyvtárával a magyar kulturális életet és a szélesebb közművelődést szolgálja. – 18. századvégi megújuló irodalmi és tudományos életünk majd minden kiemelkedő egyénisége kölcsönzött a péceli bibliotékából. Kazinczy a klasszikus és újabb magyar költészet anyagából; Batsányi többek között Priscos rhetor művét és Osszián egyik kötetét; Révai gyűjteményes kiadásához kért egész sor munkát és adatot; Pálóczi Horváth egy ízben Sophocles munkáiért, s egy megfelelő szótárért esedezik. Horányi Elek Memoria Hunagrorumához kért forrásmunkákat, s valószínű, hogy Szászky-Tomka közvetítésével Ribini János pozsonyi tanár is használta a könyvtárban lévő Rákóczi kori kéziratokat, melyekre többször hivatkozik. Szászky-Tomka egyébként már 1737-ben azt ajánlja Rádaynak, hogy nyomtassa ki könyvtárának katalógusát, mert nagy jót tenne azokkal, akik a tudományokkal foglalkoznak. – Erdélybe Bod Péternek és Szilágyi Sámuelnek történeti kutatásaikhoz adott kölcsön forrásműveket, Kovásznai Tóth Sándornak és Zilai Sámuelnek pedig Gyöngyösi István munkáinak készülő kiadásához az előző editiókat. Zilai mellett Ráday ösztönzésére és példánya alapján adta ki újra, mint már említettem, Zrínyi Syrenáját. – Goschetz Gábornak újságokat, Miliesz József debreceni professzor számára ősének, Miliesz Mátyásnak műveit kölcsönözte, de kölcsönzői közé tartozott Mesko Sámuel, Dobai Székely Sámuel vagy Tóth-Pápai Mihály, az alchimista pap is.

A felsorolt kölcsönzések világosan mutatják azt, hogy mennyire összefüggött a könyvtárnak a század kulturális életében játszott jelentős szerepe Ráday irodalmi működésével, azzal, hogy Pécel irodalmi központ volt, ahol a kor nagy írói, pl. Kazinczy szívesen időztek akár hetekig is. Ezért előzte meg jelentőségében a péceli Ráday könyvtár a marosvásárhelyi Teleki tékát, melynek anyaga ugyan jóval több volt, hiszen nagyobb anyagi erő állt gyűjtőjének rendelkezésére, de Teleki Sámuel kevésbé jelentős szerepet játszott a kulturális életében, s könyvtára csak a 19. század elején, halála után nyílt meg az érdeklődők előtt. Hozzájárult ehhez az is, hogy Pécel az ország

központjában volt, míg Marosvásárhely a keleti széleken. E két nagy gyűjteményen kívül nincs is más, hasonló jelentőségű könyvtár hazánkban az egész században, kivéve az utolsó évtizedet, midőn Széchényi Ferenc könyvtára csatlakozott hozzájuk. A századnak azonban egyetlen nagy köznemesi gyűjteménye a Ráday könyvtár, mely egyúttal maga köré tömörítette a nemzeti függetlenségért küzdőket is. Ez természetes a páli korszakban, a kölcsönzési listán szereplő nevek is ezt bizonyítják; hasonlóképpen Ráday Gedeon idejében, akiről Kazinczy azt írja egyik levelében, hogy midőn kettesben voltak a péceli kastély nagy könyvtártermében, az öreg Ráday titkon emlegette apját, hogy bár nem szabad róla beszélni, de ők a család legszentebb tagjaként tisztelik, s emlékéit így őrzik. Az újabban előkerült levéltári anyag is azt bizonyítja, hogy Ráday Gedeon lelkében őrizte a kuruc hagyományokat, s ilyenek ismerték őt kortársai is, ezért jelentették fel 1767-ben Szébenben gr. Hadik András, gr. Lázár János és br. Szentkereszti, rebellióval vádolva, s ezért jelenti fel 1790-ben Kohlmayer ügyvéd, rendőri besúgó, azzal gyanúsítva, hogy Izdenczy magyarellenes röpiratára ő írja a választ. Ebben a megvilágításban még hangsúlyozottabb lesz a péceli Ráday Könyvtár szerepe, mely nemcsak a tudósok és irodalmárok, hanem az igaz magyarok központja is volt.

...
*

---

* A Ráday könyvtár történetével eddig, néhány jelentéktelen cikk mellett, egyetlen monográfia foglalkozott; Pruzsinszky Pál-Hamar István, A Budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday Könyvtárának múltja és jelene. – Tanulmányom ennek adatait felhasználva, elsősorban levéltári kutatáson alapul. Az idevonatkozó anyag a Ráday család levéltárában található: Ráday I. Pál levelezése (94–99.fasc.), Ráday I. Gedeon levelezése (109–116.fasc.) és a Ráday család könyvtárára vonatkozó iratok (226–228.fasc.).

Ráday Gedeon élete és munkássága.*

Kazinczy Ferenc, mikor megírta emlékeit Ráday Gedeonról, azzal okolta ezt meg, hogy eljön még az idő, mikor késői nemzedékek lázasan kutatnak majd, hogy minél többet tudjanak meg róla. – Kazinczy jóslata napjainkban vált valóra, mikor az irodalomtörténeti kutatás egyre nagyobb figyelemmel fordul Ráday Gedeon munkássága felé. Ráday valóban egyike a 18. század legjelentősebb magyar alakjainak. Híres könyvgyűjtő, nagy hatású irodalmár és szenvedélyes éremgyűjtő. Jelentős szerepe volt kopra református egyházpolitikájában, ami pedig szorosan összefügg az egész akkori magyar politikai élettel, melyben közvetlenül is részt vett, mint megyei követ. Az ifjúságára és külföldi tanulmányútvárá vonatkozó anyag pedagógiatörténeti szempontból is érdekes. Minderről külön is lehetne beszélni. Előadásom célja, hogy mindezt összefoglalva, egységes képet adjak Ráday Gedeon egész életművéről, eddigi kutatásaim alapján.

Ráday Gedeon 1713. október 1-jén született. Fia volt Ráday Pálnak, aki Rákóczi diplomatája, titkos kancellárjának vezetője és publicisztikájának irányítója, a szabadságharc bukása után pedig itthon a protestánsok vezéralakja volt. Mikor Gedeon született, apja akkor kezdi meg harcát a változott körülmények között a protestáns vallásszabadságért, ami egyúttal a nemzeti ellenállás egyetlen lehetséges formája ebben az időben. Gedeon már gyermekkorában olyan légkörben él, ahol féltve őrzik a magyar vallásszabadság és Rákóczi függetlenségi harcának emlékét, Rákóczi leveleire pedig külön gonddal vigyáznak a családi levéltárban. Ráday Gedeon édesanyja, Kajali Klára, életben maradt testvérei: Eszter és Pál. A család a Nógrád megyei Ludányban, Pécelen és Losoncon lakott, Gedeon gyermekéveit itt töltötte, mélyen vallásos környezetben.

Ráday Pál jól látta, hogy a politikai életben csak a teljes behódolással lehet érvényesülni, ezért határozta el már előre, hogy fia „erejét egészen a nemzeti művelődésnek fogja áldozni” – mint Kazinczy említi – és így irányította egész nevelését.

Tízéves korában a pozsonyi evangélikus gimnáziumba küldte, mely a pietizmus friss és modern pedagógiáját képviselte. Bél Mátyásnál, kora kiváló tudósánál lakott, aki nagy hatással volt rá és nagyon szerette. Ráday Gedeon Pozsonynak köszönhetette német és latin tudását s jó általános műveltségét, ami képessé tette arra, hogy apja már korán külföldi tanulmányútra küldje.

Ráday Pál már 1727-ben, mikor Gedeon még csak 14 éves, tanácsot kért Bél Mátyástól, Kármán Andrásztól, a költő nagyapjától, aki éppen külföldi tanulmányúton volt, és Gyöngyösi Páltól, a száműzött kassai lelképásztortól, az odera-frankfurti professzortól. Végül úgy döntött, hogy Odera-Frankfurtba küldi fiát. Erre pedig legfontosabb érve az a régi, még a fejedelem diplomáciai szolgálatában keletkezett barátság volt, mely őt Jablonski Ernst Dánielhez, a porosz udvari lelkészhez fűzte, aki mint befolyásos udvari ember, alkalmas volt arra, hogy a külföldre kerülő fiatal fiútámasza legyen. Jegyezzük itt meg Ráday Pálnak ezt a színvalló lépését: Bécs helyett inkább a protestáns és az udvar előtt ellenszenves Poroszországba küldte fiát, olyan ember keze alá, aki évekig volt a Habsburg ellenes politika bázisa a Rákóczi korban.

Míg ilyen tervezgetések folynak, Gedeon éli a pozsonyi diákok életét, nagy verekedés főhőse lesz, és Beer Vilmos rektor szigorú levelet ír apjának fia konokságáról. Az utazás egyre halasztódik, közben Gedeon megnő és az 1728–29-es országgyűlésre bejár

---

* Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. május 27-én.

meghallgatni hitsorsosai küzdelmét, akiket fenyegetéssel akarnak rákényszeríteni a Mária-esküre. Mindez nem maradhatott hatás nélkül a 15 éves fiúra. Több országos méltóság ismeri meg itt Ráday Pál fiát, akit egyébként tanárai – még a rektor is – nagyon dicsérnek. Szerénység és tehetség jellemzik már akkor is. Ebben az időben kerül szorosabb kapcsolatba a Drezdából hazatért Mányoki Ádámmal, a híres festővel, apja barátjával, aki meg is festi, a család többi tagjaival együtt. Mányoki – miután látja, hogy Magyarországon nem tud megélhetéshez jutni, bár Ráday Pál sokat próbált érdekében, – visszamegy Németországba és Ráday vele küldi ki fiát. A haditanácsos sok nehézséget támaszt, nem akar Gedeonnak passzust adni, de 1731. május 2-án végre elindulhatnak. Ráday Gedeon előbb Berlinben tölt egy évet, Jablonski tanácsára, a „Joachimicum Gymnasium”-ban, hogy a frankfurti egyetemre előkészüljön. Hiába igyekszik erről lebeszélni Ráday Pált egyik patronált frankfurti diákja, Varga István, elmondván, hogy Berlinben a diákok züllöttek, „verekedősök, kardosok”, a jogprofesszor pedig „aluszékony”.

Poroszország ebben az időben szerveződik nagyhatalommá, a szigorú és takarékos I. Frigyes Vilmos keze alatt, aki minden erejét a hadseregére költi. Magyarországról is toboroztat huszárokat, és Gedeon örömmel találkozik velük odakint, mert a tisztek közül többet is ismer, sőt a toborzó zászlóssal, Maklay Pállal levelet is küldhet haza. Berlinben sikerül bejutnia a trónörökös, II. Frigyes eljegyzésére, és a porosz előkelőségek, nagy barátsággal kezelik, mert apjára többen emlékeznek még. Ráday Berlinben elég változatos anyagot hallgat: teológiát, régiségtant, logikát, egyházi, világi és politikai történelmet, stílus- és szónoklattan. Ezenkívül privát órákon franciát, rajzot és táncot tanul.

Frankfurtba Gedeont 1732 húsvétján vitte át Jablonski, és itt már önálló emberként rendezkedett be. Tanulmányai – a magyar köznemesi hagyományoknak megfelelően – főleg jogiak, ahogy ezt diáktársának, Szilágyi Sámuelnek, a későbbi bécsi református ágensnek Ráday Pálhoz írt leveléből tudjuk. A frankfurti egyetem kálvinista irányú volt, sok magyar és főleg erdélyi peregrinus diák látogatta. Az egész akkori német nevelést két tényező szabta meg: a hallei racionalizmus és a hallei pietizmus. Hatásukra a porosz iskolák az akkori legmodernebb tudományt képviselték, sokoldalú, gyakorlati embereket neveltek, így Odera-Frankfurt is, melyet a nagy jogtudós, Heineccius tett híressé.

Ráday tehát jogi műveltséget és francia nyelvtudást szerzett Németországban: Jablonski és Szilágyi dicsérik feltűnő tehetségét. Már itt megkezdte a könyvek gyűjtését is. Tanulmányútja nagy áldozatot jelentett a családnak, sokszor kellett kölcsönt felvennie, mert a levelezés és a pénzküldés igen körülményes volt. Az elszámolásokból pontosan megállapíthatók kétévi peregrinációs költségei: 4000 tallér, vagyis kb. 40 hl. Tokaji aszúbor. Tanulmányait apja hirtelen halála szakítja meg, aki nem érthette meg fia hazatérését; 1733. május 20-án meghalt. Anyja azonnal felküld érte, nyáron már itthon van, és részt vesz apja temetésén.

Ráday Pál halála után az itthoni dolgokban bizonytalanság mutatkozik, Végveresmarty Sámuel péceli református lelkész nagy összeg pénzt rejt el Rádayéknak Pécelen. és a gazdaságban is sok a zavar. Ezután Rádayné veszi át a gazdálkodást, egészen 1741-ben bekövetkezett haláláig. Pál Pozsonyban tanul, Eszter Erdélyben van férjével, Teleki Lászlóval, Gedeon pedig anyjának segít a birtokok kezelésében, és megteszi első lépéseit a megyei életben. Gyakran megfordul Pozsonyban, sőt Bécsben is. Szilágyi Sámuellel, a bécsi ágenssel tartja a régi barátságot, az ő segítségével sikerül végre lehozatnia a könyveit Frankfurtból 1735 őszére. Könyvtára, valamint nagy olvasottsága korán tekintélyt szerez neki. Közben eljegyzti a borsodi köznemesi családból származó Szentpétery Katalint, és eküvőjét 1737. február 25-én tartja meg. Házasságából négy

gyermek született, de csak az 1754-ben született Gedeon maradt életben.

Ebben az időben – 1737 után – már irodalmi téren is tevékeny. Nemcsak arról a néhány korai verséről tudunk, amit később kiadott, hanem sok egyéb, szemérmesen titkolt költeményéről is: Rosos János, öccse preceptora még Szilágyi Sámuelnek sem meri őket megmutatni, míg Gedeon arra engedélyt nem ad. Szászky Tomka János pozsonyi professzor viszont elragadtatva ír Ráday magyar verseiről és mintákat kér tőle a ritmusos magyar verselés törvényeinek megállapításához, amire ő a leghivatottabb. „Mert a Te feladatod Uram, hogy a magyarok számára a verselés törvényeit megszabd” – írja a 25 éves Gedeonnak már 1738-ban. Ez a rímes-mértékes verselés első diadala hazánkban. Röviden, mint könyvkiadó mecénást is látjuk, többek közt régi tanítómestere, Bél Mátyás is hozzáfordul „Breviarium rerum Hungariae” c. munkája ügyében 1741-ben, és később hálásan emlékezik meg bőkezűségéről a haza műveltjei nevében.

Egyházi ügyekben korán tevékeny, el is várják tőle, hogy apja nyomdokain haladjon. Szilágyi ágensi fizetése ügyében eljár az egyházkerületknél és egyházi munkák kiadásáról tárgyal. Gyürky István, a dunamelléki egyházkerület főgondnoka, már 1740-ben arról ír neki, hogy betegsége miatt rövidesen leteszi tisztségét, s szeretné, ha Ráday volna az utóda, „örömöm lévén mindenkor azon, ha az én Istenem házában néhai nagy szolgának törökéből ki nyött nagy reménségü vessző szál, jó Úr Öcsém olly oszlop léssen, akihez az Isten ügyét támaszthassuk.” A kerület már 1741-ben bevásztja a királyné koronázására menő protestáns deputációba, amikor először vesz részt az országgyűlésen, mint Pest megye követe.

A politikai életben Ráday igen tartózkodó volt. Barátja, Szilágyi, hiába igyekszik ambícióit felkelteni az udvari élet iránt. Végül is kérvényt ad be nevében címzetes consiliariusságáért 1744-ben, azzal az indoklással, hogy jobb, ha minél több református szerepel a magasrangúak között. Ráday felháborodása óriási és jellemzi felfogását minden udvari cím – és rangról, „melyeknek emberi opiniótul függ minden bötsök.” – „Miért kívánnék ilyen árnyakért instálni, az mely, ha minjárt jól szólnak is felőle, tsak árnyék, ha pedig rosszul, betstelenség?” A kérvényt azonnal visszavonatta, mert úgy érezte, nem becsületére, hanem inkább gyalázatára válik. Ez maradt állásfoglalása az udvari titulusokkal szemben mindvégig. Megyei tisztséget viszont szívesen vállalt és három országgyűlésen képviselte Pest megyét Mária Terézia uralkodása alatt, 1741, 51 és 64-ben. Ezen az utolsón történt – Kazinczy elbeszélése szerint –, hogy bizonyos fejedelmi önkényeskedések ellen senki sem szólalt fel, mert a tekintélyesebb követeket megfenyegették, mire a megrökönyödött fiatalság azt kiáltotta, hogy Ráday kíván szólni, ő pedig kénytelen volt felállni és úgy beszélni, ahogy szíve és magyarsága diktálta. Nem csoda, ha az aulikus körök mindig tartottak a visszavonult nagytekintélyű Rádaytól, és ha magyar részről valami fontosabb névtelen röpiratot jelentettek, mindjárt órá esett a gyanú. Két ilyen esetről is tudunk, egy ízben pedig fel is jelentették „rebellióért”.

Az 1750–60-as éveket főleg birtokai fejlesztésének szenteli. Mindennapi élete a földbirtokos megyei nemes élete. Öccse halála – 1746 – óta ő irányítja az egész, sokfelé aprózott családi birtokot, sokat utazik, és még többet levelez intézőivel. A Rádayak gazdálkodása a középnemesi birtokok átlagánál fejlettebb fokon álló és sokoldalú volt. Emellett Ráday jogi ügyekben is szaktekintély, mint apja volt: birtokperekben sok tanácsot ad és rokonai gyakran érik fel ügyeik intézésére. 1756–66-ig építi fel a péceli kastélyt, mely rövidesen híressé vált könyvtártermével és freskóival. Ettől kezdve állandó lakóhelye Pécel lesz, de sokat tartózkodik Pesten is, ahol hivatali ügyeit intézi a megyénél.

Közben állandóan gyűjti az értékeket: könyvtárának és kéziratainak híre eljut Erdélybe

is, innen főleg régi magyar könyveket kap. Ezzel távolabbi célja is van: már 1754-ben hallunk szilágyi Sámuelről arról a tervéről, hogy magyar antológiát ad ki. Mikor azonban Bod Péter A Magyar Athenas tervével hozzáfordul, egy évvel később, lelkesen mond le a kezdeményezésről és régi magyar könyveivel támogatja célja elérésében.

Érmegyűjtői munkássága meglehetősen ismeretlen, maga a gyűjtemény szétszóródott. Itt csak két dolgot szeretnék kiemelni: egyrészt azt, hogy nagyon komoly áldozatokat hozott érte (egyedül a frankfurti Rotschildtól mintegy 1000 forint értékű érmét vásárolt 1781-ben) – másrészt azt, hogy elsősorban a régi magyar pénzek érdekelték. A református lelkészek és tanítók sokat küldözgettek neki, és jellemző, mennyire el van keseredve, mikor büszkeségeit, egy Szt. István – és egy Salamon-pénzt a császári gyűjteménynek kell átengednie.

Ráday Gedeon, mint édesapja, szintén jelentős szerepet vitt egyházának szolgálatában, de a változó körülményekhez alkalmazkodva. Míg ugyanis apja szinte generalis curator szerepét töltötte be, és a reformátusok az egész országból hozzá fordultak panaszaikkal, – addig fia idejében már rendes ágensi hivatal működik a kormányzések mellett, ahová a felek közvetlenül fordulhatnak. Ráday a dunántúli kerület főgondnoka, annál érdekesebb tehát, hogy gyakran intézi a dunamelléki egyházkerület ügyeit: Virág Mihály superintendens például rendszeresen neki küldi el az ágens fizetését a kerület részéről, 160 forintot évente, amit ő továbbít. Az, hogy az országos vallásügyekbe is nagy befolyása volt, nem valami tisztségnek, hanem tekintélyének és az ágensekkel való személyes kapcsolatának volt a következménye, akik vagy barátai voltak, mint szilágyi Sámuel, – vagy patronáltjai, mint Nagy Sámuel, aki fia mellett nevelősködött, ágens korában pedig legfőbb könyvbeszerzője volt. Minden jelentősebb esetet, rendeletet jelentenek, minden fontosabb aktát megküldenek neki, és tanácsát kérik. Egyházi hivatalát nagyon komolyan veszi; felesége panaszkodik egyszer, 1775-ben, hogy betegen is el akar menni egy egyházi gyűlésre, „ha mindgyárt meghal is aztán.” Áldozatkészségével lépten-nyomon találkozunk: sok diákot támogat külföldi tanulmányaiában, itthon pedig gyakran tesz nagy adományokat a pataki vagy losonci iskolának.

Különösen érdekes Ráday egyházpolitikai szerepe 1781–82-ben, a Türelmi Rendelet által teremtett új helyzetben. Egyetlen fia, Gedeon, Bécsben van, mint a protestáns deputáció egyik tagja, és gyakran jár kihallgatásra a császárhoz, a protestáns panaszok és kérések ügyében. Minderről apjának számol be szinte naponta, az pedig állandó tanácsaival irányítja a küldöttség munkáját, sőt egy ideig ő előlegezi a deputációs költségeket is, míg a kerületektől összejön a pénz. Mikor felmerül a kérdés: hogyan köszönjék meg a Türelmi Rendeletet, Ráday az, aki tanácsokat ad a kinyomtatandó emlékirat tartalmára, nyelvére, sőt címére nézve is, amit a deputátusok tényleg meg is fogadtak, mert ez került a nyomtatásba is. Levelei érdekes bizonyítékai a magyar protestánsok jogi gondolkozásának, mely a Türelmi Rendelet felvilágosodási eredetére nem nézve, továbbra is a régi, protestánsok mellett hozott vallásügyi törvények alapján áll követeléseiben. A protestánsok sorsdöntő kérdése volt akkor, hogyan védjék ki a Türelmi Rendelet visszavonására irányuló a megyei ellenállás mezébe burkolt követeléseket? A majdnem 70 éves Ráday a pesti megyegyűlésen harcol a többi protestánssal együtt, és büszkén írja fiának, hogy sikerült megakadályozniok, hogy a megye egyhangúan tiltakozzék a rendelet ellen. Ő írja meg fiának Bécsbe az itthoni hangulatot, az ellenszegülők érveit és meg is felel rá, pontokba szedve, leszögezve ezzel a protestánsok politikai álláspontját a klérus alkotmányos-színű ellenállásával szemben. Fontos kérdés volt a tanügyi reform ügye is: hogyan tarthatnák meg a református iskolák a „religionalis libertas”-t. Erről levelez Mihályfalvy ágenssel, bevásáztatják az iskolaügyi deputációba, fel is megy Pozsonyba, sőt Teleki Józsefet is hívja, mert csábító

lehetőségeket lát arra, hogy Erdéllyel együtt „az két hazában az studiumokra nézve uniformitást hozhatnánk be.” Pontokba szedve küldi el a „normális iskolák”-ról írt véleményét, majd fia hívására úgy látszik, felmegy Bécsbe, a pápa bevonulására, miközben siet megszerezni a pápa látogatásáról írt felvilágosodott szellemű röpiratokat. Mikor II. József bizonyítani akarja, hogy a protestánsok egyenjogú alattvalók államában, s címeikkel és ranggal jutalmazza a vezető protestáns családokat, akkor elsők között a Rádayak kapnak báróságot, 1782-ben, 1790-ben pedig, Lipót koronázásakor grófságot. A jozefinizmus politikáját a Rádayak elsősorban a protestánsok javára tett rendelkezéseiből ítélték meg, és ez a magyarázata, hogy – bár az erőszakos germanizáló törekvésektől tartottak, – mégis a felvilágosult abszolutizmus támaszaivá lettek. Ebben nem álltak egyedül, mert a kor vezető személyiségei közül többen, mint Kazinczy is, ugyanezt az álláspontot képviselték.

Az 1787–92-es évek jelentik Ráday Gedeon nemzeti szempontból legjelentősebb munkásságát: aktív irodalmi tevékenységét. Ifjúkorától kezdve verselt, mint maga mondja Kazinczynak, és valóban, már az egyik frankfurti levél hátán olvashatók korai próbálkozásai. Külföldi útja azért is nagyjelentőségű, mert onnan hozta be a klasszikus mellett a nyugateurópai versformákat. „Tavaszi este” c. verse 1735 körül első rímes-mértékes versünk, 1790-ben hozza nyilvánosságra. Az említett versformák behozatalával új irányt honosított meg hazánkban: a „Ráday rímet”. Verseit csak élete utolsó öt évében közölte, de egész életén át foglalkozott költészettel, ha erről hosszú évtizedekig – Szászky-Tomka lelkes biztatásaitól egészen a kassai Magyar Museum megjelenéséig – nem is hallottunk. Költeményei közül 42 maradt ránk nyomtatásban, jórésze töredék, ezenkívül néhány most előkerült kézirat. Ráday irodalmi működését azonban nem költeményei teszik fontossá irodalmunk történetében, hanem az a munkássága, amit Orczy Lőrinc úgy jellemezett, hogy Ráday „a magyar litterátusok atya”.

Igazi „poeta doctus”. Műveltsége, kifinomult ízlése nagy tekintélyt ad neki. Több fiatal író a színházban próbál vele megismerkedni, mások műveiket küldik el neki, hogy mondjon véleményt róluk. Ezt teszi Rinóti János kecskeméti tanító is már 1761-ben, majd a 80-as években Kazinczy, Batsányi, Horváth Ádám, Édes Gergely és mások is. Ráday valóságos irodalmi és tudományos központ, az egész országból értesítik az írók munkájukról, Pozsonyból éppúgy, mint Marosvásárhelyről. Támogatja Révait Pozsonyban, a Magyar költeményes gyűjtemény kiadásában. Figyelemmel kíséri a Révai által szerkesztett pozsonyi Magyar Hírmondó sorsát. Unokái perceptora, Gyarmathy Sámuel, helyettesíti is Révait a lapszerkesztésben, miután ez a rendházba való erőszakos visszavitele elől Bécsbe szökik.

Ráday irodalmi tekintélyét legjobban az mutatja, hogy egyes művek kiadásával hogyan rendelkezik. Főleg zrínyi és Gyöngyösi új kiadásának terve foglalkoztatja. Ő bízza meg Szerentsi Nagy István győri lelkészt Gyöngyösi összes munkáinak jegyzetes kiadásával, sőt életrajzi bevezetést is ígér hozzá, de a Gyöngyösi-rajongó erdélyi professzor, Zilai és Kovásznai könyörgésére később nekik adja át. Ezt a szuverén módon való rendelkezést pedig nemcsak az magyarázza, hogy a régi nyomtatott, vagy kéziratanyagot ő bocsátja rendelkezésünkre, – bár ez is nagyon jellemző, hiszen némelyikről még csak nem is hallottak, – hanem inkább azért, mert megbízása szellemi támogatását is jelenti, nélkülözhetetlen irodalomtörténeti jegyzeteivel együtt. A kiadók nyelvészeti kérdéseire állandóan válaszol, amit nem győznek eléggé megköszönni. A Gyöngyösi kiadás Kovásznai halála miatt ugyan soha nem készülhetett el, de Zrínyi „Ne bánts a magyart”-ja Rádaynak köszönhette új erdélyi kiadását.

Irodalmi tevékenységének új tere nyílt 1788-ban a kassai Tudós Társaság megalakulásával és a Magyar Museum megindulásával. Neki is volt egy hasonló terve,

de most is örömmel mond le a kezdeményezésről, mint Bod Péter esetében, sőt saját tervét is elküldi a társaságnak. A Museum két főirányítója, Batsányi és Kazinczy, nagyon hálásak neki, hogy elvállalta a gyámkodást lapjuk felett. Nagy tapasztalata és tudása óriás hasznot jelent a Museumnak: minden szám az ő kezén megy át, ő gondoskodik correctorról Földi János személyében, de ígérete szerint maga is átjavít minden számot. Kihagy, vagy egészen átír egyes részeket, gyakran megfelelőbb idézeteket tesz be és némelyik számot szinte egészen ő állítja össze. Batsányi be is vallja, hogy a Museum Bevezetését ki sem eresztette volna kezei közül, ha nem tudta volna, hogy a nyomtatás előtt Rádayhoz kerülnek a munkáik. Ha a szerkesztők nem tudnak megegyezni, őt kéri fel döntőbírónak. A Museum adminisztrációs teendőit is ő intézi, mert ő van legközelebb a kiadóhoz, még azt a kellemetlen feladatot is vállalja, hogy Trattnerrel közölje: a Museumot kiveszik a kezéből, mert Batsányi Kassán akarja a kiadását folytatni 1790-től. Ugyanekkor Kazinczy új lapot indít, az Orpheust, miután nézeteltérései voltak Batsányival, aki egyáltalán nem örül ennek a fordulatnak: „Maholnap több író lesz, mint sem olvasó” – panaszolja Rádaynak egy nemrég előkerült levelében. Ráday azonban pártatlan maradt és mindkét lapot támogatta írásaival és tanácsaival egyaránt. Batsányi még Kassáról is küldözgeti neki a Museumot javításra, Kazinczy Orpheusának pedig ő a fő munkatársa és félig-meddig szerkesztője is.

De nemcsak saját munkáival támogatja őket, hanem más írók beszerzésére is törekszik. Így kapcsolódnak be az erdélyi írók, – Aranka György Kovásznai Sándor, Zilai Sámuel, – a Museum táborába. Kézirataikat Ráday továbbítja a szerkesztőknek, ha pedig nem neki küldik, tőlük akkor is hozzá kerül kritikára.

Ő a Museum és az Orpheus leglelkesebb terjesztője: Erdélybe már előre megküldte a Museum Bevezetését, az egyes számok árával neki számol el Zilai, nem egyet ajándékba is küld erdélyi ismerőseinek, akik kérésére részlet s kritikát írnak azokról.

Rádayt nem múzsája, hanem nagy tudása, széles látóköre és kifinomult ízlése tette az irodalmi élet vezéralakjává. Így dönt el néhány fontos irodalmi kérdést maradandó érvennyel, mint például a „Leoninus”-nak nevezett tetszetős, de üres verselés kritikájának, vagy a nyelvújítás helyes és helytelen módjának a problémáját. Céljai, ízlése Kazinczyban él tovább és így hatása saját életén messze terjed.

Nagy pártfogója a magyar színjátszásnak, még Erdélyben is hallanak arról, hogy Ráday „magyar játéknéző hely” felállítására törekszik. Ezt a munkáját unokája, Pál folytatja nagy lelkesedéssel – családjának egyetlen tagja, aki némileg megértette az irodalom és művészet iránti szeretetét, mivel jórészt nagyapja mellett nevelkedett.

Az öreg Ráday Gedeon ugyanis otthonában meglehetősen egyedük állott ezzel a lelkesedésével felesége halála óta. Menyével való ellentétei, aki könyvgyűjtését és irodalmi működését egyaránt fölöslegesnek tartotta, sok keserőséget szereztek neki. Családja nem tudta megérteni, hogy ő azzal minden udvari címnél maradandóbb emléket állított a családnak nemzete történelmében. Csak a különcöt látták az öreg tudósban, aki szórakozottságában másnak címezi leveleit, és aki fiának esküvőjén majdnem botrányt okoz, mert ünneplő ruhájához elfelejti parókáját feltenni és így Kazinczy által többször is említett tükörfényes koponyájával lép ki a vendégsereg fogadására. Az esetről még húsz év múlva is beszéltek.

Ráday jellemről szólva, ki kell emelni jószívűségét: nem engedi, hogy jobbágyait a gazdatisztek megbotoztassák, és mindig bőkezű azokhoz, akik segítségét kéri. Másrészt viszont hirtelenharagú ember és 1785-ben bírósági ügy lett abból, hogy egy németet pofonvágott, mert egyik könyvét nem akarta visszaadni. Szerénysége és szemérmessége közismert volt, jórészt ezért nem engedte meg, hogy verse alá a nevét kitegyék, mint ahogy könyvei sarkába is csak apró monogramját írta bele. Visszahúzódo szerénysége azonban káros is volt, mert a kezdeményezésre szinte képtelenné tette és

így sok szép terve évtizedeket késett, ha végleg el nem maradt. Öregkorában csak úgy ontja magából a különféle munkák tervét, de Kazinczy szerint „Briareusi kéz kellett volna arra”, hogy valóra váltsa őket, mert ekkor már sokat is betegeskedik. Örök kár például, hogy a régi magyar írókról írt jegyzeteinek csak töredéke jelent meg, vagy maradt fenn egy–egy könyv elé jegyezve, – a többi odajutott, ahová legtöbb kézírata, halála után a család megsemmisítette.

1792. augusztus 6-án halt meg Ráday Gedeon, 79 éves korában. Országos tekintélyére jellemző az a pár szó, amit Teleki László írt halálára és befejezésül mi sem mondhatunk többet: „Díszes öregségre terjedett élete, ártatlansággal töltött napjai, egész életében a tudományok, vallás és haza dolgai körül való fáradhatatlan munkássága, és végre tsendes és keresztényi halála... az embert vigasztalhatják, de más felől az elvesztésében tett kárnak nagyságát is éreztetik az emberrel.”

...
*

---

* Ráday Gedeon életével eddig három kisebb tanulmány foglalkozott: Váczy János, Ráday Gedeon, Irodalomtörténeti Közlemények, 1891. 57–69. és 164–168.l.; Váczy János, Gróf Ráday Gedeon összes művei (Bevezetés), Bp. 1892; Vas Margit, Ráday Gedeon élete és munkássága (doktori értekezés), Bp. 1932. – Tanulmányom ezek felhasználása mellett, főleg a Ráday család levéltárában lévő kiadatlan anyagra támaszkodik: Ráday I. Pál, Ráday I. Gedeon, felesége, Szentpétery Kata (119), és fia, Gedeon (193–194) levelezése és az Egyházi és iskolai iratok, (120–149.fasc.)

Az éremgyűjtő Ráday Gedeon*

A mai felolvasó ülés meghívóján a felolvasás címének olvasásakor bizonyára többen gondoltak az önként felvetődő kérdésre: hát Ráday Gedeon ilyesmivel is foglalkozott? A nagy könyvbarát, az irodalom támogatója és aktív művelője, az elfoglalt közéleti férfiú hol és mikor talált időt ilyen elmélyülést kívánó, aprólékos passzió kielégítésére? De egyébként sem csodálható, ha ez a kérdés felmerül. Hiszen a Ráday Gedeon életével és munkásságával foglalkozó egyik kimerítő tanulmány is csak ennyit közöl ebben a vonatkozásban: „Szívesen foglalkozott numizmatikával s erről több levelében olvashatunk.”⁴⁴ – Érthető, ha az olvasó szeme átfut az ilyen általános frázison, s távolról sem gondol arra, hogy e mögött a néhány szó mögött egy lelkes, tevékeny gyűjtőtermészet húzódik meg. De nemcsak az eddigi életrajzírók, hanem a numizmatikai szakirodalom sem tudott ennél sokkal többet Ráday Gedeonról, mint éremgyűjtőről, és a fennmaradt vonatkozó levéltári anyagot kellett végigtanulmányozni, hogy annak alapján igen jelentékeny gyűjteménnyel rendelkező és a kora színvonalán álló lelkes éremgyűjtőt ismerjünk fel Ráday Gedeon személyében.

Ráday Gedeon 1792-ben hunyt el, éremgyűjtői tevékenységének javarésze tehát a 18. sz. második felére esett. Szerencsés kor, mert a *grande siècle*-nek ezek az éremgyűjtés, de általában a numizmatika virágkorának tekinthetők. Az egész század numizmatikai életére voltaképpen XIV. Lajos kimagasló egyénisége nyomta rá a bélyeget, aki a maga állandó és szenvedélyes numizmatikai érdeklődésével olyan példát mutatott, melyet Európa-szerte a koronás és nem koronás duodec XIX. Lajosnak akár hivatásszerűen, akár csak divatból, mindenképpen igyekeztek követni. Mindez természetesen az érmészet páratlan fellendülését vonta maga után.

A versaillesi, majd a Napkirály halála után onnan Párizsba átvitt hatalmas éremgyűjtemény az akkori numizmatikai élet gyűjtőpontjává vált. Mellette a másik központ a bécsi éremkabinet lett, melyet viszont VI. Károly császár áldozatoktól vissza nem riadt gyűjtői szenvedélye fejlesztett elsőrangú gyűjteménnyé. Európa e két leghatalmasabb államfőjének az érmészet iránt mutatkozó személyes érdeklődése természetesen nem maradt elszigetelt jelenség. Gomba-módra keletkeztek az újabb gyűjtemények és fejlődtek a korábban meglévők. Így erre az időre esik többek között a brandenburgi, pfalzi, góthai és vatikáni uralkodói gyűjtemények kifejlődése, a British Museum alapítása, majd pedig számtalan főúri és polgári éremgyűjtemény keletkezése. Ennek illusztrálására talán elegendő egyetlen adat: Párizsban a 18. sz. közepén 134 híres éremgyűjteményt tartottak számon.⁴⁵

Természetesen a lendületbe jött gyűjtési érdeklődéssel párhuzamosan haladt az összehordott éremkincsek tudományos feldolgozása. Nagyméretű összefoglalások, corpusok és barokk pompával kiállított gyűjteményleírások jelentek meg, az utóbbiak főként bőkezű főrangú műgyűjtők támogatásával, úgyhogy méltán nevezhető ez a kor a numizmatika aranykorának.

A tudományos érdeklődés homlokterében ekkor az antik (görög és római) pénzek állottak és ennek a termékeny irodalmi tevékenységnek mintegy a betetőzését jelentette Eckhel Joseph Hilarius jezsuita szerzetes, a bécsi császári éremmúzeum igazgatójának Doctrina numorum veterum c. műve, melyben a görög pénzek rendszerezésének máig

* Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. december 2-án.

44 Vas Margit, Ráday Gedeon élete és munkássága. Bp. 1932; Entz Géza, A magyar műgyűjtés történetének vázlatja. Bp. 1937. 66–67. l.

45 E. Babelon, Traité des Monnaies Grecques et Romaines. I. Paris, 1901. 162. l.

meg nem ingatott alapjait rakta le.

Ebbe az általános érdeklődésbe kapcsolódik bele a méreteiben szerényebb, de elevenségét illetően minden tekintetben megfelelő arányú magyarországi éremgyűjtés. Nem nyújthatunk most erről kimerítő képet, csak néhány jellemző adattal kívánjuk illusztrálni az egykorú hazai numizmatikai életet. Valamennyi gyűjtemény közül messze kimagaslott a két Viczay Mihály (apa és fia) nemzetközi hírnévre emelkedett hédervári éremtára. De erre az időre esett a Magyar Nemzeti Múzeumot alapító Széchényi Ferenc páratlan magyar éremgyűjtése, ezenkívül több főúri gyűjtemény keletkezése, melyek között messze ismert volt a Radvánszky család múzeuma és Andrássy Lipót ritkaságokban bővelkedő éremtára. Sokat áldozott az éremgyűjtemény fejlesztésére Klimó György pécsi püspök és Batthány Ignác erdélyi püspök, a gyulafehérvári Batthyaneum alapítója. Ezek mellett a főrangú gyűjtők mellett a kisebb magángyűjtők hosszú sora tette színessé és elevenné az egykorú numizmatikai életet. Kazay Sámuel gyűjteményei voltak a legismertebbek, de említhetők még Mállyó József premontrei és Peer Jakab piarista tanárok, továbbá a nagyszombati Seivert Johann és Örtl Károly soproni ügyvéd vagy Fáy István, debreceni polgármester stb. gyűjteményei is, úgyhogy az ország minden részében találkozunk éremgyűjteménnyel, s ezek tulajdonosai állandó érintkezést tartottak fenn egymással.

Mai értelemben vett közgyűjtemények akkor még nem voltak. Amennyiben közületek esetleg rendelkeztek némi gyűjteménnyel, mint a nagyszombati egyetem vagy a debreceni kollégium, azok anyaga jelentőségben messze elmaradt a magángyűjtők nagy kitartással és főként sok anyagi áldozattal kiépített éremsorozatai mellett.

Az éremgyűjtés lendülete nálunk is serkentőleg hatott a tudományos munka megindulására. A 18. század előtt magyar numizmatikai irodalomról jóformán beszélni sem lehet, most pedig egyszerre két irányban indult meg az irodalmi termelés. Egyrészt külföldön meghonosodott hazánkfiak fejtettek ki tudományos munkásságot, mint például a brassói születésű, de Halleben élő Schmeizel Martin, aki az erdélyi érmeokről írt művet, majd a szombati eredetű Agnethler Michael Gottlieb, helmstädti orvos, aki Schmeizel művét kiadta⁴⁶; továbbá a selmeci származású Máday Sámuel anhalt-cötheni udvari orvos, akinek az 1765–67-es években megjelent Thalerkabinet-je máig használt forrásmunka⁴⁷. Az itthoni példák közül elsőnek Köleséri Sámuel, „Auraria Romano Dacica” műve említhető 1717-ből az erdélyi pénzekről⁴⁸, azt követi Schwarz Gottfried lőcsei rektor értekezése Sámuel király pénzeiről⁴⁹, 1775-ben jelent meg Váli István almási prédikátornak inkább ikonográfiai, mint numizmatikai értékű könyve, „Római imperátorok tüköre” címen⁵⁰ stb. E kiragadott legismertebb példák mellett azonban, ha átnézzük az egykorú történeti irodalmat, lépten-nyomon találunk benne numizmatikai tárgyú közléseket is. Elsősorban említhetjük Cornides Dánielnek, a kiváló történetírónak, később pesti egyetemi könyvtárosnak vonatkozó munkásságát, de ugyanez tapasztalható akár Bél Mátyás vagy Wessprémi István, akár Pálma Károly Ferenc és Katona István stb. tudományos munkásságában is. Az éremgyűjtés lendületével párhuzamosan tehát a tudományos feldolgozó munka is arányos előhaladást mutat.

---

46 Michael Gottlieb Agnethler, Martin Schmeizels Erläuterung Gold- und Silberner Müntzen von Siebenbürgen welche zugleich auch die merkwürdigste Begebenheiten des XVI. XVII. Und XVIII. Jahrhunderts in selbigem Fürstenthum zu erkennen giebet. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von –. Halle i. Magd., 1784. 96.l. 8.t.

47 David Samuel Maday, Vollständiges Thaler-Cabinet. I-III. Theil, 1765–1767 és I-III. Fortsetzung, 1768–1774. Königsberg.

48 Samuelis Köleseri de Kereseer, Auraria Romano-Dacica. Cabinii, 1717. 243.l.

49 Godofredi Schwarz, Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit. Lemgoviae, 1761. 56.l.

50 Váli István, Római imperátorok tüköre stb. Pozsony és Kassa, 1778. 326.l.

A szellemi atmoszféra tehát mindenképpen megfelelő volt ahhoz, hogy a Ráday Gedeonban lappangó gyűjtői hajlam aktív gyűjtői tevékenységgé váljék. Nála az előfeltételek erre egyébként is megvoltak. A Rádayak közismert könyvszeretete ebben a korban szinte automatikusan vonta maga után az érmekek iránt való érdeklődést is. E két gyűjtői kor szerves összetartozása a barokk kor általános divatja volt. A számtalan analógia közül elég talán hazai viszonylatban Széchényi Ferenc hasonló példájára hivatkozni vagy nemzetközi viszonylatban megemlíteni, hogy a világ egyik leghíresebb éremgyűjteménye a párizsi Cabinet des Médailles a mai napig szervezetenként a Bibliotheque Nationale keretébe tartozik. A barokk feldolgozás szerint egy szépen rendezett éremgyűjtemény. Ez az egykorú divatáramlat bizonyára jelentős mértékben fokozta Ráday Gedeon érdeklődését a könyvek mellett a régi érmekek iránt is.

Átvizsgálva a Ráday család levéltárának azon iratcsomóit, melyek Ráday Gedeon éremgyűjtői tevékenységére vonatkoznak, az iratanyag általában négy csoportra osztható. Az első csoportot azok a feljegyzések képezik, melyek a gyűjtemény szellemi kiépítésével állanak kapcsolatban, a második csoport a gyűjtemény állagát ismertető jegyzékeket öleli fel, végül a többi éremgyűjtő kortárssal váltott levelek zárják le a sort⁵¹.

Az iratokból általában az tűnik ki, hogy Ráday Gedeon is, kora divatjának hódolva, elsősorban az antik érmekek iránt érdeklődött, gyűjtött azonban magyar vonatkozású anyagot is, és ebben szemmel láthatólag az erdélyi pénzeket kedvelte. A gyűjtemény szellemi kiépítésére vonatkozó feljegyzések azt bizonyítják, hogy Ráday Gedeon teljes elmélyüléssel és komoly felkészültséggel igyekezett áttekinteni gyűjtési körét. E jegyzékek különböző szempontú feldolgozások az egykorú szakirodalom alapján. Így találunk összeállítást a római családi pénzekről, az aranypénzeket verő római császárok neveiről, majd a római pénzek előforduló női nevekről és a császári pénzek olvasható feliratokról. Táblázatban mutatja ki, hogy melyik császártól milyen méretű pénzek ismeretesek, külön felsorolja ugyancsak császárok szerint a legnagyobb méretű pénzek ismeretesek, külön felsorolja ugyancsak császárok szerint a legnagyobb méretű pénzeket. Találunk összeállítást a bécsi császári gyűjteményben hiányzó római császári veretekről. Végül több névsort készít különböző szempontokból az összes római és bizánci császárnevek felsorolásával. Legérdekesebb az a névsor, melyben feltünteti, hogy az egyes császároktól milyen fémekből veretett pénzek maradtak fenn. Ebben a névsorban ugyanis Attilát is szerepelteti arany és ezüst veret feltüntetésével. Ezek a saját kezűleg írt kimutatások bizonyára azt a célt szolgálták, hogy teljes áttekintése legyen a gyűjtendő anyagról. Ezek alapján nemcsak vaktában szedi össze az éppen útjába kerülő példányokat, hanem szervesen építheti ki gyűjteménye feltűnőbb hiányait, mint ahogy ma is hasonlóképpen jár el minden rendszeres éremgyűjtő.

E jegyzékek és katalógusok összeállításánál rendszerint megjelölte a forrást is, ahonnan az adatokat merítette. Így kiderül, hogy általában kora legkiválóbb és a legfrissebb kutatásokon alapuló szakkönyveit használta és kivonatolta. Említi Goltzius Hubert, Benduri Anselmus, majd Mediobarlus Franciscus, Morelli és Vaillant Joannes neveit, akik mind összefoglaló művekben dolgozták fel az antik pénzeket. Műveik, mint kézikönyvek, általános használatban voltak és például Banduri műve Cohen corpusának megjelenéséig az érem-meghatározásoknál mindenütt alapvető munka volt. Minthogy az említett szerzők mindenikének előforduló valamelyik műve a Ráday Könyvtárban, nem kétséges, hogy ezeket használta Ráday Gedeon az említett jegyzékek összeállításánál⁵².

51 Az iratok jelzete: Ráday család lt. 228.fasc. A levelezés: i.o. 116.fasc.

52 Hub.Goltzii, Sicilia et Magna Graecia sive Historiae urbium et populorum Graeciae ex antiquis numismatibus. Antverpiae, 1647.> Anselm Banduri, Numismata Imperatorum Romanorum a Traiano ad

A gyűjtemény gyarapítása többféle módon történhetett, elsősorban is az alkalmi vételek kihasználásával, amint erre a többi gyűjtővel folytatott levelezés fennmaradt töredékéből következtetni lehet. A gyűjtés módjára nézve azonban általában szűkszavú a leltári anyag, csak egyetlen forrást árul el teljes részletességgel, amelyik viszont a gyűjtemény fejlesztésének legfőbb forrása lehetett. Erre a fő beszerzési forrásra egy kiterjedt levelezés anyaga derít világosságot, melyet a majnafrankfurti Rotschild, Anselm Meyer, a Rotscild ház megalapítója intézett Ráday Gedeonhoz. Ez a Rotschild, miután látókörét a prágai, pozsonyi, lemergi és varsói talmudiskolában fejlesztette, visszatért szülővárosába és ott éremkereskedést nyitva, ezzel tette le az alapot a család vagyonosodásához és hatalmasodásához⁵³. Az első levelet 1780. augusztus 18-án intézte Rádayhoz, közölve benne, hogy egy bizonyos Baron von Zwing utazótól hallott Rádaynak az érmek iránti érdeklődéséről és szolgálatait felajánlva, mindjárt küldött egy katalógust is eladó érmeiről. Ettől kezdve szakadatlan sorban érkeznek a levelek egészen 1785. március 20-ig. Az utolsó levélben Rotscild súlyos szembajáról panaszkodik, és nyilván ez okozta a correspondentia megszakadását.

Már az első levélváltás is 520 forintos rendelést nyugtáz s ettől kezdve állandóan folyik a rendelés kisebb-nagyobb összegek erejéig. A levelek tartalmának nagy része is ekörül forog. A küldemények eleinte Bécsen keresztül érkeztek Rádayhoz, ahol Nagy Sámuel, a református egyháznak három évtizeden át szolgáló bécsi ágense volt a közvetítő Ráday és Rotschild között, de hamarosan közvetlenül Pestre érkeztek a rendelt éremcsomagok. Ezekben a levelekben aránylag kevés a konkrét numizmatikai adat. Inkább a rendelések felvétele, a küldés módja, az ellenérték kifizetése és a postázás nehézsége a levelezés főtémája. Találhatók bennük azért érdekes adatok is, Így részletes leírás olvasható II. Ferdinánd ritka 1627-i magyar ötös dukátjáról, szó van bennük csereajánlatokról, különösen ki van emelve egy Thököly emlékérem, stb. stb. A leglényegesebb adat azonban bennük az érmekért kifizetett összegek rendszeres nyugtázása, mert ezek összeadása után világosan látható, hogy Ráday e pár év alatt is milyen jelentős summát fordított éremgyűjteménye gyarapítására, csupán a Rotschild cégtől vásárolt érmek fejében is.

E levelektől elkülönítve található egy sorozat éremjegyzék (Verzeichniss), melyek eredetileg nyilván a levelek mellékletei voltak, s ezeken közölte Rotschild az eladó érmeiket. Ráday többször drágállja a felajánlott anyag árát, olcsóbb ajánlatokat téve és rendszerint ilyen alapon bonyolódik le a vétel. E jegyzékeket együttesen tekintve, általában a következő éremfajok szerepelnek a leggyakrabban rajtuk: kevés görög, barbár és bizánci pénz, jóval több római érem, majd tallérok, főként erdélyi veretek, végül Habsburg-kori történelmi emlékérmek, különösen a török elleni felszabadító háborúk idejéből. Nem kívánunk ezúttal az anyag további részletezésébe belemenni, a fenti körvonalakból is pontosan lehet következtetni Ráday Gedeon gyűjtési körére és irányára.

E közvetett adatokon kívül szerencsére maradt fenn néhány olyan jegyzék is, melyekben az éremgyűjtemény egyes csoportjainak részletesebb felsorolása is megtalálható és ezekből közvetlenül is kiderül, hogy miből is állott voltaképpen a gyűjtemény? Egyik ilyen jegyzék „Római arany és ezüst pénzek, melyeket bírok” címet viseli és 25 arany, valamint 217 ezüstpénzt említ meg. Egy másik – úgy látszik, későbbi – jegyzék már 50 császárnév alatt 62 db római aranyról beszél. Van közte 3 köztársasági (gens Antestia,

---

Palaeologos. Lutetiae Parisiorum, 1718.; Fr. Mediobarbi, Romanorum Imperatorum Numismata a Pompeio M. ad Heraclium. Argelati, 1730.; Andr. Morelli, Commentaria in XII priorum Imperatorum Romanorum numismata etc. Thesauri Tomi tres. Amstelodami, 1752. és Jo. Foy. Vaillant, Numismata Imperatorum Romanorum Praestantiora a Julio Caesare ad Postumum. Romae, 1694.

53 K. Reitmann, Der Münzhandel in Österreich. 1946. 94. l. és Mayer Amschel Rotschild Coin Dealer. The Numismatist XLI. 1928. 447. l.

Julia és Julius Caesar), a császárnevek között pedig ritkább nevek is előfordulnak, mint Livia, Numerianus, Carinus stb., végül 17 bizánci solidus.

Eszerint volt nagyobb méretű (tehát többszörös dukátsúlyú) magyar aranypénz 6 db, erdélyi 9 db (ez utóbbiak mind tíz dukátosok), kisebb (tehát dukátsúlyú) magyar aranypénz volt 78 db (közte Bethlen kettős dukát), magyar tallér 86 db, erdélyi 56 db (legtöbb Bethlentől 13 db), apróbb magyar pénz 194 ezüst és 20 réz, erdélyi 17 ezüst és 5 réz. Ezenkívül 4 szlavón dénár és 34 határozatlan példány. Végül „numismata” címszó alatt 16 arany és 88 ezüst emlékérem van uralkodók szerint felsorolva.

E sajátkezü részletező jegyzéken kívül van még egy jóval későbből származó összesítő jegyzék is, melyet 1828. szeptember 25-én vettek fel Pécelen. Ennek kimutatása szerint a gyűjtemény állaga akkor volt 203 db aranypénz 525 ½ dukát súlyban, 736 ezüstpénz 527 lat súlyban és ezen kívül még 20 latnyi apróság.

Az állagfelvevő lajstromokon kívül előfordulnak még katalógusok a hiányzó magyar és erdélyi pénzekről, az utóbbiaknál Köleséri és Schmeizel műveiből kiindulva. Tehát Ráday itt is a gyűjtemény tervszerű kiépítésére gondolt és pontos áttekintést igyekezett szerezni az egész anyagról, akárcsak az antik érmek terén.

Az említett számok igen tekintélyesnek mondhatók, különösen ami az aranypénzek, tallérok és emlékérmek sorozatait illeti. Ennél fogva a gyűjtemény a maga korában a jelentősebb éremgyűjtemények közé tartozott. A jelen ismertetés keretében a néhány illusztráló statisztikai adat közlésével csupán nagyjából törekedtünk körvonalazni a gyűjtési kört és az éremgyűjtemény jellegét, de nem kétséges, hogy az említett jegyzékek, érem-katalógusok és a levelekben emlegetett érmek adatainak részleges feldolgozása útján meglehetősen hű képet lehetne nyerni részletekben is a gyűjtemény anyagáról, összefoglaló katalógus hiánya ellenére is.

A sokoldalú Ráday Gedeon éremgyűjtői tevékenységének jellemzése nem lenne teljes azon levelek ismertetése nélkül, melyeket kortársaitól érmészeti vonatkozásban kapott. A fennmaradt levelek száma nem nagy, de tartalmuknál fogva mégis becses anyagot ölelnek fel. Tudománytörténeti jelentőségük nagyobb, mint numizmatikai értékük, mert az egykorú numizmatikai élet olyan részleteire vetnek fényt, melyekről más úton nem lenne alkalmunk tudomást szerezni.

A legkorábbi levél Dobai Székely Sámuelről való, 1765. május 25-i keltezéssel. A levél írója Eperjesen élő nyugalmazott kapitány volt, aki igen gazdag gyűjteménnyel rendelkezett és sokat levelezett kortársaival ennek érdekében⁵⁴. A Rádayhoz intézett levelében Major Pál, volt csetneki lelkész gyűjteményéről számol be. Ezt többek között Hadik generális is szeretné megvásárolni, de ígéri Rádaynak, rajta lesz, hogy 1000 rhénes forinton részére megvehető legyen. Jellemző a lelkes gyűjtőre a levél egyik részlete, melyben dicséri Major szép gyűjteményét, noha csak szegény prédikátor volt. „Bár minden nagy méltóságú püspök s canonok – írja – szedett volna ennyit öszve, volnának Müntz Cabinetjeink.” A sors iróniájához tartozik, hogy jóval később Székely gyűjteményének egy részét Klimó pécsi püspök, egy másik részét pedig Batthyány erdélyi püspök vásárolta meg.

Két levelet találunk bizonyos von Freysleben Ferdinand bécsi amatőrtől. Az első levél egy Marcianus érem körül forog, melyet Ráday hamisnak vélt, Freysleben viszont csak kettős veretű, de egyébként jó példánynak tartott. Második levele főként a Ráday által megvizsgálásra felküldött Antonius éremről szól. Ez az érem öntvénynek, tehát hamisnak bizonyult és hivatkozik a nagytekintélyű Eckhel egyező véleményére is, akinek a darabot megmutatta. Az érem a Podmaniczky gyűjteményből származik, ami nyilvánvalóan Podmaniczky Sándor aszódi éremgyűjteménye lehetett. Levele további részében elmélkedik az éremgyűjtés helyes módja felől, csereajánlatot tesz bizonyos

54 Arch.Ért. 1869/70. 206. és 251.l.> Tudományos Gyűjtemény, 1834. 41–42.l.

római érmekkel kapcsolatban, és végül értesítést küld egy eladó tíz dukát súlyú ritka Lívia aranyról, közölve a rávonatköző egykorú irodalmat is. 1782-ben Fejérváry Károly, a maga korában híres régiséggyűjtő, dicséri a péceli gyűjteményeket és említést tesz Czirbesz eladó éremgyűjteményéről. Ez Czirbesz Jónás iglói prédikátorral azonos, aki főként a magyar pénzeket gyűjtötte és azokról rézmetszetű táblákat is vésetett⁵⁵. Levele korábbi részében II. Rákóczi Ferenc ellenjegyes rézpénzeiről ír és tudományos részletességgel magyarázza az ellenjegy célját és értelmét.

1786-ból két levél maradt fenn bizonyos Baron von Eckart bécsi ezredestől. A levelek a Seufferheld-féle gyűjtemény nürnbergi árverésén a Ráday részére kívánatos darabok érdekében íródtak, miután Eckart neje a gyűjtemény elhunyt tulajdonosának leánya és örököse volt. Ráday, úgy látszik, igen szeretett volna néhány példányt megszerezni, mert előleget is küldött a megbízáshoz, legalább is Eckart bizonyos 100 forint előreküldését feleslegesnek írja, minthogy ő egy „Cavalier” szavában megbízik. Az árverés eredményéről nincs tudomásunk, de úgy látszik, az eredmény nem lehetett biztató Rádayra nézve, mert Eckart második levelében arról ír, hogy egy bizonyos „Liebhaber” az egész magyar és erdélyi anyagot egy tételben kívánja megszerezni.

Kovachich Márton Györgytől, a kiváló jogtudóstól egy keltezés nélküli levél ismeretes. Könyvek és érmek áráról van benne szó, azonkívül mellékelve van hozzá egy éremjegyzék is, melyen Ráday saját kezűleg jelölte meg a megszerezni kívánt példányokat. E mellékelt jegyzék magyar és különös módon török pénzeket sorol fel, összesen 27 forint értékben.

Végül egy keltezés és aláírás nélküli levél egy eladó gyűjteményről ad értesítést. A tulajdonos egy tételben kívánja az egész gyűjteményt értékesíteni; olyan megbízható személynél, – írja az ismeretlen levélíró – mint Ráday Gedeon is, esetleg több évi részletfizetéssel.

E kimondottan numizmatikai témájú levelek mellett bizonyos, hogy Ráday egyéb levelezésében is akadhatnak még itt-ott érmészeti vonatkozású közlések és utalások, melyek teljesebbé tehetnék az éremgyűjtői munkájáról nyert képet. Az egész levelezés egyébként főleg a gyűjtemény fejlesztése körül forog. Egyes érmek és egész gyűjtemények adás-vétele, majd cserék, becslések stb. a főtémák, amint a hasonló levelezésekben szokásos. Akad azért bennük tudományos szemmel is értékelhető anyag, mint például a Lívia arany ismertetése, vagy a kuruc ellenjegy értelmezése. A legértékesebb adatai azonban a levelezésnek – mint általában az ilyen levelezéseknél mindig tapasztalható – az a sok apró közlés, ami az egykorú gyűjtői életre vonatkozik. Utalásokat találunk benne gyűjteményekre (mint pl. a Major Pál vagy Podmaniczky gyűjteménye), melyekről eddig a pusztán létezésen kívül nem sokat tudunk. Egyszóval ezek a jelentéktelennek látszó adatok is teljesebbé teszik a hazai 18. századi numizmatikai életről eddig ismert képet.

Felvetődik végül a kérdés, mi lett a nagy fáradsággal és sok költséggel összehozott gazdag éremgyűjtemény sorsa? A levéltári anyag erre a kérdésre nem ad választ, csak annyi bizonyos, az 1828 szeptemberében felvett leltár tanúsága szerint, hogy akkor még együtt volt a gyűjtemény. A további sorsáról Rupp Jakab művéből értesülhetünk, aki 1841-ben adta ki a középkori magyar pénzek összefoglaló corpusát. Ennek bevezető részében közli az egykorú vagy közel egykorú ismert éremgyűjtemények jegyzékét is, részben ezekből merítve művének anyagát. E névsorban a Ráday gyűjteményről a következőket olvashatjuk: „Ráday gróf egykor nevezetes gyűjteményét Promber kereskedő vette meg.”⁵⁶ E kereskedőről viszont annyi ismeretes, hogy Promber Anton,

55 Magyar Kurir 1789. 969–974.l.

56 Rupp Jakab, Magyarország eddig ismeretes pénzei. I. Buda, 1841. XIV.l.

bécsi kereskedő 1843 körül egy ideig Lipótújvárbán élt.⁵⁷ A család nem kívánta tovább őrizni Ráday Gedeon numizmatikai hagyatékát, és egy alkalmas pillatában eladta a bécsi kereskedőnek. Elérte tehát azt a gyűjteményt is a magángyűjtemények szokott sorsa, a szétszóródás. Bár ily módon a gyűjtemény darabjai a gyűjtői forgalomba kerülve, újabb gyűjtemények alapjaivá vagy díszéivé válhattak, mégis sajnálatos, hogy a nagy szorgalommal összehordott éremkincs nem került köztulajdnoba, a könyvtárral együtt, és a könyvtárhoz hasonlóan a tudományos kutatást is szolgálva, nem őrzi méltó módon Ráday Gedeon nemes alakjának emlékezetét.

---

57 K.Reitmann, i.m. 112.l.

Csider Szabó Pál lelkiéneke

A teológiai gondolkozást és a kegyességi életet megújító puritán mozgalom a református prédikátorok, az egyház vezetői és a nép széles rétegeiben mélyítette el a személyes hitbeli felfogást és a bizonyágtevő életet. Alapfelfogása szerint a keresztyénségben az elvont tannál fontosabb és döntőbb az élet, ezért fektetett olyan nagy súlyt a hívő engedelmesség, a bűnbánat, a megtérés hirdetésére, hogy az élet megváltoztatásával az egész, élet istentiszteletté, Isten dicsőségére való életté váljék.⁵⁸ A puritán ébredés hatása alatt alakult át a magyar reformátusság Igét szomjúhozóbbá, zsoldáros és bibliás néppé.⁵⁹ Ez a személyes hiten nyugvó kegyesség, hitvallóan, kereszthordozón jelentkezik a 17. és a 18. század ellenreformációs üldöztetések idején. És noha a külföldet járt prédikátorok már a 17. század végétől kezdve, a 18. század folyamán pedig egyre fokozottabban a racionalizmus hatása alá kerülnek, a nép továbbra is a puritán életstílust éli és mindvégig ragaszkodik hozzá.

A puritán kegyességnek a 18. század első felében élt egyik képviselője Csider Szabó Pál iskolarektor. Az országunkban kárttevő sáskák tábora c. 1749-ben Budán megjelent kiadványban olvasható két énekét a zenetörténet,⁶⁰ 1751-ben ugyancsak Budán kiadott Magyar Arithmetiká-ját pedig az irodalomtörténet⁶¹ tartja számon. Egyébként eddig azon kívül, amit „számvető könyvecské”-jének címlapján mond, hogy „Naggyörben, Csépen, Losoncon, Somlyón és egyebitt” tanítóskodott, semmit sem tudunk róla. A 18. századnak a protestánsokra mostoha nyomdakörülményei, jezsuita cenzúrája állták el az útját annak, hogy figyelemre méltó hittani munkái, versei napvilágot láthassanak. Kéziratai s levelei közül nyolcat a Rádayak őriztek meg családi levéltárukban,⁶² 1734-ben írt Siralma pedig Esze Tamás gyűjteményében van. Ezekből az irodalom- és egyháztörténeti szempontból egyaránt érdekes iratokból kibontakozik Csider Szabó Pál hányt-vetett életsorsa, teológiai munkálkodása, s belőlük értékes adatokat nyerünk a korszak kegyességi életére is.

A református kegyességtörténetre és egyházi éneklésre vonatkozó értékes adatait indokolják, hogy közöljük Siralmat, az Ujjászületés eleire alkalmaztatott ének a XLII. Zsoltár nótájára című lelki énekeket és Heidelbergi Káté magyarázatai befejezésekor írt rövid hálaadó imádságát. Röviden ismertetjük két puritán jellegű hittani munkáját, s

58 Theológiai Szemle. 1944. 1.sz. 27–30.l. Bodonhelyi József, A puritán ébredés igehirdetésének néhány elvi szempontja.

59 Theológiai Szemle. 1943. 1.sz. 13–14.l. Révész Imre, Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből.

60 E kiadvány az Országos Széchényi Könyvtár L.eleg.m. 762 x. jelzete alatt van feltüntetve, de az apróbb nyomtatványok (ponyvák) átrendezése miatt, eredeti helyén nem találtam. E kiadvány énekeit közli Szabolcsi Bence, A XVII.század magyar világi dallamai c. munkájában, s jelzi, hogy a két ének versfői Csider Szabó Pál nevet adják ki. E kettőt követő harmadik ének, a Penitencia-tartó énekecske, melynél a dallam formája: redukált Balassi vers, stílus és tartalomrokonsága következtében Csider-versnek vehető. Lásd még Szabolcsi Bence, A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp. 1947. 69.l. 3/b.sz. példa. Megjelent uo. az 1955-ös kiadásban is.

61 Szinnyei József, Magyar írók. I.k. 351.h.

62 Csider Szabó Pál munkái. 1. Heidelbergi Káté magyarázata. Jelzete: K.1. 513/a. sz., 2. Csider Szabó Pál szívesen füstölgő Lelki áldozat. Imádság. K.1. 513/b sz., 3. Az igaz vallásnak fundamentoma. K.1. 513/c sz., 4. Örvendetes versek, melyekkel a mindenkor bölcsességet beszélő és az ő nyelvével igazságot szóló tekintetes, nemes és nemzetes Ráday Pál urat – Zsolt. 37.v.30. – mint bizodalmas patronusát udvarlotta Csider Pál. 1731. esztendő. K.1. 532/a sz., 5. Egnéhány együgyű versek, melyekkel a tekintetes, nemes és nemzetes Ráday Pál urat kedveseivel, nevezetesen iffju Rádai Pál urfiával köszöntötte Csider Pál. 1731. esztendő Boldogasszony (január) hava 25. napján. K.1. 532/b. sz., 6. Ujjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII. Zsoltár nótájára. K.1. 532/c sz., 7. Levél Ráday Gedeonhoz. „Speculum vitae Pauli Sartoris Csiderius.” Szilágyosmlyó, 1741. május 6. Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok 526/b. 8. Levél Ráday Pálhoz. Szilágyosmlyó, 1741. május 6. uo. 526/a.

megemlíti két Ráday Pált köszöntő versét. Életrajzát túlnyomó részben saját adatai alapján adjuk.

Szilágysomlyóról 1741. május 6-án Ráday Gedeonhoz és öccséhez, Pálhoz küldött leveleiben közli vázlatosan életrajzát. „Református szülőktől származván, iskoláimat kiskoromtól fogva Győrött jártam.”⁶³ Ennek elvégzése után az ottani református egyház kántorává választott, ahol 14 éves munkám, hogy mily eredményes volt, ajánlólevelem így tünteti fel: Csider Szabó Pál nagyon kitűnően végezte kántori szolgálatát, ajánlja őt kegyessége és a szentek egyességében való hív forgolódása, stb. 1722. március 17.” A győri egyház történetírója az eklésia nevezetesebb tanítói közé sorolja.⁶⁴ 1722-ben a dadí egyház hívta meg rektorának. Itt írta 1724-ben magyarázatait a Heidelbergi Kátéhoz. Ez a munka képzett, komoly tudású teológusnak mutatja. Szigorú református felfogását alapos bibliai s gazdag hittani ismereteivel pontosan és élesen határolja el mind a római katolikusok, mind az evangélikusok, de az arminianusok, a socianusok és az anabaptisták felé is. Gyakran fordulnak elő magyarázatai közben Tertullianus, Ambrosius Praxis-Pietatis-idézetek vagy utalások, sőt a hazai történelemből és életből vett megvilágosító példák, az akkori református egyházi életre vonatkozó alkalmazások. A Káté második részének magyarázatát ezzel a Balassa-strófában írt hálaadóverssel zárja:

„Erőtlenségemben,
Igyekezetemben
Segéllettel Istenem,
Melyért néked áldást,
Tisztesség- s hálaadást
Tiszta szívből kell tennem.
A harmadik részt is,
Hogy dolgom legyen friss,
Engedjed véghezvinnem.”

Káté magyarázataival egyidőtájt írta második, kisebb terjedelmű munkáját: Az igaz vallásnak fundamentumá-t. Tizennégy részre felosztva, kátészerűen, ugyanolyan alapos felkészültséggel dolgozza fel a református vallás főbb tanításait, mint előbbi művében. Háromévi működés után, 1725-ben mennie kellett Dadról, „mert – amint írja életrajzában – nem engedtem beleszólást az iskolába.” A csépi reformátusok hívták meg ekkor lévitájuknak, kik között „nagyon dicséretes munkát és szorgalmat tanúsított.” 1730-ban a losonci gyülekezet kántora lett. Bensőséges viszonyba jutott a Rádayakkal. „A mindenkor böltsességet beszéllő és az ő nyelvével igazságot szóló... pátronusát”⁶⁵, a beteg Ráday Pált feleségével, Kajali Klárával, Gedeon és Pál fiaival s Eszter lányával együtt 1731-ben két, bibliai vonatkozásokban gazdag névnap-i köszöntőverssel „udvarlotta”. Az „Örvendetes Versek” címűt maga szerzette erre a korszákára vonatkozólag. (Az Irodalomtörténeti Közlemények közölni szándékozik a verset egész terjedelmében dallamával együtt.) Hadd iktassuk ide, mutatóba, egyik strófáját:

Áldott legyen az Úr Isten! (Solt. 66.20)
Hogy erős – (Solt. 125.1.v.) – kőoszlopul
Szegény magyar nemzetünkben
Az urat hív gyámolul

63 Családja eredetéről, szüleiről, születési helyéről nem emlékezik meg, így nyitott kérdés, vajjon a Vas, Sopron vagy a Nyitra megyei Csiderék közül származott-e, vagy azoknak a Csidereknek a leszármazottja, akik „a katolikus vallásüldözés elől menekültek Csehországból Magyarországra” s akiknek egyik utódja, Csider Antal, a 19. század elején református lelkész a Gömör megyei Balogon, (Szinyei J. im. II. 352.h.) Csider Imre 1782-ben a cseh-morva testvérek prédikátorának ment ki Sárospatakról. Prot.Szemle. 1910. 375–390.

64 Liszkay József, A nagygyőri ev. Ref. Egyház múltja és jelene. Győr, 1868. 51.1.

65 L. 5. jegyzet, 4. pontot.

Rendelte, – (Jel. 3.12) – akinek
Ékes beszédinek
Magyar keresztyének
Mindnyájan örülnek
Mostan örvendeznek
Mint füvek essőnek. (Jób 29.21–25)

Csider Szabó személye és puritánus kegyessége 1734-ben gyülekezeti ellentéteket idézett elő Losoncon. A gyülekezet primárius prédikátora, Miskolczi Szigyártó János, aki a drégelypalánki egyházmegye esperese tisztét töltötte be⁶⁶, vizsgálatot indított ellene, s a lefolytatott tanúvallomások alapján úgy ítélkezett, hogy Csider megrágalmazta a gyülekezet nemes urait. Ő azonban „pirulva, zavarodott lélekkel és fájó megbocsátással fordítja vissza a vádat az említett egyházi elöljáró tisztességére.”⁶⁷ A második vád ennek az időszaknak egyik ismeretlen egyháztörténeti jelenségére, a szigorú puritánus kegyesség és a teológiai racionalizmus heves összeütközésére vet éles világosságot. Miskolczi „istenkáromlóknak” (blasphemantes)⁶⁸ ítélte azokat a lelkiénekeket, amelyeket Csider énekelt a losonczy gyülekezetben és eltiltotta őt azok éneklésétől.⁶⁹

Nyíltlevélszerű „Siralmá”-ban Csider István ügyének tekinti a lelkiénekek sorsát s összes magyarországi eklézsiák elé tárja védekezését. Szövege így hangzik:

„A nemes losonczy reformata szent eklézsiának méltatlan kántorának, Csider Pálnak Siralma, melyet tett 1734. esztendő Szent Jakab (július) hava 3. napján.

„Vajha, Uram Jézus, a te beszédednek fegyvere most ne lenne tompa! (89. Zsolt. 44) Cselekedjed hát, hogy akik e levelem olvassák, a te Igéd azoknak elméjébe és az ő csontjaiknak egybekötöttetésekig és velejeknek oszlásokig, mint kétélű tőr, férkezzék bé! Én ugyan nem bízom elmémnek fegyverében és subtilitásomnak kézívében. (44. Zsolt. 7)

„Ama bölcs Otrókoci a reformata eklézsiát értelem nélkül való buzgósággal vádolja a római (levél) 10.r.2.verséből.⁷⁰ Én is így vádoltatom. De hiszen te csábítóttál el engemet a te anyaszentegyházad, Igéd és Lelked által. (Lukács 24.22)

„Magyarországi Keresztyén Eklézsiák! Megvallom, sajnálom, hogy Otrókoci Ferenc meggyalázta éneklésünket Examenjében,⁷¹ kihez kommunikált a gyöngyösi reformata eklézsia, nem próbálván meg tanítójának lelkét, (I.János 4.1) s mégis azt kérdi: miért engedte meg az Isten szent igéjét tőle elvétetni?⁷² Nem gondolja meg I.Kor. 11.23–31 verseit.

„Sajnálom, hogy a debreceni reformata eklézsia amaz előben az Énekeskönyvet abbreviálta. Ám akkor csakhamar ott toppanának a franciskánusok. Ugyanis, amely ház magában meghasonlik, alpusztul!”⁷³ (Máté 12.25)

„Sajnálom, hogy a kutheránusok (mint, amely kurvának orrát s füleit levágják)

66 Zoványi Jenő Cikkei a Theologiai Lexikon számára. Bp., 1940.

67 L. 5. jegyzet, 7. pontot.

68 L. 5. jegyzet, 7. pontot. „Paulus Csider... porro blasphemantes(sic J. Miskolczi dixit) cantinelas reformatorum ibidem deflevit.”

69 L. Csider Siralmát.

70 Otrókoci Főris Ferenc, 1694 utáni ránc maradt munkáiban hiába kerestem az itt idézett bibliai locust. Feltehetően valamelyik elveszett munkájából idézi; RMK. I. 1453.; RMK. I. 1465. Egyébként Otrókoci a református Egyházat ezzel „az értelem nélküli buzgósággal” a Roma Civitas Dei Sancta c. könyvének mind a latin, mind a magyar kiadásában egyaránt vádolja.

71 Otrókoci Főris Ferenc, Examen reformationis... Tirnaviae, 1696. 415–418.l.

72 Otrókoci F.F. 1681–1687-ig gyöngyösi prédikátor. Zoványi J. i.m. Otrókocsinak 1694-ben r.katolikussá történt áttérésére céloz Csider.

73 Ez a debreceni kiadású megrövidített énekeskönyv ismeretlen. A franciskánusok 1716-ban telepedtek meg Debrecenben. Csűrös Ferenc, A debreceni városi nyomda története. 173.l.

mutilálták az impressumot!⁷⁴ Ám nyerjenek lőcsei typographiájokkal és sok elvétetett eklézsiákkal.” (Jel. 3.16)

„Sajnálom, hogy Viski Pál azt izente Habókai által: a dicséretnek csak typographusok kinja! Orvosolja meg már az ő megmetszett torkát. Ugyanis minden hivalkodó szóról számot kell adni.”⁷⁵

„Sajnálom, hogy itt is tiszteletes komám uraimék káromlással, éneklésre érdemtelenséggel és egyéb gyalázatos nevezetekkel (vévén gúnyolást hagy ama híres szakállos farkasról vagy a kecskéről vagy az öreg tanítókról) illetik szép lelkiénekeinket! Melyeknek éneklésektől eltiltattam. (Csel. 4.17–18) De itt felelek a 19.versből. Miért nem gondolják meg, mit mond a Szentlélek? (kol. 3.16–17, Ef. 5.18–19) Miért nem gondolják meg a Gradualéknak praefatioját?⁷⁶ Miért nem a szent egyességet? Hogy némely szócskákban hiba vagy, azért kicsapni való-e a reformátusok impressuma?⁷⁷ Én bizony megtartom boldogult Ráday Pál uram hozzám tett testamentumát. (119.Zsolt. 106) Sőt ennekutána akármely gyülekezetnek angyla mondja nékem: nem méltók énekkésre a mi impressumban lévő énekeink, átok legyen. (Gal. 1.9) Vége.”A Miskolczi-Csider viszály elkeseredettségére fényt vet a harmadik vádpont: az uralkodó iránti hűtlenség. Csider Jézust hívja bizonyosságul, hogy „Ő színlelés nélkül, szívből éltette a királyt.”⁷⁸

Bár Csider védekezését a Szentírásra alapozza s mellette még olyan egyházi tekintélyekre hivatkozott, mint Geleji Katona István (aki az Öreg Gradual előszavában a lelkiénekeket a Szentlélek munkáinak deklarálja) és Ráday Pál (kinek istenes énekeit maga Miskolczi Szigyártó János is nagyon jól ismerte), a felvilágosodás eszméinek hatása alá került egyházi felettesével, Miskolczival szemben Csider s vele a régi, biblikus kegyesség pervesztes lett. Inferioritásba, a református társadalom alsóbb rétegeibe kényszerült a racionalizmusnak a református prédikátorok közt is egyre nagyobb mértékben hódító elterjedése következtében.⁷⁹

Miskolczi Ráday Pállal szemben is kifejezte méltatlankodó elégedetlenségét, amikor Pál fiát a losonci kollégium helyett a győri iskolába küldte.⁸⁰ Ráday erre a lépésre nem

---

74 Fábry Gergely, a győri ág.ev. kollegium rektora „1734-ben szerkeszti énekeskönyvét, az Úti Társ-at, melyet a debreceni „Halott temetéskorra való énekek”-kel együtt Müller János győri nyomdásszal adat ki, de hogy nyomdájukat titokban tartásák, Norimberga szerepel a címlapon” Győr helyett. Századok, 1935. 7–8.sz. 329.l. Szentiványi Béla, A pietizmus Magyarországon.

75 Viski Pál a debreceni nyomda vezetője, 1722–1731, felesége 1733-ig, Viski P. 1733. február végén halt meg. Csűrös F., i.m. 181.l. A Viski halálát okozó betegség nemére vonatkozik ez a célzás? Habókai Márton 1742-ben Rác-Böszörményben iskolamester. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1877. 438.l. Csider gondolatmenete: akik az énekek ellen vétkeztek, megbűnhődtek – következésképpen ez lesz a sorsa Miskolczinak is.

76 Az Öreg Gradualnak Geleji Katona István által írt Előszavában: „Lelki énekek... Ilyen éneket kíván az apostol mitőlünk keresztyénektől. Teljesedjete meg, úgymons Lélekkal, ti. Szentlélekkal, szólván magatok között psalmusokkal, hymnusokkal és lelkidicséretekkel ... Mert noha aféle szüből való isteni szent éneklések a Szent Léleknek munkái ... mikor az ... ujjászületett ember szíve szerint valami szép és szent materiájú, ékes rythmusu és gyönyörű nótájú dicséretet mond vagy hall, ugyan felbuzdul az Istenhez való ájtatosságra belől a szíve és az öröm miatt megtelnek szemei könnyel...”

77 Az énekeskönyvnek „a különféle helyeken és kiadóknál megjelent kiadások egyikében-másikában valóban akadhettek bosszantó, sőt botrányos sajtóhibák... Ez azonban semmiképpen nem az énekek alkalmatlan voltát, hanem a gyülekezeti éneklés szörnyű és sötét elesettségét árulja el.” Csomasz Tóth Kálmán, A református gyülekezeti éneklés. Bp., 1950. 160–161.l. Csider sem az énekekben látja a hibát. Lásd Valesius reformtörekvéseit.

78 L. 5. jegyzet 7.p.

79 Vö. Révész I., i.m. uo.

80 Miskolczi Sz. János levele Ráday Pálhoz. Losonc, 1731. szeptember 29. Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok. 377. „Bizonyos, hogy mind ő kegyelmének (ti. Kármán András losonci rektornak), mind eklézsiánknak, egész országszerte nagy gyalázatjára szolgál, valahová elmegyén híre, hogy az úr szereles fiát még is idegen scholába kívánta küldeni...”

csupán az a meggondolás készíthette, hogy fiának a Tomka-Szászki vezette győri, majd a Bél Mátyás pozsonyi iskolájában magasabb nivójú kiképzést biztosíthat a losoncínál. Éppen Csidernek a szintén puritán kegyességű Rádayra való hivatkozása azt sejteti, hogy azonosította magát Csiderrel és ezért taníttatta fiát inkább a maga kegyességéhez közelebb álló pietista szellemű iskolában, mint a Miskolczi szellemét hordozó racionalista irányú Losonczon. Csider kegyességén (akár a Ráday Pálén) érezhető a szelíd, pietista hatás, melynek magyarázatát abban találjuk, hogy Győr már Csider iskoláskora óta a dunántúli pietizmus középpontja, ahol bőven volt alkalma érintkezésbe jutni a legkiválóbb evangélikus pietista rektorokkal és konrektorokkal. Csider kegyességszemlélete már teljesen kialakult, amikor szerényebb győri munkakörét az önállóbb hatáskörű dadi rektóriával cserélte fel, ahogy ezt Dadon írt munkái bizonyítják. Ez egyébként szinte bizonyossá teszi azt, hogy a győri reformátusok puritán kegyességére hatással volt az evangélikusok részéről jövő pietista ébredési mozgalom. De hatással kellett lennie a dadi reformátusokra is, akik nem hívták volna meg rektoruknak a bizonyosan jól ismert Csidert, ha nem rokonszenveztek volna az általa képviselt iránnyal. Mindez azt mutatja, hogy a pietizmus, közelebbről annak a dunántúli, egészségesebb, letisztultabb ága, elevenítőleg hatott azokra a református gyülekezetekre is, amelyek a pietizmustól áthatott evangélikus gyülekezetek körzetében élnek. Sőt, Helmei Komoróczy István dunamelléki superintendens, Sopronból hozat evangélikus-pietista ifjakat tanítókul a nagykőrösi iskola felvirágoztatása céljából.⁸¹

„Ötödfél esztendőig való kántorság” után az ekklezsia következő elbocsátólevelével távozott Losoncról: „Csider Szabó Pál keresztyén atyánkfia kívánságára attestálunk arról, hogy közöttünk botránkozás nélkül való életet élt, sőt efelett keresztyéni hitünk sorsosinak bizalmasan rekommendáljuk, az holott statioját vehetné, kívánt kántoriai hivatalban való alkalmas voltára nézve etc. Kelt... Losonc, 1734. aug. 17. Nagyréti Darvas József, a losonci nemes reformata ekklezsiának főkurátora s.k. (p.h.), Miskolczi János s.k., Jánosi György s.k.”⁸² Úgy látszik, a prédikátorok és a kántor közötti egyenetlenkedés egy időre elcsitult, mert Csider újabb ajánlólevelét 1736. május 10-én állította ki Monori János losonci jegyző.⁸³

Csider távoztával azonban nem oldódtak meg a gyülekezeti ellentétek, melyeknek Csider személyén túlmenően mélyrehatóbb okai lehettek. 1736 tavaszán Miskolczi is távoznia kellett Losoncról. „Szegény tiszteletes Miskolczi uramat kimará a losonci istentelenség, talám Isten még jobb nyugodalmat ád Tállyán az idegen között. Adgyon is Isten. És Losoncnak is hasonló jó prédikátort” – írja Teleki László anyósának, Kajali Klárának.⁸⁴

Losonc utáni életsorsát így írja le Csider Ráday Gedeonhoz intézett levelében: „Ennek a soha eléggé meg nem gyászolható emlékü ekklezsiának bizonyítványa alapján Isten keze (engem, a méltatlant) Ócsára méltóztatott vezetni, ahol – miután Peleskei János tiszteletes uram veszekedése és kálvinista keresztye⁸⁵ miatt már két rektor szökött el, az így támadt üresedést tiszteletes superintendens uram velem töltötte be. Itt nyolc hónapon át a prédikátornétól felbújtott harangozó fia által vidrának és csödörnek csúfolva éjt-napot bánatban töltöttem és mert az említett tiszteletes megtudta, hogy Szekeres István nemzetes urammal barátságban, Förödös Mihály nemzetes urammal komaságban vagyok, kaján irigységgel kijátszott engem. Mivel az említett nemzetes

81 Földváry László, *Adalékok a dunamelléki ev.ref. egyházkerület történetéhez*. Bp. 1888. II. 94–95.l.

82 L. 5. jegyzet 8.p.

83 Uo.

84 Ráday család lt. 108 fasc. Ráday I.Pálné Kajali Klára levelezése. Teleki László levele. Huszt, 1736. május 23.

85 Így nevezik tréfásan a 18. századi kunsági jegyzőkönyvek a fokost. (Zsámbéki László, *Magyar művelődéstörténeti kislexikon*. Szeged, 1937., Györffy István-Viski Károly, *A magyarság néprajza*. II. 32.l.)

urak a seregélyesi pelikánt megszabadították ösztizteleteségétől, megszámláltuk, hogy szolgálatom kitöltése után 15 nap alatt hat rektor menekült el Peleskei tiszteletes uram szeretetreméltósága és barátságos magatartása miatt. Ennek az ekklézsiának 1736. április 4-én kelt ajánlásával és tiszteletes Patay János uram május 1-én kelt bizonyítványától támogatva, tiszteletes Szigeti Gyula István⁸⁶ uramhoz mentem, hogy énektanításra jogosítványt nyerjek. Innen visszatérve, Somlyón nemcsak névleg, de tényleg is már négy éve vagyok kántor. Élvezem Albisi Tamás tiszteletes uram barátságát és – Deo volente – pátriámba törekszem. Most amint illik, Tőled (hogy úgy mondja: Krisztus jegyesétől) búcsút veszek. Virágozz a tüske és csalán közt is! Az igazság napja ragyogjon Reád! Az Isten dicsősége töltsön be Téged! És mert gyöngeségemet megismerted, bocsáss meg nekem, mint az Istentől kéred, hogy bocsásson meg Neked. Én pedig feleségemmel és gyermekemmel oltalmadba ajánlom magam és kérlek, hogy gyermekkorom óta végzett szolgálataimat ott és akkor, amint az Neked legmegfelelőbb, anyai jóakarattal jutalmazni és engem elhelyezni méltóztassál. Isten veled!”⁸⁷

A Csider és Miskolczi közötti viszálykodás még 1741-ben is dúlt.^{30a} Csidernek Ráday Gedeonhoz és Pálhoz folyamodó leveleire az adott okot, hogy tiszteletes Miskolczi János uram bízott ellenem való panaszt tiszteletes Peleskei János uramra, ő kegyelme ismét ekklézsiánkban lévő prédikátorra, tiszteletes Albisi Tamás uramra vagy maga keze által vagy másé által.”⁸⁸ Hogy miben konkretizálódott e panasz, nem világlik ki az iratokból. Csidernek be kellett mutatnia losonci szolgálati bizonyítványait Zoványi György tiszántúli superintendens előtt s a két Ráday testvéren keresztül kereste meg a losonci „Tanácsbéli úri személyeket” az 1734 és 1735-ben kiadott bizonyítványai újabb kiadása végett.

A superintendens előtt kedvezően intéződhetett el ügye, mert még 1743-ban is Somlyón kántoroskodik, amikor is meghált nála a heterodox tanításai miatt vacans Szerencsi Fodor János, legutóbb monostorpályi prédikátor és ez sokat beszélt neki az esperesnek, különösen Sződi István debreceni esperes hatalmaskodásairól. Csider a hallottakat jelentette Sződinek, aki megbízta az 1743-ban tóti iskolamesterségre került Csidert az ugyancsak ez évben Tótiban prédikátorrá lett Szerencsi Fodor János prédikációinak ellenőrzésével. „Csider, mint hűséges szolga – írja Fodor önéletrajzában – eljárta a parancsolatban. Csakhamar kinyilatkozék a dolog. Látván az ekklézsiá, hogy papjának nincsen békessége, mert cirkálók vannak utána, lárma lön az ekklézsiában. Csider, mint afféle tüztámasztó, proscibáltaték.”⁸⁹ Számtankönyvének 1751-ben Budán történt kinyomtatásából arra lehet következtetni, hogy hazatérési vágya teljesült s valószínűleg Ráday Gedeon közbenjárására valahol a Dunamelléken helyezkedett el. További életsorsa ismeretlen.

Csider Szabó Pál „istenkáromló” lelkiénekeinek egyike: „Újjászületésnek eleire alkalmaztatott ének a XLII. Zsoltár nótájára”: A legnehezebb teológiai összefüggéseket: a bűntudat, bűnbánat, megváltás, kegyelem, megtérés, újjászületés és megszentelődés

86 Nagyenyedi professzor. Zoványi J., i.m.

87 L. 5. jegyzet 7.p.

30a Miskolczi Sz. János 1739. július 15-én halt meg. Hézszer Emil, A tállyai ev.reform. egyház története 1540–1900. Bp., 1900. 87.l.

88 L. 5. jegyzet 8.p.

89 Magyar Prot. Egyh. És Isk. Figyelmező, 1877. 438.l. Hoffer Endre, Fodor János ref. Lelkész önéletrajza a múlt század közepéről. – Fodort eretnek tanításai miatt 1754-ben a nagyváradai püspök följelentette az uralkodónál, felküldve „Haeredes et paradoxa” c. írásait is. A kőji lelkeszi állástól, papi tisztétől megfosztott Fodor 1758-ban, börtönbüntetésének negyedik évében, latin hexameteres hosszú versfolyamodványban kér kegyelmet Mária Teréziától. (Országos Levéltár, Magyar Kancellária, Literae Consilii Locumtenentialis. 1754. 349. Ráday lt. Archivum agentiales: Collectio instantiarum IV. 3876.sz. 353–355.l. és Ráday család lt. Egyházi és iskolai iratok 616.sz.)

kérdéseit mély gondolatokban gazdagon, olyan természetességgel és átérzéssel önti versekbe, ahogyan arra csak az képes, aki maga is átélte azokat. A magyar puritánus kegyességirodalom egyik legszebb bizonyágtevő verse ez. Méltó arra, hogy 2000 évnél hosszabb ideig tartó levéltári elrejtettségéből kikerüljön. Egyébként több ilyen lelkiéneket is írt és ezekhez dallamot is szerzett. Siralmának utolsó mondatában említi, hogy éppen ilyen „istenkáromló”, eltiltott lelkiénekek már „impresumban” vannak. Ennek a kiadványnak azonban 1734 körül semmi nyomát sem találjuk. Kur Géza említi a komáromi református egyházmegye című munkájában⁹⁰: „Voltak munkák, amik a kor viszonyai miatt nyrvilágot nem láthattak és kéziratban sem maradtak reánk, de amelyekre az egykoru feljegyzésekben, levelekben utalásokat is találunk. Így pl. Valesius esperes⁹¹ az egyházi énekeink dallamának vidékenként, sőt községenkénti nagy eltérése miatt arra törekedett, hogy az énekeket kottából tanulják és énekeljék a hívek. E végből kottára tette a használatos énekeket Csider Szabó Pál losonci kántor, amit Valesius nagy szakértelemmel bírált felül. Sajnos azonban, hogy csak Valesiusnak Csider Pálhoz küldött bírálatát ismerjük, az énekek és kották eddig nem kerültek elő.” Az 1749-ben Budán kinyomtatott „Országunkban kárt-tévő sáskák tábora” c. apró nyomtatványban kettő, il. Három „istenes”, „penitentiára és az életnek megjobbítására” intő éneke jelent meg.

A lelkiénekek (dicséreték) a kegyességi mozgalmak állandó kísérő jelenségei. Az ébredések idején a személyesen átélt hittartalom az ige hirdetés megújulásán kívül, mind kultikus, mind propagatív célból – a bizonyágtevés és a misszió második tényezőjeként – elmaradhatatlanul megnyilatkozik új tartalmú énekekben és új stílusú éneklésben. Így volt ez a reformáció századában, a puritánusoknál s a pietizmusban is. A Csider szerzette vers, imádság, az általa énekelt lelkiénekek, egybevetve a 18. század első feléből, közepéről fennmaradt kéziratok imádságokkal és prédikációkkal, megerősítik Tóth Endrének az 1735-ös parasztfelkelőkkel kapcsolatban kifejezett, de természetesen nem kizárólag csak rájuk értelmezett azt a véleményét, hogy ezidőtájt ébredési folyamatokon ment keresztül a magyar reformátusok nagy része.

E kérdés mélyebb és szélesebb körű tárgyalása helyett, utalva készülő dolgozataimra, most csak annyit jegyzek meg, hogy ezek az ébredési, másként kegyességi megmozdulások, még ha észlelhető is bennök egyik másik esetben pietista eredet és hatás, a puritán hit és életfelfogás keretei közt folytak le és jellemző vonásuk a nemzet sorskérdéseivel való szoros egybefonódás volt. Ezt az egyházban végbemenő kegyességi elmélyülést a 18. században két református parasztproféta – Gál József és Schultz György – működése is jelzi és igazolja. Az előbbinél a református öntudatosság, a hódító-missziói, az utóbbinál a hitbeli elmélyedés mellett bizonyos szociális irányú aktivitás jelentkezik. Tatai Csirke Ferenc debreceni prédikátor, a későbbi tiszántúli superintendens egyik prófétai erejű prédikációjával pedig Visnyai János debreceni tógatus a Tisza-Dunamenti tájak reformátusságát mozgatja meg az 1753-as parasztfelkelés idején.

Csider Szabó Pál lelkiéneke:

Újjászületésnek eleire alkalmazott ének a XLII. Zsoltár nótájára

1. Mit mond lelkem esméreti:
Istentül elpártoltam!

Látom, igaz ítéleti,
Hogy bűnnek hódoltam,

90 242–243l.

91 Valesius Antal János 1711–1736-ig a Magyarországi „bujdosó cseh egyház” lelkipásztora, (Csáji Pál, Jessenius György... c. tanulmánya. Kézirat.) 1714-től rétei magya lelkész, 1719-től ekeli, 1723-tól csallóközarányosi, 1740-től nemesócsai, 1745-től nagykeszi lelkipásztor, 1725–1754-ig a komáromi egyházmegye esperese. (Zoványi Jenő cikkei a Theologiai Lexikon számára. Bp. 1940.)

Már én ellenem készül;
Sok bűnöm haragot szül.
Bosszúálló Isten karja
Talán vesztemet akarja.

2. Mint ellenségére úgy néz
Reám az igaz Isten.
Ha törvényszékihez idéz,
Elkárhoztathat menten.
Előtte hogy állhatok, Módot nem
gondolhatok,
Azt mutatja lelkem s testem,
Hogy kegyelméből kiestem.

3. Ezen én szívem elbúsult,
Elájul bennem s kereng,
A föld alattam megindult,
Mintha elnyelne, úgy reng.
Oh én lelkem mit tégyek?
Vigasztalást hol végyek?
Szaladnék, hogy szaladhatok,
Istentől el nem búhatok.

4. Jaj, testem, vélem mint bántál?
Bűnnek rabjává tettél;
Elveszteni hogy nem szántál,
Ily útra hogy vezettél?
Látom, minden kívánság
Lelkemet gyötrő hívság.
Rossz világ, gonosz példáddal
Elrontál, mást mondál száddal.

5. Már én, Istenem, itt vagyok;
Reszketek, nem szólhatok.
Én rettegésim oly nagyok,
Hogy alig maradhatok.
Ha megölsz, méltán ölhetsz,
Színed elől elvethetsz.
Ha törvényszékedben béülsz,
Úgy én rajtam nem könyörülsz.

6. Ebben az én háborúmban
Hogy hánykódnám, Istenem,
Azt gondolám, szörnyű búmban
Vagyon nékem kezesem,
Akit te magad adtál,
Értem halálra szántál,
Kit bűnöm terhe izzasztott,
Szent oldalából kiontott.

7. Azért, ha bűnöm lobbantja
Haragod szörnyű lángját,
Szent fiad vére eloltja
Annak felgyúlását.
Jézus testéből kifolyt vér
Bűnömért fizetett bér.
Immár szavem csendesedik,
Halálból elevenedik.

8. Oh, de hol van az igaz hit,
Mely meggyőzzön, hogy értem
A Jézus ontotta vérit;
Szívem szerint nem kértem
Ezt az Isten kegyelmét,
Szentlelke segedelmét.
Ezen ismét felakadok,
Egy tőrből másban szaladok.

9. Még nem késő, most koldulok;
Istenem, széked előtt
Kegyelemért leborulok.
Bánom, hogy eddig nem lött.
Már vissza nem húzhatom,
Napjaim csak siratom.
De jaj, eléggé nem sírok,
Noha van rá számtalan ok.

10. Testem ellentáll, de lelkem
Kész töredelmességre;
Testem földre von, de szívem
Enelkedik az égre.
Jövel Szentlélek, segél!
Testem rossz, – lelkemben élj!
Testem is szenteld templomul
Magadnak tetsző hajlékul.

11. Már szánom, lelkem, én is test
– Kinek vesztére voltam –
Nem lések már bolond és rest...
Jó, hogy így meg nem hóltam.
Lelkem te uralkodjál,
Már megyek, amint mehetek,
Kérj kegyelmet, követhetlek.

12. Oh, gonoszra néző szemek
Kivájlak benneteket;
Gonosz lábak, undok kezek
Elvagdallak titeket.
Bűn testét eltemetem.
Ó-emberem feszítem,

Oh Jézusom, rajtam segíts,
Súlyos harcomból szabadíts!

13. Érzem immár, hogy szívemben
Az Isten magva mozdul.
Úgy van, lelkemben s testemben
Imhol új élet indul.
De lám amaz orosz lány
Sok tüzes nyilakat hány
Ezen új s gyenge magzatot
Hogy elnyeljen, már ordított.

14. De vagyon egy menedékhely:
Jézus megnyílt oldala.
Azért lelkem szárnyadra kelj,
Megtartatol általa.
Oh Jézus, engem ne hagyj,
A Sátánnak ki ne adj!
Hiszem, már én tied vagyok,
Te szándékozásid nagyok.

15. Drága árt adtál érettem
Jézusom, életedet.
Bűnös lelkemért, kezesem,
Adád tiszta véredet.
Hogy lennék hát Sátáné?
Áldott lelked nem szán-é?
Haláloddal nyert juhodat,
Ne engedd másnak jussodat!

16. Elmegyek, csak te elől menj,
Szárnyad alatt csatára,
Nem árt nékem pokol, sem menny,
Te vagy lelkemnek vára.
A setétségnek láncát,
Elrontod minden sáncát,
Melyből lelkem lövöldözik,
Háborgatóim üldözik.

17. Többé setétség tábora
Hozzám prédára ne jöjj!
A Jézus, lelkem pásztora

Megőriz, akár mint jöjj.
Jézusom lelke páncélt
Adott, nem találsz itt célt.
Ezzel minden nyílt elverek,
Hogy Isten fiában hiszek.

18. Nem csak szám mondja, hogy
hiszek
Szentlélek bizonyítja;
Igéd mondja, el nem veszek,
Reményem bátorítja.
Semmi kárhoztatásom,
Nem leszen átkoztatásom;
Kárhozatra le nem szállok,
Mert Jézus hitiben állok.

19. Áldott Szentlélek pecsételj
Engem magad számára;
Kegyelmeddel hordozz s viselj,
Ne hagyd lelkem magára.
Néked adom e szívet
Formálj benne új mívet,
Hogy Jézus szívemben éljen,
Öntsd bé szeretetét mélyen.

20. Így leszen teljes reményem,
Hogy e siralomvölgyén
Nem akad oly szövevényem,
Mely előmben vetődven
Pályámat meggátolja,
Sőt hitem orvosolja.
Édes leszen minden kereszt,
Mert Jézus segít vinni ezt.

21. Ha Kanahánig van Jordán,
Mely örvénnyel fenyeget,
Jézus utat csinál habján,
Ha föld kiűz, nyit eget.
A kísértetek után
Kész öröme vár osztán.
Súlyos harcom után ily vég:
Leszen állandó dicsőség!

Csider Szabó Pál szívében füstölgő Lelki áldozat

Oh Isten! Szerelmes Atyám! Kegyelmes Szabadítóm! Édes Megszentelóm! Mit adjak
Tenéked a Te velem közlött jótéteményeidért, melyeket közlöttél énvelem eleitől fogva?
A hálaadásnak poharát felvészem és a Te nevedet hirdetem Édes Atyám s Istenem! Mert
atyai szerelmedből felindítottál e Te örök éltet adó szent beszédednek írására. És sok
vétekezésemet Kegyelmes Megváltóm! Elfedezted drága szent érdemednek palástjával,
hogy bűneimért követkehető átok miatt dolgom félbe ne szakadna. Én Édes

Vigasztalom! Kegyes Bátorítóm! Hitemet erősítetted, elmémet, szívemet megszentelted, újjászülted, világosítottad s a bolondságnak, híjjábavaló gondolatoknak sűrű ködeitől, fellegeitől, habjaitól megtisztítottad. Légyen dicsőség Néked. Ámen.

A Rádayak és hazai színjátszásunk*

A magyar kultúrtörténetben – a nagy színészdinasztiák, a Lángok, Lendvayak, Szerdahelyiek kivételével – egyetlen olyan család sem ismeretes, amely oly hosszú ideig s oly szorosan összefonódott volna a színház ügyével, mint a Rádayak. A köznemesi sors homályából való kiemelkedés első évszázadában, a 18. század végén már biztos kézzel írják nevüket a magyar színészettörténelem lapjaira. Ráday I. Gedeon, a „nagy” Gedeon, a péceli kastély építtetője és annak a gyönyörű könyvtárnak a megalapítója, amelyet a falak között őriznek; unokája, Ráday III. Pál, s végül ennek fia, IV. Gedeon voltak a színházbarát Rádayak.

Ráday I. Gedeon élete a felvilágosodás eszmekörében telt el. Nagy műveltsége, finom irodalmi ízlése szinte predesztinálták arra, hogy átvevője és terjesztője legyen a haladott gondolkodásnak, sőt egyes irodalmi formáknak is. (Mint tudjuk, ő volt az első, aki Magyarországon rímes-időmértékes költeményeket írt.) Mint minden literátus ember, aki a felvilágosodás büvkörébe került, Ráday is megtanulta ismerni és becsülni a színházat. Természetesen ő a színpadot csak mint irodalmi és kulturális propaganda-eszközt tekintette, s a péceli kastély színháztermében a felvilágosodás gondolatkinsét nem is magyar – mert ilyen még nem volt –, hanem németnyelvű színészet tolmácsolta. Német vándorszínészek azonban sűrűn megfordultak nála, s a liberálisan gondolkodó öregúr azt sem akadályozta meg, hogy unokái, az ő keze alatt nevelkedő Pál és Gedeon, szóba elegyedjenek a komédiás-néppel. Idősebb unokája, Pál színházi kapcsolatairól alább lesz szó, de a kis Gida – III. Gedeon, a későbbi selmeci bányagróf – is ismert minden nevesebb német színészt s a huzamosan távollévő Pált leveleiben állandóan tájékoztatta a pesti német színházról vagy a péceli vendéjátékokról. Egy ilyen gyermeki levélből tudjuk, hogy 1788-ban a Szóktetés a szerájából is színre-került Pécelen, valamint azt is, hogy a két Ráday fiú legbizalmasabb társaságában is voltak színészek.

A színház nagy nevelő értékét felismerve, természetes, hogy a magyarnyelvű színjátszásnak is készséges támogatójává vált a nagy Gedeon. Kazinczyval folytatott levelezésében megemlékszik az első magyar színielőadásról, az 1790 októberében a budai Várszínházban, majd a pesti Rondellában színrehozott „Igazházi”-ről. „... az Igazházi nagy allpausussal játtzattatott mind Pesten, mind Budán, úgy még az Judex Curiae maga is tsattogtatott applausust a’ Játtzóknak”, „... de mind ezekről bővebben fogja az Urat tudósítani Pál Fiam. Az Igazházin kívül többet nem játtzhattak, mert mind egész eddig akadályoskodott Gróf Unverth, ámbár ezen Magyar Theatrum dolgában, nem tsak az Nemes Vármegye, hanem még a’ Consilium is bele avatta magát.” Az idézett levéltöredékből is kiviláglik, hogy Ráday melegen érdeklődött nyelvünk fejlesztésének e fontos szerve, a magyar játékszín iránt. Annál sajnálatosabb, hogy mire Kelemen László társulata ténylegesen megkezdte működését, 1792 májusában, nagyon törődött, nagyon öregember volt már, s néhány hónap múlva, 79 éves korában meg is halt. Nem állhatott a színházbarát unoka, Pál mögött sem helyeslésével, sem tanácsaival, sem vagyona súlyával. S ezt az elmaradt erkölcsi és anyagi támogatást a fiatal magyar színjátszás ugyancsak megsínylette.

Hogy az öreg Ráday Gedeon halálának jelentőségét a magyar színügy szempontjából felmérhessük, be kell kissé pillantanunk a Ráday család életébe, meg kell ismerkednünk az új családfővel, II. Gedeonnal. Ezt merőben más fából faragták, mint a könyveket

* Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. november 4-én.

gyűjtő, felvilágosodásért lelkesülő, írókkal barátkozó apát. Ő közéleti férfiú volt, a protestáns egyházi ügyek lelkes harcosa ugyan, de emellett az udvari ember ambíciói fűtötték; az ő tevékenysége szerezte meg a családja számára a bárói, majd a grófi címet, s az irodalommal nemcsak, hogy nem törődött, de édesapja ilyen arányú hajlamait egyenesen szégyellte. Fiai nevelésével nem foglalkozott; maga, he nem Bécsben előszobázott, Ludányban élt, míg a gyermekek a nagypapával Pécelen. Az viszont kétségtelenül az ő befolyása lehetett, hogy a két fiú olyan alaposan meghódolt a német kultúra előtt. Serdülő koruktól fogva nem írtak bizalmas családi levelet magyar nyelven s jóllehet ifjúkori fogalmazványaik szórendje, helyesírása, a névelők állandó összetévesztése arra vall, hogy magyarul gondolkodtak, s fogalmazványaikat verejtékesen gyúrták át éppen nem schilleri németesgű nyelvre, hősiesen törték kerékbe a der-die-dast, amint az a késői barokk eszménykért lelkesülő arisztokratákhoz illett.

S 1792 augusztusában, amikor az újjáéledt magyar irodalom egyik büszkesége, az öreg Gedeon meghalt, a húszegynéhány éves Ráday Pál állt a magyar színház élén...

Az ifjú Pál nem volt az enciklopédisták szellemében bölcselkedő vidéki úr, mint a nagyapja, s nem volt a politikai fortélyok és törtetés bajnoka sem, mint az édesapja. Gondtalan és kellemes gyermekkor után, derült, szívélyes modorú és a szórakozásokat kergető fiatalemberre serdült. Németül még pozsonyi diákévei alatt megtanult, a jogi kart Pesten végezte, s itt évfolyamtársa volt Kármán Józsefnek. (Kármán azonban jobb tanulmányi eredményeket ért el...) Mint már említettük, úgyszólván kisgyermekkorától vonzódott a színházhoz, ismert minden Magyarországon megforduló német vándorszínészt. Érzéke is volt a színházhoz. Értett a rendezéshez, gyakorlott szeme azonnal különbséget tett jó és gyenge alakítás között és emberséges hangon beszélt a komédiásokkal. Kérdés, hogy mindez elég volt-e ahhoz, hogy az újonnan megalakult, s a német bérlő, a hiányos műsor és a színpadi tájékozatlanság akadályival küzdő magyar társulatot elvezesse? Kazinczy 1790-ben hitte és egy életen át vallotta, hogy igen. A színészettörténelem sajnálattal kell, hogy megállapítsa: nem.

Megállapíthatjuk pedig ezt anélkül, hogy ítéletünk Ráday Pál elmarasztalását jelentené. Kelemen László társulatának tárgyalásánál még a szakirodalom is abba a hibába szokott esni, hogy 30–40 évvel későbbi állapotokat vetít vissza a 18. század végére, s a társulatot valahogy olyannak képzei el, mint a kassai színjátszás – Déryné, Szentpétery, Megyeri, Udvarhelyi –, vagy pesszimiztikusabb szemlélet esetén, Balog István dunántúli vándortruppja lehetett. A magyarázat erre az, hogy részint azonnal idealizálunk, amint a „magyar színészet hősi harcának” úttörőiről emlékezünk meg, részint Kelemenékre vonatkozólag oly kevés adatunk van, hogy igen nehéz reális képet festenünk. Nagy általánosságban azonban megállapíthatjuk, hogy Kelemen színészei még nem teheték olyan mértékben magukévá a francia forradalom erkölcsi alapelveit, mint a húsz–harminc évvel később alkotó művészek, nem érezhették oly mértékben át a közösség építő erejét, mint azok, s nem válhatott vérükké az igazság, hogy a munka a szabad ember legfőbb életcélja. Kevésbé tudatosak, kevésbé műveltek, s főként kevésbé fegyelmezettek voltak. Ugyanebből az anyagból Wesselényi gyúrhatott színészeket, mert azok az ő állandó személyes befolyása alatt élnek, ő minden vitás kérdéshez hozzászólt, s aki vasakarátának ellenszegült, az ugyancsak póruljárt... Azonban mint nemzeti színházat, intendánsként vezetni ilyen színészanyagot, az nem egy huszonnégy éves fiatalembernek, hanem magának Sztanyiszlavszkijnak sem sikerült volna.

Ráday Pál, mint mondtuk, lebilincselő modorú, kedves életművész, mai kifejezéssel élve, „bájos ember” volt. Egyszer-kétszer eltúrte, hogy ez a néhány kurta nemes, – aki keveset tud, de mint az „una eademque nobilitas” tagja, rendkívül önérzetes, – semmibe vegye tanácsait, – aztán elutazott Pestről, helyettesként Kármán Józsefet hagyva hátra.

Ha Ráday mögött még ott áll a nagyapja, akit érdekelt a magyar színház ügye, bizonyára

nem veszi ilyen hamar kedvét. De ennek az esetnek éppen az ellenkezője forgott fenn. Atyja, a septemvir, aligha örvendett fia színházi kapcsolatának. Az általános véleményre egyébként van egy érdekes adatunk: mikor Endrődy János könyvét, a Kelemen László színtársulatának történetét tárgyaló munkát – tehát az első magyar színészettörténetet! – a cenzor véleményezi, kifogásai felsorolása után megjegyzi: más törlendő nincs, hacsak Ráday Pál gróf nem fog neheztelni a miatt, hogy őt, mint a társulat intendánsát emlegetik. Magyar színházat vezetni az 1790-es években vajmi kevésbé lehetett előkelő állás...

Jóllehet nem csodálkozhatunk azon, hogy a fiatal Ráday nem boldogult a magyar színészekkel, hiszen ugyanígy járt Busch, a német igazgató, sőt maga a helytartótanács is, annak sincs értelme, hogy most évszázadokon keresztül a magyar játékszín nagy apostolaként ünnepeljük. Annál kevésbé, mert a theatromániában szenvedő főúr csak a magyar színház ügyével hagyott fel, de nem a németével. Mint az eperjesi kerületi tábla bírāja, majd elnöke, egyre-másra rendezte ott a németnyelvű műkedvelői előadásokat, s nem szüntette meg a német színészekkel folytatott baráti viszonyt sem. 1801-ben meghalt az immár koronaöri méltóságra emelkedett édesapa, II. Gedeon. Az elsőszülött Pál ekkor elhagyja Eperjest, hogy átvegye a birtokok kezelését. A főváros közelében élve, most már a családi nehezteléstől sem kellett tartania, hiszen Gedeon öccse is nagy színházbarát volt, s így lépéseket tett, hogy kapcsolatát a pesti német színházzal a lehető legszorosabbra fűzze. 1807-ben jelentkezett tehát bérlőnek és hangsúlyozta, hogy a német mellett a magyar színészetet is pártolni fogja. Célt azonban csak 1814-ben ért, akkor nyerte el három évre az 1812-ben felépült új, nagy színház és a budai Várszínház bérletét. Ekkor viszont már sem a kormányhatóságokhoz intézett beadványai, sem szervező munkája nem foglalkoztak a magyaryelvű színjátszással.

Ráday Pál német-színházi igazgatásának történetét tökéletes anyagismerettel és kitűnő stílusban írta meg Pukánszky, – A pesti és budai német színház története 1812–1847 c., 1923-ban megjelent művében. Nem fukarkodik a dicsérő szavakkal Ráday rendezői ízlését, irodalmi ismereteit és színészeivel szemben tanúsított szociális érzékét illetően, s ha észrevesszük is, hogy Ráday, ez a nagy charmeur, több mint egy évszázad távolából is meg tudta nyerni a különös jóindulatát, ítéletét helyesnek kell elfogadnunk. A magyar kultúra szempontjából azonban kénytelenek vagyunk ezt a férfikora delén álló „Theater-Rádayt” negatívan értékelni. 1807 vagy éppen 1814 már nem volt 1792, Ráday meglelt férfi volt, a vagyon ura, s szeme előtt alakult, vergődött és tört egyre följebb a magyar színjátszás. Még pedig nem a Sehy korszak vagabundusai immár, hanem a Benkék, Dérynek – sőt Katona Józsefek szorgalmas, önmagukat állandóan képző nemzedéke. Sajnos azonban, Ráday foga egy életre belevásott a magyar színjátszásba. „A magyar színészeteket dicséri Kultsár uram, nem Te...” írja neki egy levélben Kazinczy, s rögtön le is vonja a konzekvenciát: ha pedig Ráday nem dicséri, nem is lehet az jó. A jobb német összjáték, vagy éppen a nagy külföldi vendégeken csiszolódott ízlésű gróf kevesellte a szegény truppozó magyarokat. Német színháztörténeti szempontból tehát lehet Ráday Pál komoly érték, a magyarság szempontjából azonban nem az. A kilencvenes években más gyakorlati eredmény nem származott színházvezetésből, mint hogy Kármánnak alkalmat adott szép színházi törvénykönyve megalkotásra, a későbbi időkben pedig a magyarokkal szemben tanúsított tartózkodása egyenesen megszegyenítő ezekre nézve. Holott, ismerve Ráday képességeit, megállapíthatjuk, hogy magatartása a hazai színházügy nagy veszteségére volt. Közvetve, a németeken át szolgálni a magyar játékszín és kultúra ügyét, mint ő tette, erkölcsileg legalább is kétes értékű vállalkozás.

Ráday Pál fia, IV. Gedeon [1806–1873], már apai örökségként kapta a színházi kapcsolatokat. A közszereplést szívesen vállaló, Pest megye életében sűrűn szót kérő

ember volt, s ez utóbbi már azt is elárulja, hogy mint színházi szakember, a magyar játékszín támogatta. Egyébként a színház iránti hajlamon kívül kevés közös vonása volt apjával. Széchenyi hatása alatt lett politikussá, de csakhamar balra fordult, s mint a megyei ellenzék vezére és Kossuth személyes híve játszott szerepet. Mind a l'art pour l'art, mind a színházába felejtkező barokk főúr lényé távol állt tőle. Neve és népszerűsége a megyénél hozta magával, hogy az újonnan megnyílt Pesti Magyar Színháznál azonnal fontos személyiség lett. A rt. – mert a színház kezdetben afféle megyei magánügynek indult és csak 1840-ben került országos kezelésbe – alapszabályait Ráday fogalmazta, s tagja lett az igazgató-választmányának is. 1838 őszétől 1839. január 20-ig ténylegesen vezette a színházat. 1841-ben néhány hónapig, mint az immár Nemzeti Színház kormányzó-választmányának tagja, ismét igazgató volt. Az összesen fél esztendő is alig kitevő kétszeri igazgatás alatt már megmutatkozott Ráday színházvezetői egyéniségének pozitív oldala: a dráma ügyének megértése és az Egressy iránti különös jóindulat.

Amikor, a mai előadás folyamán immár másodszor, fejet hajtok Purkánzkyné óriási tudása és vonzó előadásmódja előtt, kénytelen vagyok ezúttal levont következtetéseivel szembehelyezkedni s egyben pár mondattal megvilágítani az akkori színházi ellentéteket.

A magyar nemzeti színház megalapítása az 1780-as évek óta napirenden lévő gondolat volt. Pukánzkyné a Nemzeti Színház Története c. műve II. fejezetében megállapítja, hogy az alapítandó színház nem a magyar drámát volt hivatva fellendíteni, hiszen ilyen még nem is volt, hanem a magyar színészet felvirágoztatására szánták.

Legyen szabad kijelentenem, hogy ez az állítás téves. Magyar színészet a 18. század végén még annyira sem volt, mint magyar színműirodalom. A magyar játékszín megalapításának indoka, nemcsak a 18. század felvilágosult írói, hanem a 19. század elejének emlékiratokat hátrahagyó vándorszínészei szerint is egyedül a magyar nyelv ápolása volt. Kétségtelen, hogy a nyelvmevelést csak a drámai előadások szolgálhatták, az operaiak nem, s hogy ily módon, bármily kultúraterjesztő és jövedelmező lett is legyen a daljáték, Egressynek több köze volt a Nemzeti Színházhoz, mint az opera divájának, Schodelnének. Így tudta és érezte ezt az opera iránt elfogult Nyáry Pál kivételével a megyei választmány és Ráday is egész életében. Mivel pedig a drámai színészek legkiválóbbikának – igen helyesen – Egressyt tartotta, minden bérharcban mellé állott, s ha a drámai együttes húzta a rövidebbet, igyekezett a sérelmet minél előbb orvosolni. A bérharc kérdését illetően, a következőkről volt szó: az operai tagok jóval magasabb fizetéseket kaptak, mint a drámaiak, az első énekesnő pedig közel ötszörösét a második énekesnő honoráriumának. (Schodelné 5000, Schodel, mint énektanító 1000, Déryné 1200 évente). Pukánzkyné szerint ez méltányos is volt, hiszen az opera nagyobb közönséget vonzott, mint a dráma, s az énekesek értéke nemzetközi árfolyamon volt meghatározható stb. Ez tény. A dolog azonban valahogy úgy állt, mint a jelenben a tudományos és művészi előadók viszonya: meghívják valakit egy rendezvényre, vagy tart egy TTIT előadást, és kap érte 50 ft-ot, míg a vele párhuzamosan, esetleg az ő mondanivalójának illusztrálására fölléptetett művész egy versszavulásért, egy dalért kap 500-at, 1000-et. Kétségtelen, hogy szélesebb rétegekhez szól egy népdal, mint a tudományos előadás, de az is kétségtelen, hogy az előadó alaposan megdolgozott az eredményeiért, s hogy ezt a honorálást méltánytalannak kell éreznünk – mint ahogy méltánytalan volt az is, hogy a drámista Egressy oly sok szorgalom és tanulmány után, kis töredékét kapta az operai diva fizetésének. Ráday a drámai színészek mellé állt. Ezért csak elismerést érdemel.

1841 húsvétján, megelégtelve a sok huzavonát, másodszor is lemondott az igazgatásról, hogy azután 1844-ben újra elvállalja. Harmadik igazgatása idejéhez fűződik az az

esemény, ami lehetlenné teszi színházvezetői pályájának egységesen pozitív kiértékelését. Ez a színház bérlő-igazgatójával, Bartay Endrével való civódás, majd ennek a sajtó, hatalom és rang nélkül álló, de kiváló szakembernek az igen lovagiatlan eltávolítása volt.

Bartay 1842-ben, összekuporgatott vagyonekájából, kibérelte a bukás szélén álló Nemzeti Színházat. Csodálatos érzéke volt a színpadhoz. A szökött katona táblás háza, a Hunyadi László bemutatója, sőt még a Himnusz megzenésítése is az ő igazgatói agilitásához fűződik. Az 1843–44-es országgyűlés azonban főigazgatót állított a vérlő-igazgató fölé a színház élére. Széchenyire gondoltak, de mivel ő nem vállalta, Ráday nyerte el a méltóságot. – Ráday Gedeon pedig nem fért meg Bartayval, a fölényes mágnás az ügybuzgó köznemessel, a vidéki földesúr a volt városi tisztviselővel. Kapóra jött, hogy Bartay ellen – aki rengeteget fektetett bele a színházba – hitelezői csődöt kértek. Ráday ekkor lemondásra kényszerítette, amíg anyagi ügyeit tisztázza, s mikor ez megtörtént, nem engedte többé vissza, hivatkozva „megbízhatatlanságára”. Holott Bartay egyénisége mutatott a jövő felé, mert ez végül is nem a főúri dilettánsok, hanem a polgári szakemberek színházvezetését kívánta meg.

Ráday, a megyei politikus, Kossuth barátja, tevékeny részt vett a szabadságharcban és utána várfogságra ítélik. 1856-ban azonban, amikor a fekete-sárgára átmázolt kultúrintézményt a sajtó a kellemesnél többet támadta, mégis újból rábízta a vezetését. Most már meglehetősen kötött keze volt. Az ügyeket Simonsits János, majd ennek halála után egy régi kamarai tisztviselő, Vezerle intézte, a legfőbb hatalom pedig egy gutgesinnt főurakból álló Comité kezében volt, akik a kevésbé előkelő Rádayt lenézték. – Elvi síkon most is a réginek mutatkozott: a színház magjának a drámát, még pedig a komoly drámát tartotta s kedves színészei Laborfalvi Róza és Egressy voltak. A szabadságharc óta nem szerződött Egressyt visszaszerződtette, fiát, Ákost kiszabadította az osztrák ármádiából, a Jókai házaspárral bizalmas barátságban élt. Érdekes azonban, hogy a fejlődés irányát ezúttal sem ismerte fel: a növekvő főváros igényeinek megfelelő s már erősen az ajtón kopogtató polgári színművet nem kedvelte, az erre termelt színészanyaggal nem tudott mit kezdeni. Egressy mellett azonban újra kiállt, s mikor a Comité előtt kevésbé népszerű művész vidéki száműzetésre kényszerült, nem nyugodott addig, amíg vissza nem hozta. Véleményével nem állt egyedül. Egressy nélkülözhetlensége nem volt színházi vagy színészettörténeti babona. E mellett tanúskodik az öreg Fáy Andrásnak egy levele is, ami szintén a Ráday Gyűjtemény tulajdona, s amiben az öreg író valósággal könyörög Rádaynak, hogy segítsen Egressyn. Ez az 1858-ban kelt levél tudtommal ismeretlen az irodalomtörténészek előtt, s a maga érdekes és becses voltával egyúttal azt is tanúsítja, hogy a Gyűjtemény milyen értékes színészettörténeti szempontból.

A Kelemen László társulatára vonatkozó, máig feltárt forrásanyag kb. 70%-a van itt, szépen rendezve. Ugyancsak elsősorú forrás a Gyűjtemény a Pesti Német Színház történetére vonatkozólag. Különböző szép a színlapgyűjtemény. Az egyéb vonatkozásban nem jellemző levéltári anyag külön, mint Színháztörténeti Iratok van nyilvántartva és csomagolva, természetesen szigorú időrendben. Felhívom azonban színháztörténész kollégáim figyelmét, hogyha az illető korra vagy személyre missilis anyag is van, azt sohase mellőzzék; lehet rá eset, hogy egyetlen missilis többet mond, mint hat köteg elszámolás. Sőt még a keresett személy könyveit sem árt átnéznünk: én találtam már Ráday-könyvtári könyvben is színházról szóló bejegyzést. A Ráday Gyűjtemény nagy színháztörténeti becsét éppen az fokozza abszolút értékénél is magasabbra, hogy 1) egyike a legszebben rendezett pesti levéltáraknak, 2) topográfice egy helyen vannak különféle jellegű, de ugyanarra a korra, személyekre vonatkozó adatok

*
...

---

* A péceli német színjátszásra vonatkozólag: Ráday III. Pál levelezése, a Ráday család levéltárában, Ráday III. Gedeon – Ráday III. Pálhoz, 1787. december 1., 1788. április 23., szeptember 6., 1789. március 15. Valamennyi hely nélkül. (Pécel, Pest.) – Ráday I. Gedeon Kazinczyhoz: Váczy János, Kazinczy Ferenc levelezés, II.k., Bp. 1891. 162.l. Ráday II. Gedeon viszonya családjához jól tükröződik saját, valamint fia, Ráday III. Pál levelezésébe. – Ráday III. Pál a magyar játékszín élén: Bayer József, A magyar játékszín története. I.k. Bp., 1887. és Lugosi Döme, Kelemen László és az első magyar játékszíni társaság, Makó, 1927. Kelemen társulatáról uo. Wesselényiről: Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. – A censor Ráday színigazgatói „méltóságáról”: Országos Levéltár, Helytartótanács, Dep.Rev.Lib., 1792. fons 1. pos. 48. – Eperjesről: Ráday III. Pál levelezése, Ráday III. Gedeon R. III. Pálhoz h.n., 1788. április 23., U(jházy) M(iklós) Ráday III. Pálhoz, B(udamér), 1799. február z. – Ráday kérvénye a pesti tanácshoz, fogalmazványban: Ráday család levéltára, Színháztörténeti Iratok, 4 fasc. – Ráday IV. Gedeon a Nemzeti Színház élén: Pukánszkné A Nemzeti Színház százéves története, Bpest, 1941. II. és III. fejezetében. – A gázsikról: uo., és Déryné Naplója, III.k. (sajtó alá rendezte Bayer József) Bpest, 1900. 231.l. – Fáy András levele Egressy érdekében: Ráday család levéltára, Ráday IV. Gedeon levelezése.

A Ráday család tagjainak levelezését, ha nem kiadott műből idézem, a Ráday család levéltárában található eredetiből ismerem.

Munkácsi Albert Ormányság forradalmi lelkésze 1848/49-ben

A forradalom eszméi 1848-ban nagyon hamar eljutottak a drávamenti kis falvakba is, hol országos viszonylatban súlyosak voltak a jobbágyság megoldatlan kérdései: kemény volt a szőlődézma, a robot, igazságtalan a legelő-elkülönítés és súlyos a földesúrnak járó szolgáltatás.

Táncsics Mihály képviselte 1848-ban mind a sajtóban, mind parlamenti tevékenységében a szegényparasztság érdekeit, azokét, akik részben kívül maradtak az 1848-as jobbágyfelszabadítás határain. Harcolt a legelő elkülönítések igazságos rendezéséért, azért, hogy az uraság és a parasztság kezére kerülő legelők különválasztásakor a falu népe meg ne károsodjék, mert bizony a földesúrával szemben magára hagyott parasztság igen sok esetben a rövidebbet húzta. Küzdött a regáliák és az úrbéri szolgáltatások ellen, vagyis azért, hogy az ital- és húsmérésnek, vadászásnak, halászásnak, malomtartásnak joga immár ne kizárólagosan a földesurakat illesse meg, hanem a felszabadított jobbágyokat is, és hogy a jobbágyoknak ne kelljen többé kárpótlás címén robotolni volt földesuraiknak. Ahogy Révai József írja: „Táncsics földkommunista programja, kapcsolatban a legelő-elkülönítéseknek revíziójával és valamennyi feudális szolgáltatás kárpótlás nélküli követelésével volt a magyar forradalom legradikálisabb, következetesen polgári programja.”⁹² Táncsics a parasztság érdekeit védő politikai felfogása által vált ismertté a szegényparasztság, így az ormánysági nép között is. Elveit leginkább a Munkások Újságja c. lapján keresztül ismerték meg, amely tanítók és lelkészek közvetítésével jutott el hozzájuk, hiszen a parasztlevelezők mellett ezek voltak Táncsics közvetlen munkatársai, egyben lapjának vidéki terjesztői is.⁹³

Táncsics Mihály legharcosabb baranyai fegyvertársa, Munkácsi Albert szaporcai református lelkész volt.

Munkácsi Albert 1821. november 19-én született Harkányban, hol apja, Dániel, lelkész volt. 14 éves koráig a szülői házban nevelkedett Harkányban, majd Szaporcán. 1835–37 között Kiskunhalason járt a gimnáziumba. Felsőbb teológiai tanulmányait Kecskeméten végezte és 1844. június 17-én tette le a lelkészi vizsgát, jeles eredménnyel. Iregi, dunapataji, solti és foktői segédlelkészkedés után 1847 őszén beteg atyja mellé került helyettes lelkésznek, majd ennek halála után szaporcai lelkész lett 1848 tavaszán.⁹⁴

Munkácsi Táncsicsot és törekvéseit valószínűleg a Munkások Újságján keresztül ismerte meg: ő maga írja a Március Tizenötödikében, hogy „Táncsics lapját igen sok helyiségek olvassák, innen ismeretes ő azon vidéken.”⁹⁵ Táncsicsban azt az embert látta, aki igazán képviselni tudná a szegényparasztság érdekeit. Ez indította arra, hogy kezdeményezője és vezetője legyen annak a mozgalomnak, amely az 1848 júliusában összeülő népképviselői országgyűlésre a siklói választókerület mandátumát Táncsics Mihálynak kívánta juttatni. Hogy Táncsicsot és elveit a nép megismerje, illetve, hogy képviselőnek jelölje, Láng Ferdinánddal, a Batthyány uradalom ispánjával közösen két népgyűlést hívtak össze a siklói járásban 1848. május 28-ra: egyiket Nagytótfaluba, a másikat pedig a Drávacsepely melletti erdőszélre. Munkácsi tevékenysége ehhez az

92 Révai József, Marx és az 1848-as magyar forradalom. Bp. 1948. 50.p.

93 D. Szemző Piroska, Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újságja. Irodalomtörténet, 1952. 489.p.

94 Ld. Munkácsi Albert Önéletrajzát [1856], Ráday lt., Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158.fasc.

95 Munkácsi Albert cikke, Március Tizenötödike 1848. 70.sz.

utóbbi népgyűléshez kapcsolódik.

Május 28-án délben Drávacsepely alatt csakugyan összegyülekeztek 15–16 falu képviselői, köztük Munkácsin kívül Belevári Ferenc diósvizslói, Tóth Ferenc adorjási, Illés István drávacsepelyi, Gózon Lajos drávacsepelyi rendes és Nyerges Dániel kémesi helyettes lelkész. Először Láng Ferdinánd ismertette röviden a követválasztás jelentőségéről és Táncsicsot javasolta képviselőnek. Utána Munkácsi Albert szólott az összesereglett néphez. Egy későbbi nyilatkozatában így foglalta össze beszédét: „Elmondottam a népnek, hogy Isten adta jogát, mely szerint képviselői által maga alkot magának törvényt, mert már szabad lévén gyakorolnia, igyekezzék oly követet választani, ki őt a szó szoros értelemben képviselendő. Ily követet, mondám, inkább találhat saját parasztestvérei között, s figyelmöket irányozám Táncsicsra, kit már újságjából különben is ismertek és kit már az előttem szólott is ajánlott nekik. Későbbben szóba jött a regale és az úgy nevezett úri jogok. Én elmondám, hogy az én hitem szerint azok megszűntek, mert a magyar forradalom kimondta a jogegyenlőséget, az országgyűlés pedig a forradalom elveit magáévá tette. Az arisztokrácia ugyan, mondám, másként vélekedik, mert – úgy mond – nincs a törvényben világosan kimondva, de éppen mondám, ez új ok arra, hogy követül ne válasszunk arisztokratát, hanem olyat, ki igyekezzék törvénybe iktatni a regalék és úri jogok eltörlését.” Szavait Táncsics lapjának, a Munkások Újságja néhány cikkének felolvasásával támasztotta alá. Ezután lelkésztestvére, Belevári Ferenc szólott a néphez, – mérsékeltebb hangon, mint Munkácsi, – de ő is Táncsicsot ajánlotta. A népgyűlés utolsó felszólalója Tóth Ferenc adorjási lelkész volt, aki azt javasolta, hogy mivel a választókerület lakosainak többsége református, képviselőül is református válasszanak. Amikor pedig egyesek aggodalmaskodtak, hogy Táncsics talán nem is választható meg siklóson, mert nincs birtoka a választókerület területén, több jelenlévő felajánlotta, hogy földje egy részét Táncsicsnak adja, és nevére íratja. A népgyűlés, főleg Munkácsi lelkes beszédének hatására, egyhangúlag Táncsicsot jelölte képviselőjének. Azok, kik Vavrek János uradalmi mérnök vezetésével „bizonyos konferenciában választott követ (Batthyány Kázmér, a vidék földesura) mellett akartak aggítani”, – szóhoz sem jutottak.

Miután a nagytótfalusi népgyűlés is egyhangúlag Táncsicsot jelölte, közös küldöttséget menesztettek Táncsicshoz, hogy tudósítsa a jelölésről. A küldöttség egyik tagja Munkácsi Albert volt. Mohácson túl azonban nem jutottak a mohácsi hajóállomáshoz, a megyei hatóság közegei, Batthyány Kázmér főispán parancsára feltartóztatták őket és vissza kellett térniük.⁹⁶

Baranya megye alispánjának május 29-én jutott tudomására a drávacsepelyi népgyűlés. Az aznapi megyei bizottsági ülésen mindjárt meg is tárgyalta az ügyet. A jegyzőkönyv szerint „egy népgyűlés minden előre volt bejelentés nélkül Csepely helységben tartatván, azon mindenféle kommunisztikus, a fennálló alkotmányos rend és kormány elleni kitörések és felszólalások, úgyszintén lázító szónoklatok jöttek vala szőnyegre, melyek a jelenvolt tömegnél nagyobb ingert támasztó, indulatos ismételt kitöréseket hozának elő.” A megye, Dóry László főszolgabíró elnöklete alatt, bizottságot küldött ki az ügy részletes kivizsgálására.

A bizottság május 30-án kiszállt Csepelyre, és több tanú kihallgatása után a népgyűlésen felszólaltaktól nyilatkozatokat kért. Munkácsi Albert azonban bátran odamondta a megye embereinek, hogy a történelemből arra lehet következtetni, „mintha ezen eljárással a századok előtt divatozott tribunal inquisitionis életbeléptetése idéztetnék elő.” Ezek

---

96 A drávacsepelyi népgyűlés ld.: a megyei bizottmányának a népgyűlés kivizsgálásával kapcsolatos iratait, O.Lt. Belügy. Elnöki oszt. 1848/460; Munkácsinak az egyházi vizsgálóbizottság előtt tett nyilatkozata: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 96.fasc.; Munkácsi újságcikke a népgyűlésről, Március Tizenötödike 1848, 70.sz.; Táncsics Mihály, Életpályám, Bp. 1949. 251.p.

után nem meglepő, hogy a bizottság jelentése nem sok jóindulatot mutat személye iránt. „Munkácsi Albert lelkész tettelesen a törvények magyarázatába, és pedig balmagyarázatába avatkozva, ezzel a népet tévútra bírhatta volna”, – olvassuk jelentésükben. A népgyűlést és Tánacsics jelölését is törvényellenesnek bélyegezték, mondván, hogy Drávacsepelyen nem volt képviselve az egész választókerület, Munkácsiék nem jelentették be előzetesen a népgyűlést a főszolgabírónak. Mindez azonban nyilván csak ürügy volt, hiszen a siklói választókerület területén ugyanazon nap Nagytótfaluban is tartottak népgyűlést és ott is Tánacsicsot jelölték képviselőnek, s azt is tudjuk, hogy a népgyűlés összehívásáról Munkácsi május 237-én értesítette a főszolgabírót, bár ez a levelet csak késve kapta meg, mivel éppen nem tartózkodott Siklóson, hogy ez a későbbi kivizsgálás folyamán kiderült. A bizottság és a megyei tisztikar magatartásának okai nyilvánvalók: a megye főispánját, a nagybirtokos gr. Batthyány Kázmért akarta képviselőnek jelölni, s útjában állt Munkácsi, aki a szegényparasztság érdekeiért küzdő, az arisztokráciával és földesurakkal élesen szembenálló képviselő megválasztására buzdította a népet. Az sem tetszett a megye előljáróinak, hogy a szaporcai lelkész a regáliák és úrbéri szolgáltatások igazságtalan voltára hívta fel a nép figyelmét.

Baranya megye főügyésze az iratok áttanulmányozása után a megyei bizottmány véleményéhez hasonlóan csak Munkácsit találta „bűnösnek” a csepelyi népgyűlésen szónoklók közül. „Munkácsi Albert az egybesereglett népnek elég hibás és balvéleménnyel, úgy a törvény rossz és tilos értelmezésével hirdetvén, – olvassuk jelentésében – az egybesereglett földművelő népet az úrijogok, mint kizárólag magántulajdon, tilos sértésére izgatni elég vakmerőséggel bátorkodott. Ugyanazért véleményem az, hogy a meggondolatlan, nem annyira, mint egyenesen vétkes szónok szántsándékosan törvényellenes tényre irányzott beszédjéért, mint népizgató és bujtó ellen, a megyei bizottmányi gyűlésen fenyítő vád rendeltessék, és a megyei törvényszék által elítéltessek.” A főügyész véleménye alapján ismét a megyei bizottmány tárgyalta Munkácsi ügyét s a megye alispánja, Perczel Imre elnöklete alatti hosszas tárgyalások után végül is felmentette. Ahogy a főispánnak, Batthyánynak írt jelentésükben áll: bár Munkácsinak a regálék ellen való felszólalása „az eddigi törvények által biztosított tulajdoni szentség ellen irányzott vétkes izgatás, mint törvénytelen tett, ezennel helytelenítettik, azonban leginkább azon tekintetből, hogy helytelen izgatásnak hatása ellenkező nyilatkozatok által gyengítettvén, aként a józan és férfias viseletet tanúsító népnél káros következményeket nem szült, ellene tisztii ügyészileg véleményezett fenyítő vádnak hely nem adatik.”

Az alispán felterjesztésével egy időben Vavrek János nemzetőr, uradalmi mérnök is írt a csepelyi népgyűlés tárgyában a főispánnak. Levelében kifejti, hogy jelentését azért írja, mert ismeri „a lőporban szórt szikrák gyújtóerejét,” továbbá azért, mert elégedetlen a megye ítéletével. Úgy tünteti fel, mintha a közhangulatot képviselné, amikor arra kéri a főispánt, egyben földesurát, hogy az ügyet szigorúan bírálja el és Munkácsit büntesse meg. Batthyány, támogatva az „éber” Vavrek feljelentését, június 12-én továbbította az iratokat a belügyminisztériumnak, kísérő levelében külön is rámutatva arra, milyen felelősség terheli Munkácsi Albertet. „Részemről némileg restellnem kell, – írta, – hogy ezen események éppen az én birtokom kebelében, a jószágom ellen irányultak, de öntudatom nem hagy engem azért csüggedni, hogy ne tegyem, mit kötelességemnek tartok, s miben a közjó érdeke van. Kénytelen vagyok privát tudásomnál fogva hozzáadni, hogy én az említett papot már régenten mint nyughatatlan s népet felizgató egyént ösmerém. Egyébként meggyőződésem, s ez a főügyésznek mint méltóztatik észrevenni, egyformán az, hogy ezen esetben azon egyén részéről igazán felbujtogatás és a törvények elferdítése történt. Nézetem az, hogy ha a haza nem is forogna oly

vésszel tele körülmények között, mint hazaárulás, de más viszonyok között is higgadt politikával soha össze nem férő aljasság, mely a nemtelen nép vad ösztönei és indulataihoz szól.” –

A belügyminisztérium azonban június 26-án kelt leiratában teljes mértékben jóváhagyta a megyei bizottság Munkácsit csak megdorgáló, de alapjában véve felmentő határozatát, sőt, egy kicsit ki is oktatta a túlbuzgó főispánt: „Óhajtom – olvassuk a leiratban –, hogy Önnek hasonló tárgyakbani intézkedései a megyei bizottmány hozzájárulása mellett és azzal egyezőleg történjenek.”⁹⁷

Batthyány Kázmér azonban nem elégedett meg a világi hatósági eljárással, hanem Munkácsi Albert felettesénél, Polgár Mihálynál, a dunamelléki ref. egyházkerület püspökénél is jelentést tett a csepelyi népgyűlésről, és kérte Munkácsi egyházi úton való megbüntetését.⁹⁸ Polgár Mihály erre körlevelet bocsátott ki a felsőbaranyai lelkészekhez, intve őket, hogy a csepelyi népgyűlésen „gyászosan szereplő megfélemezett paptársaikat” térítsék jó útra, a rájuk bízott népet pedig buzdítsák a felsőség iránti engedelmességre és bizalomra. Ezzel a körlevéllel együtt utasította Szabó Péter felsőbaranyai esperest, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre az ügy kivizsgálására.

Munkácsi Albert Diósvizlón, Belevári Ferenc lelkésztársa lakásán június 14-én kapta kézhez a püspöki körlevelet. Hirtelen haragjában „becsületsértő körlevélnek” nevezte azt, egyrészt azért, – írta, – mert az egyházi felsőségnek tudnia kellene, hogy a megyei hatóság felmentette, „másodsor, mert esperes úr, püspök úr megbízásából éppen akkor rendelt inquisitiót, mikor egyszersmind e körlevelet elbocsátotta, s így becsületünk beszennyezésével előbb vagyunk büntetve, mint az illető felsőbbség hivatalos tudomást szerzett volna, ha vajjon megérdemeljük-e a gyalázatos köröztetést.”⁹⁹ Ugyanakkor Polgár Mihály püspöknek is írt, s levele alá nemcsak saját, hanem a vendéglátó és a csepelyi népgyűlésen felszólaló Velevári Ferenc nevét is aláírta. Kétségtelen, ez a levél bizonyos mértékben tiszteletlen volt (a püspök körlevelét „testületünket ok nélkül piszkáló körlevélnek” minősítette), de ezt hirtelen felgerjedt haragjával lehet magyarázni. Az ingerülthangú levél soraiból is kicsendül azonban a szegényparasztság sorsáért való aggódása: „Mi a haza üdvén nem érthetünk mást, mert nem is lehet, minthogy a nép egyeteme a lehető legjobb karba helyeztessék, de a magyar föld népe érdekén nemcsak az illy, hanem az arisztokrácia egyrésze is ellensége. Az arisztokrácia egyrésze nyomta eddig is a népet kebellázítólag.” Őket néhányukat cselekedetükben az vezette, hogy nem akarták, hogy a márciusi vívmányok „csupán mézesmadzag legyenek a nép szájában.”¹⁰⁰

A felsőbaranyai egyházmegye esperese, Szabó Péter, Pápai Benjámint terehegyi és Tasnádi Nagy Mihály kovácshidai lelkészeket bízta meg a népgyűlés ügyének kivizsgálásával. A vizsgálatot június 15-én Csepelyen meg is tartották. Ez alapján tettek jelentést az egyházmegye előljárói a püspöknek június 21-én azzal a megjegyzéssel, (amit különben Munkácsi is hangoztatott az egyházi előljárók előtt), hogy mivel a megyei bizottság már ítélezett az ügyben, az egyházi vizsgálat vakmerő és igazságtalan

97 A drávacsepelyi népgyűlés kivizsgálásának iratai: O.Lt. Belügy. Eln. oszt. 1848/460.

98 Batthyánnak ez a levele a Ráday Lt-ban nincsen meg, de az 1848-as egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv említést tesz róla.

99 Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96.fasc.

100 Munkácsi levele Polgár Mihályhoz, Diósvizló, 1848. június 14. Ráday Lt. Püspöki lt. 1850–59. Fb.10. Polgár Mihály, megkapva ezt a levelet, mindkét lelkészt egy válaszlevélben megfeddette; Belevári Ferenc ismét válaszolt július 4-én a püspöknek és tanúkkal bizonyította: igaz, hogy Munkácsi Albert az ő házában írta a fenti levelet, de annak szellemével és hangjával nem értett egyet, ezért alá sem írta. (Ráday Lt. Püspöki lt. 1850–59. Fb.10)

lenne.¹⁰¹ Hasonló szellemű Szabó Péter esperesnek Polgár Mihályhoz július 5-én art levele, melyben felteszi a kérdést: szükséges-e az esperesi dorgálás, miután a megye végzésileg rosszalta Munkácsiék tettét? „Én úgy gondolom – írja – most már elmaradhat, hogy két büntetést ne lássanak venni.”¹⁰²

A szabadságharc eseményei ezután egyideig elaltatták a Munkácsi Albert ügyében való ítélet egyházi meghozatalát. Az egyházkerületi közgyűlés 1849. július 4-én is csak ideiglenes ítéletet hozott a több mint egy év óta húzódó ügyben. A közgyűlési határozat Munkácsi Albertet, „mivel már az eddig kétségtelen egyes adatokból reá fölötte terhelő vádak nehezedenek, és nem ok nélkül tarthatni attól, hogy ő ilyen körén kívüli dolgokba való meggondolatlan avatkozása nemcsak a felsőbaranyai egyházmegyében szolgáló, de az egész magyar hazabeli református lelkészeket terhelő előgyanúsításokra (praesumptiokra) fogna több-több okot szolgáltatni”, a papi szolgálattól ideiglenesen felfüggeszti. A határozat értelmében az iregi lelkészi állást sem foglalhatta el, ahová időközben meghívták.¹⁰³ Munkácsi felfüggesztésével Batthyány Kázmér elérte egyházi vonalon azt, amit hiába próbált világi úton.

Miközben Munkácsi Albert ügye a minisztériumban és az egyházi hatóságoknál járt, a siklói választókerületben megtörtént a képviselőválasztás. 1848. június 20-án, a Siklóson összesereglett nép egyhangúlag Tánicsics Mihályt választotta meg képviselőjéül.¹⁰⁴ A választókerület Munkácsi Albert és Dömötör Pál nagyharsányi jegyzőt bízta meg azzal, hogy a mandátumot személyesen adják át Pesten Tánicsicsnak.¹⁰⁵ A megbízottak Pesten hangsúlyozták, hogy a nép kivált azért döntött Tánicsics mellett, mert a nép jogaiért szenvedett rabságot és ma is a nép érdekeiért küzd.¹⁰⁶

Ezzel egyidőben Munkácsi egy cikket írt; eredetileg Tánicsics lapja számára készítette, nem tudni, miért, mégis a Március Tizenötödikében jelent meg. Címe: A hazáról és az egyenlőségről. „Az egyenlőségnek szűk határokat akar szabni az arisztokrácia, kiváltságainak némely rongyait meg akarja tartani, – írta benne. – E bajon segíteni kell, ami az országgyűlés feladata. Miként lehet segíteni? Ha a nép egyetemének érdekét képviselők lennének többségben az országgyűlésen.” Ezért szavazott a siklói kerület Tánicsicsra. Cikke befejezésében teljesen Tánicsics gondolatmenetének nyomdokain halad, amikor azt írja, hogy „most a hazának hű polgárok kellene, a nép pedig csak oly hazához tud hű lenni, amely irányában méltányos.”¹⁰⁷

Tánicsics június végén, személyesen is megfordult választókerületében, Siklós vidékén. Itt valószínűleg újra találkozott Munkácsi Alberttel is, kinek döntő mértékben köszönhette mandátumát.¹⁰⁸ Kapcsolata azonban Pesten sem szakadt meg választókerületével, s ez megint Munkácsi érdeme. Az ő személye és a nép érdekében való munkálkodása volt a híd Tánicsics és a délbaranyai parasztság közt. – Erre legjobb bizonyíték az, hogy nagy részben ő volt annak a népi mozgalomnak a kezdeményezője, mely írásba foglalta a parasztság panaszait, javaslatait, hogy azt az országgyűlésen való ismertetésre Tánicsicshoz juttassa. 49 nagyrészt baranyai falu 1848. július közepén, írásban foglalta sérelmeit, melyek a legelő-elkülönítés és az úrbéri szolgáltatások körül érte. A 49 kérvény közül tizet maga Munkácsi írt, még szövegük is csaknem azonos,¹⁰⁹

101 Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96.fasv.

102 Ráday Lt. Püspöki lt., 1850–59. Fb.1.

103 A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Jegyzőkönyve. 1849. 4.

104 Közlöny, 1848. 15.sz.

105 O.Lt. Belügy. Országászati Oszt. 1848. 2 ktf. 162. tétel.

106 Tánicsics Mihály, Életpályám, Bp. 1949. 251.p.

107 Március Tizenötödike 1848, 77.sz.

108 Munkások Újságja 1848. július 2.sz. és Kossuth Hírlapja, 1848. 71.sz.

109 Ez a tíz község: Kísszentmárton, Kovácsbida, Hircs, Piskó, Szaporca, Técsenfa, Drávaszerdahely, Kőrös,

de valószínűleg része volt a többi kérvény megírásában is. Munkácsi a nép sérelmeinek hű tolmácsolója volt. Pontosan, és a legteljesebb együttérzéssel írta le bajaikat, vázolta az uraság visszaéléseit: „Nem volt az egész megyében egy pártfogónk, – írja a szaporcaiak nevében, – nem, ki nyomorult ügyünket felfoghatta volna. Az eszes hatalom visszaélt együgyűségünkkel. Ha néha világosabb jogainkat emlegettük, volt eset, hogy az ellenünk használt ok 25 botnak ígérese volt. Ha sérelmeinket mind elősorolnánk, az emberibb kebelnek lehetetlen lenne öszve nem borzadni.” Ezért örültek a márciusi vívmányoknak. „Ez örömünk azonban igen lehangoltatott, midőn a törvények kihirdetésekor hallanunk kellett, hogy hol a legelő-elkülönözések megtörténtek, maradnak úgy, mint vagynak.” Ahogy a drávaszerdahelyiek kérvényében írta: „Hitünk és reménységünk ellenére a regálék és úri jussok fennmaradtak, és így az oly sokat emlegetett jogegyenlőség csak cifra beszéd maradt, mely életbe nem lépett.” Világosan látja Munkácsi, teljesen Táncsicsal egyértelműleg, hogy a márciusi vívmányok főleg vidéken még nem valósultak meg, és hogy a forradalom nem állhat meg, hanem minél szélesebb néprétegek érdekeit kell védenie, ha másként nem, hát az arisztokrácia kárára; ezen a téren bizony csalatkozott a szegényparasztság az első felelős magyar minisztériumban. Munkácsi minden kérvényt csaknem teljesen hasonló szavakkal fejezett be. Ahogy a piskóiai kérvényében olvassuk: „Hisszük, hogy a haza a forradalom-kimondta ígéket testesíteni akarja. – Akar igazságot, akar egyenlőséget, akar testvériséget, akar hű és hasznos polgárokat, nem pedig nyomorult proletariátusokat.”¹¹⁰ A siklói választókerület 1848. augusztus elején ismét küldött Táncsicsnak nyílt levelet. Ebben már sokkal keserűbben fakadnak ki, hogy az országgyűlés még most sem teljesítette a szegényparasztság óhajait, köztük az ő júliusi kéréseiket sem. Soraikból elkeseredés, de ugyanakkor határozottság csendül ki. Munkácsi Albertnek valószínűleg tevékeny szerepe volt ismét ennek a levélnek megírásában, – ezt a levél gondolatmenete is mutatja. „Annálfogva azt mondjuk, jól vigyázzanak kendtek, – olvassuk a nyíltlevélben – ütött a szabadulás órája. De kinek? – veti fel merészen a kérdést. – Nem azoknak, kik eddig is szabadok voltak, hanem nekünk, raboknak. Mi erre méltán mondhatjuk: hála Istennek! Mi úgy hisszük, hogy valamint a szabadulás órája Isten műve, megelégedvén népe sanyarúságát: úgy a lázadásban is Isten kezét látjuk, adott szabadságunk megalapítására.” Befejezésképpen írják, hogy míg a szegényparasztság kéréseit nem teljesítik, azok „potomra” vérüket nem örömet ontják: „ha az insurrectio Kossuth szavaként mindenre kiterjesztett, tehát a haszon is kiterjesztessék, különben a magyar arisztokrácia sírját ássa meg!”¹¹¹ Ahogy haladnak előre az események, úgy válik Munkácsi Albert hangja is mind keserűbbé és keserűbbé. Világosan látta, hogy a márciusi események óta nemhogy előhaladás lett volna a szabadság kiszélesítésében, hanem 1848 nyarán a kormány és a pesti polgári közhangulat felfogásában inkább jobbra tolódott. A márciusi vívmányokkal kapcsolatos ígéretek teljesítéséről egyre kevesebb szó esett, s mindjobban megfélelkeztek a szegényparasztság kívánságairól. Munkácsi, a baranyai parasztság

Drávacséhi és Czun. (O.Lt. Arch.Regn.Lad. XX. 22.fasc. 2. A No.157.)

110 Táncsics az országgyűlés 1848. július 29-i ülésén interpellált a 49 kérvény bemutatásával a legelő-elkülönítés igazságos rendezése, ill. ahol erőszakkal már megtörtént, ott új, igazságos legelő-elkülönítés érdekében visszamenőleg Mária Terézia úrbérrendezéséig. (Beér János, Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp. 1954. 172.1.) Baranya megye déli részében csakugyan történtek erőszakoskodások és botozások a legelő-elkülönítéssel kapcsolatban 1848-ban a földesurak részéről. (Ember Győző, Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951. 80.1.)

111 Eredeti kérvény: O.Lt. Arch.Regn.Lad. XX. 22.fasc. 2. A Nr. 248/b. Közli: Munkások Újságja, 1848. aug. 13.sz. Táncsics az országgyűlés 1848. aug.28-i ülésén olvasta fel a siklói választókerület kérvényét és a következő napi ülésen a fenti levél alapján már egy törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek a bordézma és egyéb úri regálék kártérítés nélkül való eltörlésére. Táncsicsnak ez a törvényjavaslata a másikkal együtt azonban csak javaslat maradt. (Beér János, i.m. 191. és 640.1.)

szócsöve és érdekeinek harcosa, felháborodva ír ezekben az időkben a Kossuth Hírlapja szerkesztőjének, a Baranyában táborozó, népsanyargató, arisztokratikus-nemzetörtisztetről, kik a parasztokat emberszámba sem veszik, hanem mint az állatot, saját élvezetükre és szórakozásaik zavartalan biztosítására, a legteljesebb mértékig kihasználják.¹¹² Ezért azután nincs is kedvük a parasztoknak az urak mellett Jellasics ellen harcolni, – írja később Táncsics Mihálynak. Levelében rámutatott arra, hogy a nemesség saját érdekének védelme miatt feladata a nemzeti összefogás politikáját és földesúri szűkkeblésével szakadást idézett elő a nemzeten belül. Munkácsi látta, hogy szabadságharcot eredményesen csak úgy lehet vívni, ha a nép széles rétegei biztosítva látják demokratikus jogait. Enélkül a nép fia nem fog fegyvert hazájáért: „Hiába lelkesítem a népet küzdelemre, – írta, – azok nem akarnak Jellachich ellen harcolni, mivel Jellachich csak az urakat irtja... Az urak őket meg akarják csalni. Most is az országgyűlésen még az ő javukra semmit sem tettek. Jellachich pedig makkoltatást engedett. Legelőt adott, olcsó sót ad alattvalóinak... A nép mondá, szolgálatunkat csak kívánják, de szeretnék tudni, miért szolgálunk; Szeretnék tudni, hogy elrablott legelőink és földünk visszaadnak-e?”¹¹³

Munkácsi Albert bátor és haladó állásfoglalása nem maradt hatás nélkül Baranyában. Főleg lelkésztársai közül hallunk sokról, kik a szegényparasztság, a nép oldalán állottak. Gondoljunk csak Belevári Ferencre, ki maga megmondta, hogy Munkácsi ösztönzésére állt Táncsics és haladó elvei mellé. Aztán itt van Ács Gedeon laskói lelkész, ki a drávamelléti népfölkelés egyik szervezője, ki a szegényparasztság érdekében még Kossuthnak is ír, felhíva figyelmét a baranyai súlyos állapotokra, a szőlődézsmá szigorú követeléseire és a reakciós megyei tisztviselőkre.¹¹⁴ A drávamelléki népfölkelésnek volt egyik irányítója Hetessy Dániel vajszlói lelképásztor is,¹¹⁵ azután a két Kossa-testvér, Károly nagyvátyi lelkész és Dániel, a marócsai előimádkozó.¹¹⁶ Tóth Ferenc adorjási lelképásztor, aki pedig egyáltalában nem pártolta Táncsics megválasztását, 1849-ben tevékeny szervezője volt a baranyai népfölkelésnek, majd később Komáromban lett tábori lelkész és csak 1849 késő őszén tért vissza, mint kapituláns, Baranyába.¹¹⁷ Már az egykorú sajtó is felfigyelt a baranyai lelkészek nép érdekében való tevékenységére. A reakciós Fünfkirchner Zeitung felháborodva írta 1848 őszén, hogy a baranyai „kálvinista papság nagyrészének vést hozó szelleme a falusi lakosságot hydra gyanánt környezi, s a rendkívüli balkörülmények által sértett szabadságát némely exaltált, ábrándos fő veszedelmes ragálynak festi. Egy gyalázatos párt, fölhasználva a haza szerencsétlen perceit, egész helységeket lázít föl, azon ürügy alatt, hogy a sok teher a szabadság gyümölcse, s hogy ezek még inkább fognak szaporodni. A Dráva mellékéről már többen átmentek Jellachich-hoz.”¹¹⁸ Ez a tudósítás a dolgok legteljesebb rosszindulatú félremagyarázásával, félreérthetetlenül Munkácsira és a körülötte csoportosuló haladó baranyai református lelkészekre utal. A válasszal azonban nem maradtak adósak, mert Kossa Károly nagyvátyi lelkész több lelkésztársa nevében közölte a hírt a Kossuth Hírlapja szerkesztőjével, hogy a „protestáns papság barátja a

112 Munkácsi Albert levelét a kormánypárti Kossuth Hírlapja szerkesztője, Bajza József nem közölte le az újságban. Ld. O.Lt. Kossuth Gyűjtemény R. II. Kossuth Hírlapja iratai. Közli: V.Waldapfel Eszter, A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp. 1950. II. 386–388.l.

113 Munkások Újságja, 1848. szept.24.sz. Jellachich csakugyan végzett földosztást a drávántúli földeken, ezáltal akarta magához csábítani a drávainneni lakosokat. (Ember Győző, i.m. 83.l.)

114 Ács Gedeon levele Kossuthhoz, közli V.Waldapfel Eszter, i.m., II. 114.l.; Ácsról való nekrológ: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1887. 1566.l.

115 Varga János, Népfölkelő a guerillagarcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp. 1953. 249.l.

116 Varga János, i.m. 274.l.; Kossa Károly, Önéletírás, kézirat, Apostol Pál ref. teológiai hallgató birtokában.

117 Tóth Ferenc önéletrajza, Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt., 158.fasc.; Komáromi Lapok 1849. 254.l.; Szinnyey József, Komárom 1848/49-ben, Bp. 1887. 324.l.

118 Kossuth Hírlapja, 1848. 71.sz.

szabadságnak, és a Camarilla alacsony eszközévé sohasem szegődött. E papság, mely mindig a nép között van, azt nem ösmeré olyannak, mint amilyenek a Fünfkirchner Zeitung festé.” Ezek után elutasítja a tudósító hamis vádaskodásait.¹¹⁹

Baranya azonban, nagyrészen Munkácsi és társai szervezkedése folytán, tűzfészekként szerepelt országos viszonylatban is a kevéssé haladó elemek előtt. Vas Gereben egy Táncsics ellen írott cikkében azt írja, hogy „Baranyának nagyrésze, Somogyé szinte, Táncsicsnak nevével kezdve egy iszonyú lármát, mit Jellachich betörése akadályozott meg következményeiben.”¹²⁰ Ez ismét félreérthetetlen célzás Munkácsiéknak Táncsics szellemében a legelő-elkülönítések igazságos rendezése és az úrbéri terhek eltörlésére irányuló mozgalmaira, kérvényeire.

Hosszú hallgatás után csak 1849-ben hallunk ismét Munkácsi Albertről, mikor fegyverrel a kezében harcolt a szabadságért. 1849 nyarán, Kossuth Lajos keresztes hadjáratra felhívó szózata után Munkácsi és Kossa Dániel marócsai előimádkozó vezetésével egy több ezer főből álló kaszás, ormánysági népfölkelő sereg szervezkedett és igyekezett az ország szíve felé. A népfölkelők, kik közt alig volt 200 rendesen felfegyverzett katona, 1849. június 9-én ütköztek meg Turonynál a Siklós felől Pécs irányába előnyomuló horvát sereggel. Azonban súlyos vereséget szenvedtek, és szétszóródtak. Egyesek észak felé menekültek, köztük Munkácsi Albert is.¹²¹ Csak a világosi fegyverletétel után, 1849. szeptember közepén ment vissza Szaporcára, azonban felfüggesztése miatt lelkészi állását nem foglalhatta el.¹²² A császári hatóságok szeptember 25-én, több más, az 1848-as baranyai eseményekben tevékenyen részt vett hazafival együtt elfogták, és Pécssett bebörtönözték. November havában Pestre hozták és az Újépületben zárták el. 1850. április 5-én a hadbíróóság felségsértéséért összes vagyonának elkobzására és 10 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélte. Haynau azonban, leváltása előtt, és efeletti bosszúja miatt, sok más elítélttel együtt, 1850. június 22-én Munkácsi büntetését is elengedte, és szabadlábra helyezte.¹²³

A lelkészi funkció felfüggesztésére vonatkozó határozatot esperese, Szabó Péter, püspöki megbízásból 1850. július 8-án helyezte hatályon kívül; ekkor ismét elfoglalhatta szaporcai állását.¹²⁴ 1857 őszén azonban még egy kellemetlensége volt a császári hatóságokkal, mert falujából népszámlálás idején önkényesen távozott és megtagadta a népszámlálási bizottság előtt való megjelenést.¹²⁵ Mint lelkész, rendkívül tevékeny ember volt, ki terveit vasakarattal vitte véghez. Szaporcai lelkészsége alatt kezdődött az egyház anyagi jóléte. Parókiát, iskolát, tanítólakást építtetett, az egyháznak földeket vett és még az ő lelkészsége idején kezdtek hozzá az új templom építéséhez.¹²⁶

A felsőbaranyai egyházmegye 1870-ben főesperesének választotta, ő azonban nem

---

119 Kossuth Hírlapja, 1848. 91.sz.

120 Kossuth Hírlapja, 1848. 154.sz.

121 Az 1849-es baranyai népfölkelésre és a turonyi csatára id.: Fejes István, Siklós múltja. Siklós, 1937. 317.l.; Váradi Ferenc, Baranya múltja és jelene. Pécs, II. 1897. 698–700.l.; Vörös Márton, Pécs-Baranya részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban. Pécs, 1954. 45–46.l.; Kovácsy József, A turonyi csata. Református Jövő, 1941. 50.sz.; Kossa Károly, i.m.; a turonyi ref. egyház I. anyakönyve elején lévő bejegyzés: Turonyi Ref. Egyház lt.

122 Szabó Péter esperes levele Polgár Mihályhoz; 1849. szept.27. Ráday Lt. Püspöki lt. 1850–1859. Fb.3.

123 Ráday Lt. Püspöki lt. 1850–1859. Fb.10.

124 U.o.

125 Ráday Lt. Püspöki lt. 1850–59. Fb.151.

126 Munkácsi lelkészségére bő adatokat ld.: Illés Géza, A felsőbaranyai ref. egyházmegye egyházközségeinek története. Szaporca, kézirat, Ráday Lt. K.0.76.; Szász Károly canonica visitatio iratainak a II. kötete, felsőbaranyai egyházmegyére vonatkozó rész Ráday Lt. Püspöki lt. 1440.sz.; A felsőbaranyai egyházmegye egyházközigazgatási iratainak Szaporcára vonatkozó csomója: Ráday Lt. Felsőbaranyai Egyházmegye lt. 96.fasc.

fogadta el ezt.¹²⁷ 1877. február 23-án halt meg tüdővészben, 9 árvát hagyva maga után.¹²⁸

Munkácsi Albertben előttünk áll a szabadságharc – korabeli református lelkészek egyik legradikálisabb és legharciasabb alakja. A márciusi forradalom legbaloldalibb irányzatával: A Március Tizenötödike, de főleg Táncsics és a Munkások Újságja köré csoportosult radikálisokkal a református lelkészek közül neki volt a legélénkebb kapcsolata. Politikai felfogása Táncsicsal és a Munkások Újságjával való kapcsolata folytán izmosodott a szegényparasztság érdekeit szolgáló meggyőződéssé. Táncsicshoz hasonlóan nem akarta, hogy a márciusi forradalom dinamikája elposványosodjon, hanem minden erejét latbavetette, hogy a polgári forradalom átlendüljön egy alulról kibontakozó népforradalommá, amelyikben a kisémmizett parasztságnak messzemenő szabadságai és jogai vannak, mert szabadságharcot sikeresen folytatni csak úgy lehet, ha a nép széles rétegei tudják, hogy miért harcolnak, tudják, hogy van szabadságuk, amit meg kell védelmezni. Munkácsi ennek a felismerésnek volt egyik harcos katonája Baranyában. Közvetítő volt Táncsics, illetve a szabadságharc haladó csoportjai és a szegény baranyai parasztság között, s mindég a legteljesebb mértékig azonosította magát azzal a néppel, amelyik között hirdette Isten igéjét: népének nyomorúsága neki is fájt, annak kívánságai az ő kívánságai is voltak, és ezekért bátran ki is állt. Nemcsak felfogásban, elméletben azonosult népével, hanem áldozatokat vállalva harcolni és küzdeni is tudott érte, akár népgyűléseken, akár a harcmezőm, akár pedig a béke idejében, a gyülekezetet építő, fáradtságot nem kímélő munkával.

---

127 A felsőbaranyai ref. egyházmegye Siklóson. 1870. okt.3-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Pécs, 1870. 4.1.

128 Kálmán Farkas nekrológia Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1877. 379.1.

A Ráday Könyvtár ősnyomtatványainak katalógusa.
Összeállította: Segesváry Viktor

A katalógus a Ráday Könyvtár adatbázisában megtalálható, internetes közreadása folyamatban van.

A Ráday Könyvtár antiqua könyveinek katalógusa.
Összeállította: Segesváry Viktor

A katalógus a Ráday Könyvtár adatbázisában megtalálható, internetes közreadása folyamatban van.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.*

A Ráday Gyűjtemény Levéltára a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárából és a Ráday Könyvtár kéziratárából nőtt ki az utolsó néhány év folyamán. Az egyházkerület területének nagyobb része, a Duna-Tisza köze, a Dunántúl keleti szegélye, a 16–17. században török uralom alá került és északi pereme állandó harcok színhelye volt. Ez az oka, hogy itt nem támadhatott a református szellemiségnek olyan erős bástyája, mint a hódoltsági öv peremén a debreceni, pataki, nyugaton a pápai vagy keleten a nagyenyedi kollégium. Nem jöhetett létre ilyen később sem, a 18. században. A török hódítót ugyan kiűzték az országból, de helyébe a gyarmatosító Habsburg-hatalom lépett, mely a protestantizmusban a magyar nemzeti törekvések zászlóvivőjét látta és mindent elkövetett elgáncsolására, sőt megsemmisítésére. Tudjuk, egy évszázadig a protestánsok le sem telepedhettek Pest-Budán, s csak 100 éve, hogy a református főiskola az ország szívében megnyitotta kapuit. A táj reformátusságának tehát évszázadokig nem volt olyan szellemi központja, mint pl. a Tiszántúlnak, s főleg nem volt olyan intézmény, mely a kálvinizmus kulturális törekvéseivel egygyéforra, annak alma matere, táplálója, egyben pedig a múlt emlékeinek tudatos begyűjtője és őrizője lett volna. Az egyházkerületi levéltár a legutolsó évekig nem lépte túl a közigazgatási szervek iratárának gyakorlati feladatkörét, –a főiskola könyvtára pedig, maga is fiatal intézmény, jellegénél fogva sem vállalhatta magára a levéltár feladatait. Ez a magyarázata, hogy a Ráday Gyűjtemény Levéltára fejlődésében és jellegében is más, mint a kollégiumok több évszázados hagyományait visszatükröző debreceni, pataki vagy pápai egyházi levéltárak.

A Ráday Levéltár alapjait 1951 őszén rakták le. Az egyházkerület, kimondottan tudományos elgondolással, önállósította levéltárát, szakembert állított az élére és feladatául tűzte ki az egyházi szervek levéltári anyagának, valamint az egyházi élettel kapcsolatban lévő világi személyek iratainak fokozatos begyűjtését és a tudományos kutatás számára való hozzáférhetővé tételét. 1955. január 1-jével a levéltár a könyvtárat is magába foglaló Ráday Gyűjtemény részévé vált. Ezzel végleg elszakadt azoktól a mindennapi gyakorlati feladatoktól, melyeket továbbra is a püspöki irattár lát el, s teljes erejével a tudomány ügyét szolgálhatja. A gyűjteménybe tömörülés folyamánként különben a levéltár kezelésébe került a Ráday Könyvtár kéziratára is, mely a szigorú értelemben vett kéziratokon kívül rendkívül fontos levéltári jellegű anyagot is őrzött, hogy mást ne említsünk, a Ráday család levéltárát és a protestáns ágensek iratait.

Mindennek és a négy év óta folyó iratbegyűjtésnek eredményeként a levéltár állaga nagymértékben megnövekedett. Ma már a legfontosabb egyházi szervek levéltárain kívül jelentős mennyiségű olyan iratanyagot is őriz, amelyik, túl esetleges egyháztörténeti fontosságán, az egyetemes magyar történet megismeréséhez is döntően járulhat hozzá. A levéltár felállításakor, 1951 őszén, iratanyaga nem haladta meg a 100 folyómétert. A Ráday Könyvtártól átvett iratok mintegy 150 fm gazdagodást jelentettek. A levéltárban azonban ma nagyjából 530 fm irat van, amiből tehát 280 fm a három éves begyűjtő munka eredménye. A püspöki levéltáron kívül itt őrizzük 5 egyházmegye és 9 egyházközség teljes, 12 egyházközség töredékes iratanyagát, a kerület 3 nagy iskolájának levéltárát, a protestáns ágensek archívumát, 4 egyházi intézmény és 55 család vagy egyén levéltárát, melyek anyaga a 13. századtól napjainkig terjed. Mindezekhez csatlakozik a kereken 1000 kötegből és kötetből álló kéziratár. Végül a

---

* Elhangzott a Ráday Gyűjtemény előadássorozatában, 1955. április 29-én.

Ráday Levéltárhoz tartozik a kecskeméti fióklevéltár, mely az eddig említetteken felül mintegy 100 fm iratot gondoz.

Az anyag ilyen rohamos növekedése fokozott feladatok elé állította a levéltárat. A beérkező iratanyag nagyobb részben rendezetlen volt. A nehézségeket még növelte, hogy a polcoktól a berendezésig és az iratok rendezéséhez elengedhetetlen kartonokig és hevederekig mindent újonnan kellett előteremteni. Elképzelhető, hogy ilyen körülmények között tág tere nyílott a levéltárban dolgozók munkavágyának, de leleményességének is. Míg az első évben az egyházkerületi levéltáros csak egymaga volt, s az ő megbízatása is csak heti 2 munkanapra szólt, 1955. január elseje óta a levéltár négy alkalmazottal dolgozik. Így vált lehetővé, hogy az iratanyag rendezése és alapleltározása komoly mértékben nekilendüljön, – úgyhogy ma már a bennlévő iratok 2/3 része rendezve van és alapleltára is elkészült.

A levéltárban őrzött iratanyag 3 nagyobb tárgyi csoportra oszlik: az egyházi szervek és intézmények iratanyaga, családi levéltárak és iratgyűjtemények, s a kéziratári rész. A következőkben most már megkísérlem röviden jellemezni az egyes fontosabb állagokat. Az egyházi iratanyag mennyiségére legnagyobb állaga az 1860 iratcsomót és kötetet számláló superintendensi, ill. püspöki levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyvei 1626-ig nyúlnak vissza, az egyház-közigazgatási, canonica visitatio-s, bírósági és gazdasági iratok általában a 18. század közepétől vannak meg, megszakítatlan sorozatokban. Az iratanyag egyháztörténeti jelentőségére, azt hiszem, nem kell külön kitérni, de megemlítem, hogy egyes részei általános történeti szempontból is figyelmet érdemelnek. Elsősorban a püspöklátogatási iratokat emelem ki, amelyek a 18. század végétől kezdve beszédes és színes anyagot nyújtanak a helytörténeti kutatásokhoz. A község és lakóinak pillanatnyi helyzetéről készült, nem egyszer részletesen dokumentált följegyzéseket történeti visszatekintések egészítik ki, amelyek sok esetben ma már meg sem lévő helyi följegyzésekre támaszkodnak, s mélyen visszanyúlnak a reformáció korába. A másik az 1737-tel kezdődő egyházkerületi pénztári naplók sorozata (1794-től kezdve a nyugták is megvannak). Ez az általános magyar gazdaságtörténeti kutatóknak is sok érdekeset mondhat.

Az eddig beszélt öt egyházmegyei levéltár (a felsőbaranyai, a Duna-Tisza közére kiterjedő kecskeméti, solti és pesti, valamint az Ipoly vidékén elterülő drégelypalánki) iratanyaga általában az 1600-as évek végéig megy vissza. Az esperesi székhely állandó változása miatt ezek a levéltárak már korántsem maradtak meg olyan teljes állapotban, mint a püspöki, de így is nagymennyiségű és fontos anyagot őriznek, főleg a 18. század végétől kezdve. A gazdaságtörténészek haszonnal forgathatják a többnyire gondosan megőrzött elszámolásokat, az anyag gerincét képező egyház-közigazgatási iratok pedig helytörténeti szempontból is érdekesek lehetnek. A Türelmi Rendelet utáni évtizedek templomépítési iratai a művészettörténet érdeklődésére számíthatnak, az iskolákkal kapcsolatos szépszámú iratanyag az oktatástörténet mindaddig alig ismert fejezeteit világítja meg, s különösen a 18. századi iratok közt irodalmi jellegű kéziratok is előfordulnak.

Az egyházközségi levéltárak begyűjtését csak most kezdtük meg. A már itt lévők közül kiemelem Cegléd iratanyagát, mely a 18. századtól kezdve mindenre kiterjedő gazdag anyaggal tárja elénk egy alföldi mezőváros életét. 1721 óta gondosan vezetett kurátori számadásai, a külön kötegekben őrzött sószállítási iratok, a nagytemplom építésével kapcsolatos részletes elszámolások, a 19. századi pestisjárványokra vonatkozó hivatalos és népies gyógymódokat előtárhozó följegyzések, és általános kultúrtörténeti szempontból az iskolai iratok, az egyháztörténeten túlemelkedő értéket képviselnek. – Az első pesti református egyház (a Kálvin téri gyülekezet) iratanyaga a Türelmi Rendelet utáni évtizedek felekezeti harcaihoz és egyben a reformkori főváros nemzetiségi és

társadalmi viszonyainak kialakulásához jó forrás. Halas híres egyházközségi levéltára nagyrészt elpusztult a második világháborúban, de a megmaradt jegyzőkönyvek is visszanyúlnak a 17. századra, a későbbi időkből pedig az iratok a Kiskunság társadalmi viszonyaihoz adnak néhány jó fogódzót. De a kisebb helyek (a Pest megyei Pécel, a Tolna megyei Bölcse és Kölesd, vagy a Baranya megyei Maty) levéltára sem érdektelen: a parasztság és a földesurak harcára, a gazdálkodásra, az általános művelődési viszonyokra sok és jellemző adatot őriznek, főleg a 18–19. század fordulójáról.

Külön említem meg a kecskeméti egyházközség gazdag levéltárát, mely a 16. század közepéig megy vissza. Ezt a legutóbbi hadműveletek idején teljesen összezilált iratanyagot Kecskeméten, a fióklevéltárban őrzik és nagyobb részét az utolsó másfél év folyamán már rendezték is. A felekezetek a török hatóságokkal való viszonyra és általában a kecskeméti és Kecskemét-környéki nép életére.

Az iskolai levéltárak közül az éppen 100 éve alapított református főiskola (mai nevén Teológiai Akadémia), az ebből kivált református gimnázium és a századfordulón megnyitott Baár-Madas ref. leánygimnázium levéltára emelkedik ki. Anyagukból külön megemlítem az abszolutizmus-kori iratokat, melyekben sok adat található arra nézve, hogyan menekültek az egyház kevésbé ellenőrizhető keretei közé és éltek ott tovább az 1849-ben eltaposott nemzeti és társadalmi törekvések. Főleg a gimnázium levéltára mond közvetve sok érdekeset a főváros magyarrá válásának és társadalmi rétegeződésének történetéhez.

A levéltár egyik legjelentősebb állaga a 110 főlíó kötetre rugó ágensi levéltár. A magyarországi és erdélyi protestáns egyházak az 1710-es évektől kezdve 1867-ig a központi kormányzatszervek mellett állandó ügyvivőket, ágenseket tartottak. Feladatuk az volt, hogy a kormányzatszerveknél képviseljék egyházuk és hitsorsosaik ügyét; ügyesbajos dolgaikban, sérelmeik orvoslásában eljárjanak, a törvénysértéseket, panaszokat, kéréseket formába öntsék és benyújtsák s mind az illetékes tisztviselőket, mind pedig egyházunk eljárásait állandóan tájékoztassák. Tevékenységük egyházi szempontból már a 18. század harmincas éveire központi jelentőségűvé vált, s főleg a 19. század elejéig az is maradt. Hovatovább a superintendenciák, tractusok, egyházközségek, a falvak és egyes személyek közvetlenül az ágenshez juttatták el sérelmeiket vagy kéréseiket, s rájuk bízta annak eldöntését, hogy mindebből mit és hogyan hoz a kormányzatszervek tudomására. Az ágensek levéltára tehát nemcsak az általuk beadott folyamódványokat s azok mellékleteinek fogalmazványát vagy másolatát őrizte meg, hanem az ország minden részéből, testületek és egyesek részéről felküldött leveleket, tudósításokat, aprólékos részletességű emlékiratokat, vizsgálati és tanúkihallgatási jegyzőkönyveket stb. is, amelyek ezernyi adatot tartalmaznak a falvak és városok lakóinak vallási és egyházi ügyeire, de legalább olyan mértékben mindennapi életére és általános helyzetére is. (Robottérkek, földesurakkal való viszályok, legelő- és bérletügyek, céhpanaszok, templomokkal kapcsolatos, művészettörténeti szempontból fontos följegyzések, stb.) Ugyanakkor az ágenseknek hivatali működésükhöz állandóan szükségük volt a testvéregyházak hasonló ügyeinek ismeretére, a vallási ügyekben hozott korábbi törvényekre és uralkodói döntésekre, az országgyűlések és egyes bizottságaik tárgyalási jegyzőkönyveire, sőt iratanyagára. – Ezeket tehát másolatban csakúgy megszerezték, mint a megyék által vallási ügyekben tartott vizsgálatok jegyzőkönyveit, vagy jelentéseit. Ez a magyarázata, hogy az ágensi levéltár iratanyaga közvetve a 17. század legelejéig visszanyúlik és hogy nemcsak protestáns egyháztörténeti, de a református és evangélikus vallású lakosság egész életének megismerése szempontjából is rendkívül nagyjelentőségű.

Ennek az egyház- és művelődéstörténeti, helytörténeti, általános és speciális

gazdaságtörténeti, művészet- vagy népességtörténeti szempontból egyaránt lényeges iratanyagnak a használatát ma már részletes, iratonkénti elenchus könnyíti meg. Ugyanakkor az ágensi levéltár legfontosabb részéről, mintegy egyharmadáról a legfontosabb tárgyi címszavak alapján, valamint személy- és helynevenként 24.000 cédulából álló mutató készült, (mindegyik rövid tartalmú utalással), mely a levéltári gyakorlatban, úgy tudjuk, úttörő kezdeményezés.

A Levéltár legszínesebb és legváltozatosabb anyagát a családi és egyéni iratok és iratgyűjtemények képezik. Közülük mind mennyiségre, mind jelentőségre kiemelkedik a Ráday család harmadfél százados csomónyi levéltára. Iratai 1200-zal kezdődnek (1526 előtről 106 oklevele van), igazi jelentőségre azonban a 17. század végétől emelkedik, párhuzamosan a család tagjainak az egyházi, politikai és kulturális életben elfoglalt jelentőségével. A Pest és Nógrád megye területén birtokos köznemesi család a 17. század derekán kezd kiemelkedni. Megyei tisztségeket viselnek. Ráday Gáspár a század végén Nógrád megye alispánja, fia, Pál azonban már országos jelentőségre emelkedik. A fiatal megyei nótárius II. Rákóczi Ferencnek 1703-tól titkos secretáriusa, majd kancellárisi directora, diplomatája és többszörös külföldi követe, egyben egyik legbizalmasabb belső munkatársa volt. Ő készítette fejedelme nevében az országgyűlési előterjesztéseket, ő fogalmazta a követi utasításokat, levelezett a magyar diplomatákkal és a külföldi udvarokkal, ő írta a Manifestumot, a szabadságharc kiáltványait és éveken át ő szerkesztette a kurucok újságját, az Igazmondó Mercuriust. 1711-ben Ráday Pál elfogadta a szatmári békét, beilleszkedett az új rendbe, s folytatva az ellenállást, ahogy lehetett, generális főkurátorként a protestáns egyházak Bécs elleni harcának volt vezéralakja két évtizeden át. Fia, I. Gedeon, egyházpolitikai tevékenysége mellett az irodalomnak és tudománynak szentelte életét. Ahogy apja, ő maga is művelte az irodalmat, igazi jelentősége azonban abban van, hogy a péceli könyvtárt országos viszonylatban szellemi és tudományos központtá fejlesztette, s irodalomtörténet-írásunk benne látja a Kazinczy előtti magyar irodalmi élet első nagyhatású, tudatos szervezőjét. Fia a bárói, majd grófi címet megszerző II. Gedeon, a Türelmi Rendelet idején, majd az 1790/91-es országgyűlés vallásügyi tárgyalásain a reformátusok egyik főembere, fia, Pál, ugyanakkor az első magyar színtársulat megalapítója. A reformkorban IV. Gedeon Pest megye ellenzéki követe, majd a debreceni kormány főispánja, a szabadságharc előtt és után a Nemzeti Színház intendánsa. A család jelentősége a kiegyezés után hanyatlik le, bár tagjai a közpályán még egyre emelkedik, s több miniszter kerül ki soraikból.

Ez a rövid áttekintés egyúttal már az iratok jelentőségére is rávilágít. Ráday András, majd Gáspár iratanyaga még csak a 17. századi megyei életre nyújt gazdag anyagot, – Ráday Pál iratai azonban már az egyetemes magyar politikai és művelődéstörténet szempontjából is jelentősek. A kuruc szabadságharc történeté, Rákóczi országépítő és diplomáciai tevékenységét nem érthetjük meg Ráday Pál iratai nélkül: naplói, nagyszámú hivatalos fogalmazványa, kancelláriai följegyzése, kiterjedt bel- és külföldi levelezése elsőrendű forrás a kuruc kor politikai történetéhez. (Ezeknek egy részét adta ki nemrégiben a Tudományos Akadémia Ráday Pál iratai I. kötetében.) A későbbiekben egyházpolitikai iratai, az iskolák, a vallásszabadság, s protestáns önkormányzat ügyében folytatott harcainak dokumentumai, sok százra rugó levelezése, a köztörténet szempontjából sem mellőzhetők, s a III. Károly-kori protestáns köznemesség ma még csak alig ismert magatartására és állásfoglalására jelentősége egyedülálló. Az országgyűlésekhez és vallásügyi tárgyalásokhoz kapcsolódó iratok mellett (melyek helytörténeti vagy iskolatörténeti szempontból is vetekednek az ágensi iratokkal) nagyjelentőségű kora tudósaival és művészeivel folytatott sűrű levelezése is. Hadd utaljak csupán Bél Mátyás, Mányoki Ádám, Páriz Pápai Ferenc, Debreceni Ember Pál, vagy a kor ismert orvosa, Moller Ottó száznál több levelére.

Fia, Gedeon iratai elsősorban irodalomtörténeti szempontból nevezetesek. Bod Pétertől Kazinczyig és Batsányiig kora minden írójával és tudósával összekötetésben állt, s levelezése mennyiségre vetekedik Kazinczyéval. – Nincs a századnak tudományos problémája, az újraébredő nemzeti irodalomnak olyan próbálkozása, melyre fényt ne vetne ez a levelezés, nincs tollforgató ember, kitől valami írást ne őrizne. Emellett politikai szempontból sem érdektelen ez a levelezés, mely az egész országot behálózta, a Felvidék, az Alföld vagy Erdély szinte minden családjára kiterjedt, s ellentétben a hivatalos élet ellatinosodásával, majd elnémetesedésével, mindvégig magyarnyelvű.

II. Gedeon iratai egyházpolitikai szempontból jelentősek. Septemveri működése emlékét őrzi a M.Kir.Curia döntvényeinek és periratainak az 1780-tól az 1820-as évekig terjedő, teljesnek mondható hatalmas sorozata, politikai szereplését az 1790/91-es országgyűlés bizottsági tárgyalásaival kapcsolatos igen nagyszámú iratanyag és levelezés. Fia, Pál levéltárában a Kelemen László-féle első magyar színtársulat iratait találjuk meg, s ezt folytatják az 1820-as évektől kezdve zárt sorokban a Nemzeti Színház havi, majd naponkénti részletes elszámolásai, a színészekre, szereposztásokra, darabokra vonatkozó iratok és följegyzések (8 iratcsomó), színészettörténetünk másutt nem található, fontos emlékei.

Azt mondhatjuk tehát, a Ráday család levéltára fontos forrás 18–19. századi történetünk nem hivatalos, nemzeti oldalára. A bécsi vagy pozsonyi kormánykörök, az udvari arisztokrácia életére hiába keresnénk benne adatokat, de annál gazdagabban világítja meg a nemzeti szabadságharcok történetét, a nemzeti kultúra, irodalom és művészet nem egyszer csak a mélyben lopva fejlődő életét, az aulikus körökkel szembenálló köznemesség gondolkodását, magatartását, és azt a szívós küzdelmet, melyet a Rádayak és a körülöttük csoportosulók a magyar nemzeti kultúra fennmaradásáért vívtak két évszázadon át.

Meg kell még említenem a Ráday levéltár rendkívül gazdag gazdasági iratanyagát. A Rádayak nem tartoztak a nagyvagyonú arisztokraták közé. Annál érdekesebb, hogy fejlett és korszerű gazdálkodással mégis milyen komoly jövedelmet tudtak kihozni földjeikből. A három megye területén mintegy 200 községben szétszórt, néha egészen apró birtokrészek gazdasági iratai a 17. század elejétől kezdve megvannak, a szokásos urbáriumokon és inventárokon kívül az ispánoknak adott utasítások, elszámolások, tizednyugták, följegyzések, birtoktérképek, levelek is igen nagy számban. A gazdasági iratanyag 90 fasciculust tölt meg, – olyan gazdagság, mellyel kevés birtok dicsekedhetik. Gyűjteményünk egyik munkatársa most fogott hozzá az iratok feldolgozásához. Azt hisszük, a számos nagybirtok után tanulságos lesz megismerni egy korszerű módon termelő nemesi középbirtok gazdálkodását.

Történetünk nemzeti oldalát világítják meg a többi családi levéltárak iratai is. A báji Patay családé (mely 1412-vel kezdődik) az Északkeleti Felvidék köznemességének 16–17. századi életére nyújt igen gazdag anyagot. Patay Sámuel, II. Rákóczi Ferenc tokaji harmincadosának iratanyagát pedig a szabadságharc gazdaságtörténetéhez is érdemes átnézni. Ha kevésbé sokrétű anyagot őriz is, a 16–17. századi nemesség magatartására hoz adatokat a Sáros-Ung megyei Both, valamint a zempléni Körtvélyessy család levéltára.

A 16–17. századi gazdasági fejlődésre országos viszonylatban jelentős anyagot őriz a Jerney Gyűjtemény. A Pozsonyi Kamara levéltárát a múlt század első felében az akkor korszerűnek vélt elvek szerint kiselejtezték. Az iratok egy része Jerney János, az ismert nyelvész tulajdonába került, aki azokat megyéenként csoportosította és időrendben 25 főlő kötetbe kötötte. A végvárak fenntartásának pénzügyi és katonai vonatkozásai, a váruadalomok jobbágyösszeírásai, harmincad-elszámolások, megyei adókirovások és kimutatások, a történelmi családok birtokügyi folyamodványai és a Kamarához írt

magánlevelek elsősorban gazdasági, de politikai történeti szempontból is jelentősek. Csak a Rákóczi szabadságharcra egy kötetnyi irat vonatkozik, de ugyanígy az erdélyi fejedelmek korábbi harcaira is.

Thököly korára Nemessányi Bálint, a fejedelem diplomatájának és többszörös külföldi követének iratai vetnek fényt a Nemessányi család levéltárában. Thököly sajátkezű bizalmas utasításai, különösen diplomáciai vonatkozásban mondanak sok újat.

A 18. századi kismemesi gazdálkodásra és életformára több jellegzetes család irattárát őrizzük, főként a Duna-Tisza közéről. Ilyenek a Halas környékén birtokos Balla, Bibó, kiséri Péter, dabasi Halász család, a nagykőrösi Sárközy, Báthory és a 17. századra is visszanyúló Sigray, a megye északi részére a Puky és Egressy Galambos család levéltára. Kultúr-históriai szempontból érdekes a generációkon át református lelkészeket adó ráckevei Fejes és Koroknai családok iratanyaga, főként levelezéseük. A felvilágosodás eszméinek Duna-Tisza-köz-i megjelenésére és elterjedésére a magyar jakobinus mozgalomba is részes Fodor Gerzson nagykőrösi tanár és Turós Péter ócsai prédikátor töredékes iratai forgathatók haszonnal.

A 19. század első évtizedeinek történetére aepvető forrás Szemere Pál, az ismert író, nyelvész és lapszerkesztő levéltára, (benne egy csomónyi nyelvészeti kézírata) és az általa gyűjtött Szemere Tár 22 főlíó kötetnyi iratanyaga. Szemere rendszeresen gyűjtötte kora politikusainak és íróinak leveleit és kézíratait. Több száz Kazinczy, Kölcsey, Wesselényi, Kisfaludy, Bajza, Eötvös és Kossuth levél, kézírattöredék mellett a kor másodvonalbeli litterátorai és tudósai (Döbrentei, Vitkovics, Édes Gergely, Pálóczi Horváth Ádám stb.) is nagyszámú irattal vannak benne képviselve. A reformkori Magyarország történetét nyújtják ezek az iratok, a kor legkiválóbbjainak, az események irányítóinak vagy szemtanúinak tollából. Bennük egyébként bő forrásra talál Kossuth életének, a Pesti Hírlap történetének, Lovassy László perének, a nagy kolerajárványnak, az országgyűlésnek vagy az irodalomnak kutatója. Az iratokból sokat közreadtak már – nagyobb részük azonban még mindig feldolgozatlan.

Az irodalom és tudománytörténet a későbbi időkből is gazdag anyaggal van képviselve. Jászay Pál, a politikában is szereplő történész levelezése mellett Pólya József orvos, a Lovassy László perében alkalmazott elmeszakértő följegyzéseit, orvosi rajzait emeljük ki, melyeket magyar orvostörténeti szempontból egyedülállónak mondanak, s amelyek politikai vonatkozásokban is bővelkednek. A későbbi időkből Szász Károly, Baksay Sándor kézíratai mellett a töredékes Jókai iratokat, majd napjainkból Vargha Gyula és Bánffy Miklós irodalmi hagyatékát említhetjük.

A Reformkor és az abszolutizmus politikai mozgalmaira fontos forrás a Tanárky család levéltára. Különösen Tanárky Gedeon, Nagykőrös 48-as képviselőjének, a kiegyezés után Eötvös József kultuszállamtitkárának hivatalos iratait és nagyszámú levelezését érdemes végignézni, azonkívül Báthory Gábor püspöknek, majd fiának, az abszolutizmus korában jó szándékkal, de rossz eredménnyel hivatalt vállalt császári miniszteri főtanácsosnak följegyzéseit. Általános történeti szempontból is érdekesek az intrarigens Kossuth-párti Dobos János ceglédi református lelkésznek, az utolsó rendi országgyűlés diétai prédikátorának följegyzései, levelei és prédikációi, valamint a pesti református főiskola megalapítójának, Török Pál püspöknek az 1840-es évekre és az abszolutizmus korára, annak egyházi és politikai mozgalmaira egyaránt rendkívül gazdag és nagy iratanyaga.

A szabadságharc és főleg az emigráció történetére elsősorban Thaly Zsigmond honvéd ezredes iratait, Kossuthtal és az emigráció vezetőivel való kiadatlan levelezését és töredékes naplóit kell megemlítenünk. Ehhez a csak nemrég birtokunkba került anyaghoz csatlakoznak a párisi emigráns Kemény Farkas, a Genfben nyomdát állító Puky Miklós töredékes iratai és a szegedi vészbíróság elnökének, Varga Ferencnek

emigrációs levelezése.

A múlt század második felétől kezdve igen gazdag levéltárunk egyháztörténeti anyaga. A Budapesti Református Teológiai Akadémia körül csoportosuló egyházi vezető férfiak iratainak begyűjtését levéltárunk elsőrendű feladatának tartja, s nem kis eredménnyel végzi is. Köztörténeti szempontból viszont megint felemlíthetünk néhány családi levéltárat, amelyeknek iratanyaga egyházi vonatkozásai révén került hozzánk. Ilyenek a már említett Tanárky levéltárban Tanárky Béla honvédtábornoknak az I. világháborúra vonatkozó iratai, amelyek különösen az 1916-os erdélyi hadjáratra forrásértékűek. A két világháború közti időből pedig a 19. század derekáig visszanyúló Imre család levéltárában Imre Sándor egyetemi tanár, kultusz-államtitkár iratai, valamint Balogh Jenő igazságügy miniszternek, a Tudományos Akadémia egykori főtitkárának levéltára.

Végezetül kéziratárunkról kellene még megemlékeznem, ennek anyaga viszont külön ismertetést kíván. Most csak annyit említek róla, hogy a reformáció korától napjainkig terjed, s a protestáns teológia és filozófia mellett a szépirodalom, nyelvészet, a korai statisztika és a történettudomány is gazdagon van képviselve benne.

Hosszú beszámolómnak végére értem. Talán akadnak, akik szerénytelenségnek vélik, hogy egy mindössze négyéves múlta visszatekintő intézmény, amelyiknek iratanyaga mennyiségben eltölpül az országos nagy levéltárak mellett, szerény eredményeit a nyilvánosság elé tárja. Mi mégis megtettük, mert úgy gondoljuk, amink van, az az egész magyar tudomány és kultúra közincse, s kötelességünk nem az, hogy elzárjuk, hanem éppen ellenkezőleg, hogy tudományos kutatóink figyelmét ráirányítsuk.

**Főigazgatói beszámoló jelentés
a Ráday Gyűjteményben az 1955. évben végzett munkáról.**

A Ráday Gyűjteményt a Dunamelléki Református Egyházkerület 1954. december 9-én tartott közgyűlésének 35. sz. határozata hozta létre, mellyel az eddig különállott Ráday Könyvtárat és az Egyházkerületi Levéltárat, valamint ezeknek kecskeméti fiókintézményeit közös szervezetbe fogta össze. Ennek a határozatnak értelmében működött 1955. január 1-jétől a Ráday Gyűjtemény, melynek részei Budapesten a Ráday Könyvtár, vagy teljes címén: a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára; Ráday Levéltár, illetve teljes címén: a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára s ezeknek kecskeméti fiókintézményei, teljes címükön: a Ráday Könyvtár fiókja, Kecskemét, illetve a Ráday Levéltár fiókja, Kecskemét. Az egyházkerületi közgyűlés a szervezet élére főigazgatói címmel de. Pap Lászlót, a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánját, a Ráday Könyvtár vezetőjét állította. A gyűjtemény közvetlen felügyeletére Gyűjteményi Bizottságot szervezett, melynek tagjai: az egyházkerületi elnökségen kívül a Gyűjtemény főigazgatója, a Ráday Könyvtár vezetője, a Ráday Levéltár vezetője, a Budapesti Teológiai Akadémia dékánja, a bács-kiskunsági egyházmegye esperese, a kecskeméti egyházközség rangidős lelkipásztora és az egyházkerületi közgyűlés által 3 évre választott két tag, jelenleg Deme László esperes és Jáky Gyula ügyvéd, egyházmegyei gondnok.

A Ráday Könyvtárban a folyó évben a következők dolgoztak: 1. Beliczay Angéla, 2. Jalsoviczky Sándor, 3. Kovácsy Sándor, 4. Segesváry Viktor és 5. Zsindely Endre, teljes munkaidővel, valamint Magi Erzsébet, napi két órai munkaidővel. A takarítói teendőket Nagyapáti Sándor látta el.

A Ráday Levéltárban az év folyamán több személyi változás is történt. Az évet Benda Kálmán, Csáji Pál és Németh Balázs teljes munkaidővel, Fiers Tamás fél munkaidővel kezdte. Sajnos Fiers Tamás június 20-án tragikus baleset áldozata lett. 1955. szeptember 1-jével a Budapest-Északi Egyházmegye esperese félmunkaidővel a levéltárba osztotta be Dobos Dezső nyugalmazott lelkészt, aki azonban súlyos vakbélműtete miatt az év végéig hivatalát nem tudta elfoglalni. Október 1-jétől a Dunamelléki Református elnöksége a Levéltárba osztotta be Szűcs Judit segédlelkészt. Október folyamán azonban Szűcs Judit a Teológiai Akadémia dékáni irodájának vezetőjét volt kénytelen helyettesíteni, úgyhogy levéltári szolgálatát csak novemberben kezdte el.

Kecskeméten a könyvtári és levéltári fiók vezetője Tollas Béla nyugalmazott lelkipásztor, kinek Pásthly János nyugalmazott gimnáziumi igazgató volt a segítségére. Hosszabb-rövidebb ideig önként segédkeztek a könyvtári, illetve levéltári munkában Huszárik György és Muzsnay Lajos teológiai akadémiai hallgatók, Dr. Váry István tanító, presbiter és Fábián Barna tisztviselő.

A Ráday Gyűjtemény és egyes részlegei elhelyezésében lényeges változás nem történt. Nagy nyereség a Könyvtár számára az olvasóterem, valamint a két iroda parkettezése, továbbá az olvasóterem és az iroda között üvegajtó kiképzése, s végül az iroda bejárata elé szelfogó készítése. A Levéltárban mintegy 150 folyóméter új polc készült, a levéltári dolgozószobában pedig a nyomtatványanyag számára 60 folyóméter könyvespolc.

A gyarapodás a Gyűjtemény mindkét ágánál számottevő. A Ráday Könyvtárban 226 könyvet vásároltunk, 781,60 Ft értékben, ajándékozás útján kaptunk még 599 kötetet. Folyóirat 91 járt a Könyvtárba; ezek közül 19-re előfizettünk, 72-t pedig ajándékba kaptunk. E folyóiratok nyelvi megoszlása a következő volt: magyar 23, orosz 1, angol

22, francia 11, holland 10, német 24. Katalógushálózatunk a jelentési idő alatt 7426 db-bal szaporodott. A Levéltárban ugyanezen idő alatt az iratanyag 108 tételszám alatt mintegy 200 folyóméternyi irattal gyarapodott, melynek tekintélyes része (mintegy 120 folyóméter), a Ráday Könyvtártól átvett anyag ugyan, de a letét, ajándék, vagy vétel útján bekerült új anyag terjedelme is mintegy 80 folyóméter. Idetartoznak: a püspöki levéltárnak eddig a püspöki hivatalban őrzött része, a drégelypalánki-, tolnai-, vértessaljai- és külső-budapesti egyházmegyei levéltárak, Ócsény, Nagykőrös és Szigetbecse, valamint Nagyváty egyházközségek levéltára, részben vagy egészben. A családi levéltárak közül pedig Thaly Zsigmond, Victor János, Gyárfás István, Jászay Pál, Fodor Gerzson, Novák Olga, Soltész Elemér, Tóthfalussy József, Csürös István, a Medgyessy család levéltára, illetve a levéltár töredékei, valamint Wesselényi Miklósnak 3 levele, melyet a Magyar Országos Levéltár helyezett nálunk letétbe. Végül 72 kézirat, a 18–20. századból, túlnyomó többségében Nagykőrös letétjeként, továbbá egy arany János és egy Tompa Mihály kézirat: melyeket egy özvegy lelkipásztornétól vásároltunk. A levéltár kézikönyvtárának gyarapodása ezen idő alatt 21 kötet. Kecskeméten a fiókkönyvtár gyarapodása 456 mű volt, 548 kötetben, valamennyi ajándék.

A földolgozási munka a Ráday Könyvtárban különböző irányban folyt. Mindenekelőtt az új szerzeményeket kellett feldolgozni. Feldolgozásra került 750 mű, 814 kötetben. Ezek közül általános mű volt 24 kötet, filozófia 24, teológia 458, társadalomtudomány 42, nyelvtudomány 17, természettudomány 4, alkalmazott tudományok 3, művészet 18, szépirodalom 160, történelem 64. A kiadványok nyelve szerint a megoszlás a következő volt: magyar 309, angol 96, francia 36, holland 37, német 317, orosz 1, spanyol 1, klasszikus nyelvek 17. Az új feldolgozással párhuzamosan folyt Ráday Pál és Gedeon könyvtárának az ún. törzsanyagának feldolgozása, mely befejezéshez ért. A jelentés által felölelt időszakban feldolgozásra került itt 887 mű, 1468 kötetben. Ugyancsak tovább folyt az 1711 előtti magyar irodalom feldolgozása, betűrendes, időrendi, nyomdász és bibliográfiai katalógussal. Ebből is elkészült 225 mű, 600 cédulával. Feldolgoztuk az 1945 utáni magyar és külföldi folyóirat anyagot is, melyek száma 95, összesen 357 kiadói kötetben. Kecskeméten a fiókkönyvtárban ez idő alatt 1789 művet katalogizáltak 1919 kötetben, 4920 katalóguslappal. A levéltárban az anyag rendezése és alapleltározása, a kéziratári anyag rendezése és katalogizálása, valamint levéltári elenchus készítése folyt. Alapleltár készült a püspöki levéltár 450 csomójáról, az egyházmegyei levéltárak 150 csomójáról, az egyházi intézmények 19 csomójáról, a Ráday család levéltárának 231 csomójáról, a Török család levéltárának 22 csomójáról, valamint 24 kisebb családi levéltárnak 63 csomójáról. Ezt a munkát Benda Kálmán és részben Fiers Tamás végezték. A kéziratári anyag rendezésén és katalogizálásán Csáji Pál dolgozott, aki mintegy 1000 kézirat feldolgozásával készült el. Ugyanő készített elenchust a Jerney Gyűjtemény XVII–XXV. kötetben. A kecskeméti levéltári fiók ezen idő alatt 55 csomó iratot dolgozott fel, melyek közül 573 iratról elenchust is készítettek. A forgalom a Gyűjtemény valamennyi egységénél nagy volt. A Könyvtárba beiratkozottak száma: 403. Ezek megoszlása a) nem szerint: férfi 323, nő 80; b) foglalkozás szerint: munkás 28, értelmiségi 261, tanuló 108, egyéb 6; c) lakóhely szerint: nagy-budapesti 310, vidéki 93. Az olvasótermet 10 hónap alatt – amelyből 105 napig a könyvtár az építkezések miatt zárva volt – 7305-en látogatták. Külső használatra kiadtunk 3989 művet, olvasótermi használatra 8426-ot. A Levéltár ezen idő alatt 218 kérélapot intézett el, ezen túlmenőleg külső kölcsönzés volt a Levéltárból 24 esetben, adatszolgáltatást 18 esetben nyújtott a Levéltár, főleg egyházi intézmények megkeresésére. Kecskeméten a könyvtárfiók 40 személynek kölcsönzött 324 művet, míg a levéltári kutatók számát külön nem tünteti fel, de megjegyzi, hogy többen végeztek Arany János, Jókai és Mátyási József életére, valamint a Kecskeméti Teológia

történetére vonatkozó kutatásokat.

Mind Budapesten, mind Kecskeméten kiállítások révén is igyekeztünk a Könyvtár, illetve Levéltár anyagát közkinccsé tenni. Budapesten márciusban a Ráday Könyvtár szép kötései címen rendezett impozáns kiállítást B. Koroknay Éva, az Országos Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, akit erre a célra Dobrovits Aladár, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója lekötővel készséggel bocsátott rendelkezésre. Szeptemberben, a Budapesti Teológiai Akadémia centenáriumaival kapcsolatban rendezett Gyűjteményünk emlékkiállítását, míg október 31-én reformációi emlékkiállítását mutattunk be. Gyűjteményünk anyaga gazdagította egyébként az Országos Színháztörténeti Kiállítást és a Vörösmarty Emlékkiállítását. Kecskeméten az ottani fiók áprilisban rendezett emlékkiállítását a múlt századi kecskeméti teológiai főiskola történetére vonatkozó anyagból, valamint gazdag anyaggal vett részt a Kecskeméti Múzeumban a B. Koroknay Éva által rendezett Alföldi városok könyvművészete c. kiállításon.

Gyűjteményünkben a szoros értelemben vett könyvtári, illetve levéltári munkán kívül is komoly tudományos munka folyt. Január végén jelent meg Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc és Pap László szerkesztésében Ráday Pál iratai I. kötete, mely II. Rákóczi Ferenc kancelláriai directorának 1703–1706 közti iratait közli, s melyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki. A munka II. kötetét most rendezti sajtó alá Benda Kálmán, Maksay Ferenc és Pap László; Benda Kálmán A Bocskai-szabadságharc c. munkája a Művelt Nép kiadásában jelent meg. Ugyanő befejezte, és lektorálásra átadta a Magyar Tudományos Akadémiának A magyar jakobinusok c. forráskiadvány I. kötetének okmánytárrészét.

Csáji Pál folytatta kutatásait a 18. századi református egyház népi mozgalmaira és irodalmi szempontból jelentős személyeire. Csider Szabó Pálról írott tanulmánya megjelent a Református Egyház októberi számában. Összeállította a Teológiai Akadémia tanárainak névsorát, szolgálati idejük feltüntetésével, – ez a kimutatás megjelent az Akadémia centenáriumi kötetében.

Németh Balázs anyaggyűjtést végzett a Ráday birtokok 18. századi gazdálkodásának történetéhez. Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz c. adatközlése sajtó alatt van az Irodalomtörténeti Közleményekben. Munkácsi Albertről írt tanulmánya a Református Egyházban jelent meg.

Segesváry Viktor február 26-án előadást tartott A Ráday Könyvtár történetéről, mely a Református Egyházban meg is jelent. Ugyanerről a témáról szóló 13 íves tanulmányát az Akadémiai Kiadó az Irodalomtörténeti Főbizottság javaslatára kiadásra elfogadta és beillesztette 1956. évi tervébe. Horváth Ádám levele Ráday Gedeonhoz c. közlése megjelent az Irodalomtörténeti Közleményben. Könyvismertetést írt Bailie „The Belief in Progress” c. művéről a Református Egyházba. Az Útnak és a Református Egyháznak az év elejétől külső munkatársa volt és mint ilyen, főként magyar történeti imádságokat szállított az egyes számokhoz. Az Út november 6-i számában Foktövi Jánosról írt cikket Egy elfeledett prédikátor emlékezete címen.

Zsindely Endre május 27-én előadást tartott Ráday Gedeonról (megjelent a Református Egyházban). Külföldi magyar kortársak Mányoki Ádámról címen cikket írt a Művészettörténeti Értesítőbe. Elkészítette Benda Kálmán Bocskai szabadságharcról szóló könyvének ismertetését és adatgyűjtést végzett Ráday Gedeonról készülő monográfiájához, valamint A péceli kastély építése és berendezése című cikkéhez.

Új vállalkozása volt Gyűjteményünknek a folyó évben a Ráday teák bevezetése. Nem minden előzmény nélkül történt ez. A Ráday Pál iratait sajtó alá rendező munkaközösség már az előző években rendezett a Könyvtár olvasótermében egy-egy előadóestet. Ebből a kezdeményezésből nőtt ki voltaképpen a Ráday teák gondolata.

Eleinte minden hónap utolsó péntekén, majd novembertől kezdve első pénteken 6 órai kezdettel előadások hangzottak el a Könyvtárban, melyeket egy csésze tea mellett fesztelen megbeszélés követ. Eddig a következő előadások hangzottak el: január 28-án, a könyv megjelenése alkalmából, Benda Kálmán: Ráday Pál Iratai I. kötetének ismertetése; február 25-én Segesváry Viktor: „A Ráday Könyvtár története”; március 25-én B. Koroknay Éva: „A Ráday Könyvtár különleges kötése”; április 29-én Benda Kálmán: „A Ráday Levéltár ismertetése”; május 27. Zsindely Endre: „Ráday Gedeon”; november 4. Mályuszné Császár Edit: „A Rádayak és hazai színjátszásunk kezdetei”; december 2. Huszár Lajos: „Az éremgyűjtő Ráday Gedeon”. – Az előadások nem a nagyközönség részére szólnak, hanem kizárólag szakemberek kapnak rá meghívást a könyvtár, levéltár, egyháztörténet, köztörténet, irodalomtörténet, művészettörténet, színháztörténet stb. témakörökből. Kezdeményezésünket a szakkörök kedvezően fogadták, a teák állandó látogatottsága 50–80 fő között van.

A kiszállások közül meg kell említenem a Gyűjtemény főigazgatójának debreceni, pápai, sárospataki és kétszeri kecskeméti útját, melyek célja részben a testvérintézményekkel való kapcsolat ápolása és tapasztalatcsere szerzése, részben – Kecskemét esetében – a felügyelet és tanácsadás volt. Külön elismeréssel kell megemlékezni arról az egyhónapos útról, melynek kapcsán a Levéltár vezetője, Benda Kálmán és munkatársa, Németh Balázs, a tolnai és baranyai egyházmegyének 82 gyülekezetét járta végig, mindenütt ellenőrizve az egyházmegyei és egyházközségi levéltárakat, illetve könyvtárakat.

Bőven kijutott Gyűjteményünknek a látogatókból is. A belföldi látogatók közül meg kell említenem egyházunk püspökeit, a Rabbiképző Intézet igazgatóját és növendékeit, a Képzőművészeti és Iparművészeti Gimnázium könyvkötő szakosztályának III–IV. éves növendékeit, a Csepeli leánygimnázium IV. osztályos növendékeit. – A külföldiek közül a Teológiai Akadémia centenáriuma alkalmából itt jártakat említem (Micheli, Hellstern, Lord, Payne, Vissert't Hooft, Bailie, Arbuthnot, Zankow, Wagner, Berkhof, Chabada, Michalkó, Niemöller, Kavelka, Hromadka, Hromadkáné, Eissfeldt, Eissfeldtné, Oxnam, Oxnamné, Stauffer, Staufferné) valamint Jan Dabrovskyt, a lengyel tudományos akadémia elnökségének tagját.

Ami az anyagi ügyeket illeti, a Könyvtárra költött összeg az 1955. évben összesen 122.552,15 Ft-ot tett, (személyi kiadások: 79.518,- Ft, az állomány gyarapítását szolgáló kiadások: 20.169,20 Ft, egyéb dologi kiadások: 22.864,95 Ft).

Hátra van még ezután a Ráday Gyűjtemény 1956. évi munkatervének ismertetése. A Könyvtár a következő munkákat vette tervbe:

1. Összesen 5000 mű feldolgozása. Ennek részei az újonnan érkező anyag feldolgozása, az RMK elkezdett feldolgozásának befejezése, a Biblia-gyűjtemény rekatalogizálása, a folyóíratár rekatalogizálása és a feldolgozatlan anyag folytatólagos katalogizálása. Ebben a munkában részt vesznek Kovácsy Sándor, Segesváry Viktor, Zsindely Endre, Beliczay Angéla és Magi Erzsébet.
2. Amennyiben az előbbi munkák üteme lehetővé tenné, sor kerülne az olvasóterem kézikönyvtárának feldolgozására, részben pedig rekatalogizálására.
3. Legalább négy kiállítás a Könyvtár anyagából.

A Levéltár 40 egyházközségi levéltár beszállítását vette tervbe. Ezek elhelyezésére 100 folyóméter levéltári polc szükséges. Alapleltárt tervez 26 levéltári egységről, befejezi a kéziratári rész berendezését és katalogizálását, felállítja, egybegyűjti és rendezi térképtárát. Az egyházi jellegű jegyzőkönyveket, értesítőket és hivatalos nyomtatványokat szintén összegyűjti, rendezi és katalogizálja. Elkészíti 5 levéltári egység elenchesát, elkezd a levéltári személy-, hely- és tárgymutató felállítását. A nyári időszakban 50 gyülekezeti levéltárat kíván ellenőrizni.

A Gyűjtemény folytatja a Ráday teák rendezését, melyek kapcsán januárban Pap László tart előadást a Ráday Levéltár ágensi aktagyűjteményéről, februárban Németh Balázs a Ráday birtokok 18. századi gazdálkodásáról, márciusban Elekes György orvostörténész Pólya Józsefről, áprilisban Felvinczi Takács Zoltán professzor Benyovszky Móric kínai útjáról, májusban pedig Belényessy Márta, a Néprajzi Múzeum tudományos dolgozója, „A 16. századi prédikációk, mint néprajzi kutatásaink forrása” címen.

Ugyanígy folytatja a Gyűjtemény az olvasók tájékoztatását az érkezett új könyvekről, valamint a folyóiratokban megjelent teológiai tárgyú cikkekről.

A tudományos munka terén Benda Kálmán és Pap László Maksay Ferencsel együtt sajtó alá rendezi a Ráday Pál iratai c. forráskiadvány II. kötetét. Benda Kálmán ezenkívül hozzákezd Ráday Pál 1711 utáni egyházpolitikai működésének feltárásához. Csáji Pál a 18. századi református egyházi népi mozgalmakra végez kutatásokat, és feldolgozásokat készít ebből a tárgykörből. Dobos Dezső egybegyűjti és lemásolja Ráday Pál 1711 utáni egyházpolitikai működésének iratanyagát. Jalsoviczky Sándor elkészíti a Ráday Könyvtárban található 1711 utáni 18. századi magyar irodalom bibliográfiáját. Németh Balázs befejezi adatgyűjtését és elkészíti tanulmányát a Ráday birtokok 18. századi gazdálkodásáról. Segesváry Viktor hozzákezd „A XVIII. századi református barokk” című téma feldolgozásához. Zsindely Endre befejezi anyaggyűjtését és hozzákezd Ráday I. Gedeon című monográfiájához.

A kecskeméti fióknál a könyvtár terve mintegy 1500–2000 kötetet kitevő régebbi teológiai művek rendbe szedése és katalogizálása. Amennyiben ideje engedi, rendezi, és jegyzékbe foglalja a folyóiratokat és lapokat. A levéltári részleg folytatja a még feldolgozatlan anyag rendezését és elkészíti az eddig feldolgozott anyag összefoglaló mutatóját. Összegyűjti a kecskeméti írók kéziratait.

Szabályrendelet a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményéről.

I. A RÁDAY GYŰJTEMÉNY ÉS FELÜGYELETE

1. A Dunamelléki Református Egyházkerület könyvtára és levéltára egységes gyűjteménybe tömörül.
2. A gyűjtemény neve: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Pecsétjének felirata: Ráday Gyűjtemény, Budapest.
3. A Ráday Gyűjtemény részei:
  - a) A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára, együtt a kecskeméti fiókkönyvtárral. Pecsétjének felirata: Ráday Könyvtár, Budapest. A fiókkönyvtár pecsétje: Ráday Könyvtár Fiókja, Kecskemét;
  - b) A Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára, együtt a kecskeméti fióklevéltárral. Pecsétjének felirata: Ráday Levéltár. A fióklevéltár pecsétjének felirata: Ráday Levéltár Fiókja, Kecskemét.
4. A Gyűjtemény a jövőben más, tudományos rendeltetésű intézményekkel bővíthet.
5. A Ráday Gyűjtemény fenntartója a Dunamelléki Református Egyházkerület, egyházi hatósága az egyházkerületi közgyűlés. Sürgős szükség esetén az egyházkerületi elnökség intézkedik, de intézkedését köteles a legközelebbi közgyűlésnek bejelenteni.
6. A Ráday Gyűjtemény fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges anyagi fedezetről az Egyházkerület gondoskodik rendes évi költségvetése keretében. A pénztárt a Ráday Gyűjtemény pénztárosa, illetve a főigazgató által ezzel megbízott valamelyik tisztviselője kezeli.
7. Az egyházkerületi közgyűlés választja a Ráday Gyűjtemény vezetőit. Felső fokon intézkedik a gyűjtemények szervezetére és működésére vonatkozó ügyekben.
8. A Ráday Gyűjtemény felügyeletét, valamint a részgyűjtemények egységes irányítását a Ráday gyűjteményi bizottság és a Ráday Gyűjtemény főigazgatója végzi.
9. A Ráday gyűjtemény i bizottság tagjai:
  - a) az egyházkerületi elnökség, egyben a bizottság elnöksége;
  - b) a Ráday Gyűjtemény főigazgatója, egyben a bizottság előadója;
  - c) a Ráday Könyvtár vezetője;
  - d) a Ráday Levéltár vezetője, egyben a bizottság jegyzője;
  - e) a Budapesti Református Teológiai Akadémia dékánja;
  - f) a Bács-Kiskunsági Egyházmegye esperese;
  - g) a kecskeméti református egyházközség rangidős lelkipásztora;
  - h) az egyházkerületi közgyűlés által három évre választott két tag, kik közül az egyik lelkészi képesítésű.
10. Az előadót akadályoztatása esetén a Ráday Könyvtár vezetője, illetve ennek akadályoztatása esetén a Ráday Levéltár vezetője helyettesíti.
11. A bizottság határozatképes, ha tagjainak kétharmada jelen van.
12. A gyűjteményi bizottság feladatai:
  - a) a Ráday Gyűjtemény szervezetére és működésére vonatkozó minden ügyben véleményt nyilvánít, és javaslatot tesz az egyházkerületi közgyűlésnek;
  - b) megtárgyalja a Gyűjtemény főigazgatójának a Gyűjtemény állapotáról és működéséről szóló jelentéseit és arra vonatkozó javaslatait;
  - c) megtárgyalja a Gyűjtemény zárszámadását és költségvetését, és azok jóváhagyását illetően javaslatot tesz a közgyűlésnek;
  - d) jóváhagyja a Gyűjtemény rendtartását (ügyviteli szabályzatát) és munkatervét.
13. A gyűjteményi bizottság üléseit közvetlenül az egyházkerületi közgyűlés előtt tartja,

de a Gyűjtemény főigazgatójának kívánságára a bizottság elnöksége bármikor egybehívhatja.

14. A Ráday Gyűjtemény főigazgatóját – a gyűjteményi bizottság javaslatára – az egyházkerületi közgyűlés választja, hat évi időtartamra. A volt főigazgató hat év leteltével újra megválasztható. A főigazgató lehet egyben a Ráday Könyvtár vezetője, vagy a Ráday Levéltár vezetője.
15. A főigazgató tiszteletdíját a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés állapítja meg.
16. A Ráday Gyűjtemény főigazgatójának feladatai:
  - a) felügyel arra, hogy a könyvtár és levéltár rendeltetésüknek, valamint a rájuk vonatkozó egyházi és állami jogszabályoknak megfelelően működjenek;
  - b) egységes szempontból irányítja a részgyűjtemények működését, úgy, hogy azok rendeltetésüknek legjobban megfeleljenek, és egymással összhangban működjenek;
  - c) részt vesz a Könyvtár és Levéltár munkatervének és költségvetésének összeállításában és ellenőrzi annak végrehajtását;
  - d) negyedévenként ellenőrzi a Könyvtár és Levéltár pénzkezelését;
  - e) az egyes gyűjtemények vezetőinek javaslatát meghallgatja; az általános jogszabályok keretei közt engedélyezi a Gyűjtemény tisztviselőinek esetleges rendkívüli szabadságát, fizetéselőleg kérését, továbbá a tudományos tisztviselők esetleges állandó „kutatónapjait”, kiküldetését;
  - f) egyházi és állami hatóságokkal szemben képviseli a Gyűjteményt;
  - g) a Gyűjtemény állapotáról és működéséről – a részgyűjtemények megfelelő jelentései alapján – jelentést tesz a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;
  - h) jóváhagyásra előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek a Gyűjtemény zárszámadását és költségvetését;
  - i) kétes vagy vitás esetekben dönt arról, hogy az egyes gyűjteményi anyagot melyik részgyűjteménybe kell besorolni;
  - j) engedélyezi a Könyvtár zárt anyagából és kéziratárából, valamint a Levéltárból történő esetleges kölcsönzéseket;
  - k) könyvtári vagy levéltári kutatóengedély megvonása csak az ő hozzájárulásával történhet.
17. A főigazgató előadója a gyűjteményi bizottságnak, tanácskozó tagja az egyházkerületi közgyűlésnek és az Egyházkerület pénzügyi bizottságának.
18. A főigazgató akadályoztatása esetén a Ráday Könyvtár vezetője, annak akadályoztatása esetén a Ráday Levéltár vezetője helyettesíti.
19. A Zsinat és az Egyetemes Konvent az egyházkerületi gyűjtemények tekintetében az egyházi jogszabályok alapján őket megillető jogokat gyakorolják.

II. A RÁDAY KÖNYVTÁR

20. A Könyvtár feladatai:

- a) a tudományok minden ágából összegyűjti az olyan irodalmi műveket, amelyek a tudományok művelői és a tudományok iránt érdeklődők számára általános tájékozódást nyújtanak, – különösen a magyar nemzet és a protestáns egyházak történetére, kultúrájára vonatkozó forrásműveket, valamint a hazai és külföldi fontosabb teológiai, bölcsészeti és társadalmi műveket;
- b) a szerzett anyagot feldolgozza, raktározza, megőrzi és katalógus rendszerén keresztül helybeli olvasásra, illetve kölcsönzésre hozzáférhetővé teszi;
- c) felvilágosító szolgálatával megkönnyíti a könyvtár használatát, neveli és irányítja az olvasókat és elősegíti a tudományos kutatást;

- d) a tudomány szolgálatában együtt működik az egyház többi tudományos gyűjteményével, állandó és rendszeres kapcsolatot tart egyéb könyvtárakkal és tudományos intézményekkel;
  - e) az olvasás irányítása és népszerűsítése érdekében felvilágosító munkát végez, ennek keretében kiállításokat, könyvankétokat stb. rendez.
21. A könyvtár részei:
- a) incunabulumok (ősnymtatványok) és antikvák;
  - b) Régi Magyar Könyvtár (RMK);
  - c) az eredeti Ráday-könyvtár;
  - d) modern könyvtár;
  - e) folyóirattár.
22. A Könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeit – a főigazgató és ellenőrzése mellett – a Könyvtár vezetője végzi.
23. A Könyvtár vezetőjének feladatai:
- a) elkészíti a Könyvtár rendtartását és munkatervét, melyet a főigazgató útján a gyűjteményi bizottságnak jóváhagyás végett bemutat;
  - b) a Könyvtár szervezetére és működésére vonatkozó minden ügyben véleményt nyilvánít, és javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;
  - c) a Könyvtár állapotáról és működéséről évenként jelentést tesz a főigazgatónak;
  - d) elkészíti a Könyvtár évi zárszámadását és költségvetését, és a főigazgató útján ezt előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve a közgyűlésnek;
  - e) a költségvetés keretén belül utalványoz;
  - f) intézi a Könyvtár alkalmazottainak munkabeosztását, és munkájukat ellenőrzi;
  - g) a könyvtárosok, segédkönyvtárosok és hivatalsegédék alkalmazására javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve a gyűjteményi bizottságnak;
  - h) teljes joggal vezeti és irányítja a Ráday Könyvtár kecskeméti fiókját.
24. A Ráday Könyvtár vezetőjét a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés választja végleges minőségben. Alkalmazásra az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartozik.
25. A Könyvtár vezetője, könyvtáros és segédkönyvtáros csak egyetemet vagy főiskolát végzett személy lehet.
26. A Könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeinek végzésére a könyvtárvezetői álláson felül a szükséglethez képest könyvtárosi, segédkönyvtárosi állások, továbbá hivatalsegédi állások is szervezhetők egyházkerületi közgyűlési határozattal.
27. A segédkönyvtárosokat, továbbá a hivatalsegédeket, akik nem feltétlenül végleges alkalmazottak, a könyvtárvezető javaslatára a főigazgató alkalmazza.
28. A könyvtárosok, segédkönyvtárosok és hivatalsegédék alkalmazásával kapcsolatban az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartoznak. Munkakörüket, illetve beosztásukat a rendtartás állapítja meg.
29. A Ráday Könyvtár kecskeméti Fiókjára a budapesti Ráday Könyvtár szabályzata és rendtartása értelemszerűen alkalmazandó.
30. A Ráday Könyvtár kecskeméti Fiókjának vezetőjét a Dunamelléki Református Egyházkerület elnökséges alkalmazza a Ráday Gyűjtemény főigazgatójának, illetve a gyűjteményi bizottságnak javaslata alapján.
31. A Fiókkönyvtár vezetője szolgálati szempontból a budapesti Ráday Könyvtár vezetője alá tartozik.
32. A kecskeméti Fiókkönyvtár anyagi terheit a kecskeméti református egyházközség, a Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye és a Dunamelléki Református Egyházkerület közösen viselik az Egyházkerületi Közgyűlés 34/1953. számú

határozata szerint.

III. A RÁDAY LEVÉLTÁR

33. A Levéltár feladatai:

- a) magában foglalja az Egyházkerületnek és azoknak az egyházi szervezeteknek levéltári anyagát, amelyek működése az Egyházkerület kötelékébe tartozó több egyházmegye területére terjed vagy terjedt ki;
- b) gyűjti az egyházkerületi, vagy országos vonatkozású egyháztörténeti vagy történeti értékű iratokat, vagy azok másolatait;
- c) gyűjti az Egyházkerület területén működő vagy működött egyházi szervezetek, ezek között a főiskolák és iskolák levéltári anyagát;
- d) összegyűjti az egyházi szervezetek birtokában lévő könyvtárakban, illetőleg az ezekhez tartozó kéziratárakban őrzött és levéltárinak minősülő iratanyagot;
- e) letétként átveszi az egyházi szervezetek levéltári és a folyó ügyintézésben rendszeresen már nem használt irattári anyagát, ha annak megfelelő szakszerű elhelyezéséről, őrzéséről és kezeléséről az illetékes egyházi szerv nem tud gondoskodni;
- f) letétként átveszi a veszélyeztetett állapotban lévő, sérült, egyébként pusztulásnak kitétt, vagy olyan iratanyagot, amelyre nézve a szabályrendeletek, vagy a vonatkozó állami jogszabályoknak az egyházi levéltárakra, vagy irattárakra is kiterjedő rendelkezéseit nem tartják meg;
- g) a tulajdonos (fenntartó) egyházi szerv kérelmére letétként átveszi az 1944. év december hó 31. előtt keletkezett bármilyen levéltári anyagot;
- h) valamely egyházi szerv megszűnése, vagy más egyházi szervvel egyesülése (beolvadása) esetén átveszi a folyó ügyintézésben rendszeresen nem szükséges teljes levéltári anyagot és a száz évnél régebben lezárt anyakönyveket;
- i) vállalja egyháztörténeti vagy történeti iratoknak – a tulajdonjog fenntartásával – megőrzésére való átvételét, az iratok tulajdonosával kötött szerződésben megállapított feltételek szerint;
- j) őrzi, kezeli, rendezi és az érdeklődőknek kutatás céljából az erre irányadó szabályok szerint rendelkezésre bocsátja levéltári anyagát.

34. A Levéltár tudományos és adminisztratív ügyeit – a főigazgató irányítása és ellenőrzése mellett – az egyházkerületi levéltáros, egyben a Levéltár vezetője végzi.

35. A Levéltár vezetőjének feladatai:

- a) elkészíti a Levéltár rendtartását és munkatervét, melyet a főigazgató útján a gyűjteményi bizottságnak jóváhagyás végett bemutat;
- b) a Levéltár szervezetére és működésére vonatkozó minden ügyben véleményt nyilvánít és javaslatot tesz a főigazgatónak és az ő útján a gyűjteményi bizottságnak, illetve az egyházkerületi közgyűlésnek;
- c) a Levéltár állapotáról és működéséről évenként jelentést tesz a főigazgatónak, valamint a konventi levéltári előadónak és rajta keresztül az állami levéltári főhatóságnak;
- d) elkészíti a Levéltár évi zárszámadását és költségvetését, és a főigazgató útján ezt előterjeszti a gyűjteményi bizottságnak, illetve a közgyűlésnek;
- e) a költségvetés keretén belül utalványoz;
- f) intézi a Levéltár alkalmazottainak munkabeosztását, és munkájukat ellenőrzi;
- g) a levéltárosok, segédlevéltárosok és hivatalsegédék alkalmazására javaslatot tesz a főigazgatónak, illetve a gyűjteményi bizottságnak;
- h) teljes joggal vezeti és irányítja a Ráday Levéltár kecskeméti Fiókját;
- i) a Levéltárban folyó kutatásokra engedélyt ad; de a kutatási engedély megtagadásához a főigazgató hozzájárulását kell kérnie;

- j) levéltári szakügyekben közvetlen kapcsolatot tart a konventi levéltári előadóval.
36. A Ráday Levéltár vezetőjét (a Református Egyház Levéltári Szabályzatban kimondott feltételek figyelembevételével) a gyűjteményi bizottság javaslatára az egyházkerületi közgyűlés választja végleges minőségben. Alkalmazására az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartozik.
  37. A Levéltár vezetője, levéltáros és segédlevéltáros csak egyetemet vagy főiskolát végzett személy lehet.
  38. A Levéltár tudományos és adminisztratív ügyeinek végzésére a levéltárvezetői álláson felül a szükséglethez képest levéltárosi, segédlevéltárosi állások, továbbá hivatalsegédi állások is szervezhetők egyházkerületi közgyűlési határozattal.
  39. A levéltárosokat, továbbá a hivatalsegégeket, akik nem feltétlenül végleges alkalmazottak, a levéltárvezető javaslatára a főigazgató alkalmazza.
  40. A levéltárosok, segédlevéltárosok és hivatalsegédek alkalmazásával kapcsolatban az általános jogszabályok érvényesek. Fegyelmi tekintetben az Egyházkerület illetékes hatósága alá tartoznak. Munkakörüket, illetve beosztásukat a rendtartás állapítja meg.
  41. A Ráday Levéltár kecskeméti Fiókjára a budapesti Ráday Levéltár szabályzata és rendtartása értelemszerűen alkalmazandó.
  42. A Ráday Levéltár kecskeméti Fiókjának vezetőjét a Dunamelléki Református Egyházkerület elnöksége alkalmazza a Ráday Gyűjtemény főigazgatójának, illetve a gyűjteményi bizottságnak javaslata alapján.
  43. A Fióklevéltár vezetője szolgálati szempontból a budapesti Ráday Levéltár vezetője alá tartozik.
  44. A kecskeméti Fióklevéltár anyagi terheit a kecskeméti református egyházközség, a Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye és a Dunamelléki Református Egyházkerület közösen viselik az Egyházkerületi Közgyűlés 34/1953. számú határozata szerint.